

HOLMI

XVII. évfolyam 10. szám

2005. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tóth Krisztina*: A Szerető álma • 1187
Takács Zsuzsa: Bizonyos gondolatok • 1188
Bizonyos folytatások • 1188
Bizonyos emlékek • 1189
Sértések, bizonyos tükrök • 1189
Bizonyos napszakok • 1190
Találós kérdés • 1190
Kurtág György: Rainer Maria Rilke: Schlusstück • 1191
Polcz Alaine: Ideje az öregségnek (II) (*Naplórészletek*) • 1195
Rába György: A tizenkilencedik század cselei • 1211
Capriccio • 1211
Tózsér Árpád: Danton • 1213
Efebosz a téren • 1214
Éjszakai tudat • 1214
Vrba úr és a hülozoizmus • 1215
Kovács András Ferenc: Kavafisz-átiratok
A pincér – 1909 napjaiból • 1215
Hermész szobra a fényben • 1216
Joseph Conrad: A katona lelke (*Mann Lajos fordítása*) • 1217
Uwe Schweikert: „Nálam nem megy szerelem nélkül”.
A nők Leoš Janáček életében és műveiben
(*Nádori Lídia fordítása*) • 1229
Radnóti Miklós: Mese a világ pusztulásáról • 1236
Utassy József: Ének Bázakerettye betegeiről • 1237
Babiczy Tibor: A felejtés könyve • 1240
Kémprogram • 1240
Berniczky Éva: Balamuták repülése • 1241

- Kiss Judit Ágnes*: bevándorlók dala • 1247
 vándorlók dala • 1248
 kivándorlók dala • 1248
 Tavaszi dal • 1249
Szvooren Edina: Szíl, szál, szalmaszál • 1250

• **Fővárosi térzene** •

- Rapai Ágnes*: Panelvers • 1255
 Örökké tavasz • 1255
 Bérelt, udvari • 1256
- Czilczér Olga*: Fák ősszel • 1257
 Mint a Nap • 1257
- Dénes Iván Zoltán*: A szabadság kétféle felfogása:
 beavatkozástól mentes cselekvés
 és uralom nélküli állapot • 1258
- Gál Ferenc*: Bizánc.hu • 1266
 Énkép • 1267
- Fűri Mária*: Molière • 1268
- Bódis Kriszta*: Artista (III) • 1269

FIGYELŐ

- Domokos Mátyás*: „Isteni rész az egészben” (Ágh István:
 A megtalált időből) • 1297
- Bodor Béla*: Beszédgyakorlat tiltott nyelven (Takács
 Zsuzsa: Üdvözlégy, utazás!) • 1299
- Keresztesi József*: Túl a maszathegyen (Závada Pál:
 A fényképész utókora) • 1304
- Bánki Éva*: A matador íz (Bódis Kriszta:
 Kemény vaj) • 1311
- Perneczky Géza*: A két Brancusi (Edith Balas–Passuth
 Krisztina: Brâncuși és Brancusi) • 1313

A *Holmi* postájából
Molnár István levele • 1328

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címen (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Tóth Krisztina

A SZERETŐ ÁLMA

Palotaőrnek jelentkeztem, szép volt a háza népe,
akárcsak ő maga: gyermekei szőkék, nyúlánkak.
Domboldalon feküdt a ház, egy árnyas utca vége.
Integettek a kerítés előtt, már vártak.

A kutyájuk egykor az én kutyám volt. Vittem egy rajzot,
hogy megmutassam, milyen kutya volt régen.
Szerettük egymást. Terveztük, hogy majd ott
élünk mindannyian teaszín békességben.

A feleség vak volt, a fehér lépcsőt sikálta,
ő meg rámutatott és azt mondta, *a feleségem*.
Ahogy lehajolt hozzá, csupa gyöngédség volt a háta,
én pedig vártam, hogy a tetőtérbe fölkísérjen.

Ott éltem velük, napernyőket hordtam a kertben,
ez volt a munkám, és vigyáztam a gyerekekre,
miközben éjjel-nappal, erőmön felül szerettem
a széles, fehér lépcsőkön járva-elve.

Aztán egyszer zivatar támadt, hordtam be kintről
a játékokat és kispárnákat a teraszra,
és mint aki végtelen, üres könyvből tekint föl,
hirtelen rádöbentem, hogy mindennek semmi haszna.

Fejüket akkor levágtam és kimosott üvegekbe
helyeztem gondosan, mindet arccal előre
a márványlépcsők szélén, arra is ügyelve,
hogy ki ne löttyenjen közben a vér a kőre.

Sírtam is, azt hiszem, de tudtam, hogy nem vagyok őrült,
hogy az ő nézésétől fordultak a dolgok át,
s hogy nem láthatom többé nemzéstől megdicsőült,
verejtéktől flitteres, ünnepi homlokát.

Takács Zsuzsa

BIZONYOS GONDOLATOK

Ezek a visszajárók, ezek az ismerős,
gyilkos gondolatok, melyekkel jó volna
vigyáznunk, mert hónuk alá csapott dobozzal
érkeznek, és miután ketyegő szerkezetüket,

mely a zár kinyitására robban, össze-
szerelik és agyunkba helyezik, nehéz
szerszámaikkal tánclépésben távoznak
a tett színhelyéről. Még találkozunk velük

a lépcsőházban, utat engedünk nekik,
mielőtt a robbanás zajától megvilágosodva

megneveznénk őket a fuldoklásunk
örvénye fölé hajló ismeretlennek.

BIZONYOS FOLYTATÁSOK

Míg hallgattalak, hogy micsoda
képtelenségeket állítasz, valaki sírt
az öledben, én szinte örültem, hogy
nem kell tartanom többé attól, ami

bekövetkezett, mert ugyanaz kétszer
nem történhet meg. Egy férfi *öle?*
Ezen mindig nevetél. *Öledben*
feküdtem mégis. Volt még

egy-két végtelen óránk. Láttam a fátylában
süllyedve távozó napot. Vagyis a szörnyű
tojást, feltörve úszni, fehérjében

a sárgáját, a felhő nyári foszlányaiban
a pihés kontúrt. *Újszülött testem,*
kezdj új életet! biztattam magamat.

BIZONYOS EMLÉKEK

Ajtót nyitsz a rövid csöngetésre.
Egy rozsdavörös őz kér menedéket.
Az ingoványban rejtőzött eddig,
panaszolja. Simogatod selymes,

puha szőrét – s ez érthető, hiszen:
tél van. Rövid bőgését hallatja közben.
Szív mélyéig ható pillantásából
félénkség sugárzik. Megtéveszt

szelídsége, beereszted, de féktelen
természete a bezártságot nehezen

viseli. Törni-zúzni kezd, majd
géped elé ül és verset ír.

SÉRTÉSEK, BIZONYOS TÜKRÖK

A fürkésző szemet elfedő tükörben föl-
tűnik: alakod. Az aranykeretet
öltő pillantásnak tetszel, vagy mégsem?
Kérdésedre nincs kedve válaszolni.

Sértések emléke vonul föl arcodon, vér
hullámai. Hajózik rajta egykori kedvesed,
akit ingerelt, hogy nem adod meg magadat
(holott szerelmével egészen bekerít).

Pedig csak azt akarja, hogy ne viselj

koronát, aki idegen vagy.

BIZONYOS NAPSZAKOK

Amit ígér az egyik, a másik visszavonja.
Szállsz és lezuhansz. Így telik tizenhat
órád. Reggelre elmúlnak sebeid.
Újszülött testem, kezdj új életet!

biztatod magad. Hallják a biztatást
mind a zöldek a kertben. Fejüket felütik,
a kérdezetés megindul. Zöld ruhában
lépsz az utcára te is. Ezek a zsúfolt,

reggeli villamosok. Bőrök bársonya,
porcelánbabák illatos blúzai.

Törékeny csuklódon a géz jó előre.

TALÁLÓS KÉRDÉS

Mi az, ami üt? Sürget és súlyos.
Búvóhelye torony, ahol az ész lakik,
mely a döntésben segít, de vissza-
fordíthatatlan, tehát végzetes. Táncosok
forognak elő egy fadobozból rokokó
ruhában, és tudomásul veszik a téren
ácsorgók rajongását, de nem éreznek
irántuk rokonszenvet. Ami múlik és
telik. Ami száll. Falat emelnek neki,
egy kakukk átfúrja magát a tapétán,
és szárnyát fölemelve figyelmeztet.

(aró zA)

Kurtág György

RAINER MARIA RILKE: SCHLUSSTÜCK

Farkas Ferenc emlékére

Rainer Maria Rilke: Schlusstück

Schwer getragen Kurtág György

Der Tod ist gross.

pianissimo con superpedalino
P-PP

com ped. 8 1/4 Ped

[2]

espr.

come prima

poco rit.

Ped

Wir sind die sei- men la-chen-den Mund.

rinf.

P-PP

rinf.

Ped

Wenn wir uns

poco più mosso rubato pesante

PP, dim.

sub rinf.

mit- ten im Le- ben mei-

rinf.

pola, molto resp. legato

(6/16)

esitando

9/16 6/16

men
calandoe
dum

wagt er zu

PPP

6/16 a tempo 9/16

wei

come
campane

9/16 6/16

men wagt er zu wei men

8. 8.!

Polcz Alaine

IDEJE AZ ÖREGSÉGNEK (II)

Naplórészletek

Judit elvitt színházba. Unalmas, lapos volt az előadás, tárgyi tévedésekkel. Hogy például a város egyik részében két órával vagy három órával később kezdődik az elsötétítés. Ahogy Magyarország belépett a háborúba, este el kellett sötétíteni az egész országot. Meg hogy félős járni az utcákon. Statárium volt. Valaki egy órát lopott, három napon belül fölakasztották. Teljes biztonságban lehetett a háború alatt bármikor közlekedni (kivéve, ha bombáztak). Sokkal biztonságosabb, mint most. Nem is értem, hogy tudták így rendezni. Persze közülük senki sem élt a háború alatt.

Álltam kinn a színház bejárata előtt, és vártam Juditot. Jöttek, jöttek az ismerős házaspárok. Valahogy az ember azt hiszi, hogy védtelen. Itt állok egyedül, és nincs mellettem Miklós. Már soha senkivel nem fogok együtt állni, aki a társam? Valahogy jobban kellene elképzelni a túlvilágot. Mindenesetre nem úgy, hogy ott állok a társammal. Talán azt a valamit, amikor az ember a kapcsolataiban nem érez hiányt.

*

Valami mazochizmus is van bennem. Dühvel mosom a fogamat.

*

Gizi tanított valamire. „Úgy unom az esti szertartást: fogmosás, szájtus, cicamosdás, fésülködés, krémezés, levetkőzés, hálóing, torna. Ilyenkor hallgasd a híreket – mondta. – Így szórakoztatóbb.”

Igaza van, így nem unom annyira a testem ápolását. Hol lábkörmöt vágni, hol kézkörmöt. Erről már panaszkodtam. Állandóan haját mosni, fésülködni, mielőtt elmegegyek, púder, mert piros az orrom. Ugyanakkor örülök, ha jól nézek ki és ápolt vagyok.

Bementem a turkálóba, és még egy blúzt vettem magamnak. Miközben Magditól két csodálatos ruhát kaptam. Évától is kaptam. És amikor ebéden voltam Katiéknál, ő is adott egy gyönyörű szettet. Aztán kinn Boór Jánoséknál, Münchenben egy ezüstszínnű esőkabátot, ami az édesanyjáié volt. Mintha folyton ellenem dolgozna, csábít az élet. Miközben szeretnék egyszerűbben öltözködni – még többet törődöm vele.

*

Óriási. Éjfél körül kinyitom a rádiót, és miről beszélnek? Az ontogenezis. Én nem tudtam, hogy ez a lét értelme. Miklós milyen sokat használta a „lét”-értelmezést. Azt hittem, hogy van filogenezis, a fajfejlődés, az ontogenezis, a személyes, egyéni fejlődés. Na, jól nézek ki civilben! Megáll az eszem, hogy merek én a Tudományos Akadémián előadni? Hogy tartottam én hajdanában tudományos előadásokat? És most is kéne. Mindenesetre nem fogom megírni. Nem. Egy csomó mindent elhatároztam, hogy nem teszek. Csak azt írom, amihez kimondottan kedvem van. Persze úgy, nekiülni, nem olyan egyszerű. Az nem megy olyan könnyen. Oda kell rugdosnom magam. De

ha már írtam, akkor jobb, és akkor könnyebb. Különben a naplóírás is nagyon nehezen megy. De amikor közeledik Annácska, akkor én is kezdek közeledni az íráshoz.

*

Visszatérve a Mecsekre. Jenő atya nyolcvannyolc éves, meggyőzően igaz pap. Mentem hozzá beszélgetésre, és kérdeztem: „Visszavonulni vagy a hivatás felé fordulni?” Annyi mindenre hív még az élet munkában, másban, hogy is csináljam, mi legyen? Figyelmesen meghallgatott – igyekeztem rövid lenni. Azt mondta: „Is-is. Fontos az arány és a mérték.” Tökéletes válasz.

*

Meg kell tanulnom okosan nemet mondani.

*

Pankának meghalt a férje. Milyen jó, hogy még egyszer föl tudtam menni hozzájuk, és volt egy jó beszélgetésünk. Ők, a megrögzött ateisták. Laci, aki ezelőtt ötvenöt-hatvan évvel együtt volt velem a tudószanatóriumban. Kicsit udvarolt, kicsit szerelmes volt. Most is nagy kedvességgel és örömmel fogadott. S micsoða feketét adott! Te jó ég! Muszáj vennem egy tisztességes kávéfőzőt. Es nyitott volt a beszélgetésre. Olyan jó, hogy most annyit olvastam, és gondolkodom ezen: élet és halál, tudomány és hit. Lehet, hogy valamit mégis csinálok, valamit tanulok, valamit végiggondolok?

*

Kicsit támolyogva jöttem haza, mert kitágították a pupillámat a szemészeten, nem láttam. És ha az ember rosszul lát, hőség van és nyolcvanéves elmúlt, akkor bizony nehezen megy. De érdekesek voltak a vizsgálatok, látni a komputeren a saját szemem belsőjét. Érdekes volt az is, hogy a nőgyógyász – no nem nagy öröm – mutatta a készüléken a méhszájat, a hüvely belső részét. Őszintén megmondta, hogy ez semmi, ez a fogás eltereli a figyelmet, így könnyebben, jobban viselik a betegek a vizsgálatot. Egyébként természetgyógyász is, holisztikus szemlélettel. Kicsit ambivalensen viszonyultam hozzá, mert egyrészt nagyon sokat számított fel – most csak úgy repülnek a tízezrek –, másrészt még egy tolla sem volt, én adtam kölcsön ceruzát. Igazi anamnézist nem vett föl, de adott az időnkénti hólyaghuruttal fellépő cseppinkontinenciára gyógyszert és tanácsot. Uramisten, mindennap egy más orvos, más vizsgálat, kutya mód fárasztó.

*

Mit csinálok, ha elindul valóban a csöpögés? Sokat olvastam róla. Intimtorna, betét. De elsiklottam fölötte. Nem érdekelt. Milyen süket az ember mások problémáira. Mit tud az öregedés ezer bajáról. Mindenesetre „Ne fázzon föl!”, mondja az orvos. Érzékeny vagyok. Mi lesz, ha nem is fázom fel?

*

Nem tudom, hogy mondtam-e, hogy van hólyagsérvem, bélsérvem, kis kitüremlések meg egy-két dolog. Minden orvos megállapít néhány elváltozást. A szívem, a tüdőm, a gyomrom. Ez természetes nyolcvanéves korban. A vicc az, hogy tévedésből azt mondtam, hogy hetvenéves vagyok. De kérte a születési dátumomat tájékozódás miatt. Most jót mulatok, mert azt hihette, hogy tíz évet letagadok. Nem. Este, amikor Mariannak mondom, hogy hetven vagyok, érzem, hogy valami nem stimmel. Aha, nyolcvan. Kez-

dődik a szellemi leépülés? No, abbahagyni. Készülni, rendben akarom hagyni a házat, még egy-két levelet megcímezni. Nem tudom, hogy írtam-e a Für Emil-kiállításról? Kitűnőek a képei. Für Emil csak úgy ismeretlenül, csodálatos, csupa humor, játék – festett-rajzolt képeslapokat írt, leveleket küldött nekem. De hosszú a történet, majd máskor.

*

Nézem, nézem az életem. Mit hoz nekem ez a szemprobléma? Megvakulok vagy nem? Időnként megdöbbenek. Becsuktam a szememet, hogy csukott szemmel találjak el az ágyamig. Nagyon nehéz. És ha leteszem a fésűm, mindig ez kísért újból: hogy nem találom nyitott szemmel sem. Hát vakon hogy találom meg? Soha többé nem látom az arcom? Ez még mind semmi. Ezek csak a nehézségek. Hogy tudok mosdani? Nyolcvanévesen meg lehet tanulni megtalálni mindent? Ha a szivacsot odébb teszem negyven centivel, mennyi ideig kell majd tapogatnom, hogy megtaláljam? S a hideg és meleg csapot így is néha összekeverem. Ezek csak nehézségek – de az írás, az olvasás! Ez a pokol, ez a tisztítóútz? Eleinte arra kértem az orvosokat, legyenek őszinték. „Látásvesztés” – ez a vakság, finoman. Majd kértem, hagyjanak valami kis reményt (macula degeneráció, szemidegsorvadás és még néhány elváltozás, ciszta, üvegtestleválás, szürkehályog). Remény: ha idejében meghalok, biztos kitart a szemem. Valami gomolyagszerű, tompa látás is megmaradhat... ha szerencsém van.

*

Olyan szeretet hiányzik, ami nincs, amit nem kapok. Ami alig volt az életben. Igen, az örök vágy az édeni kapcsolat után. Valaki, aki szeret, az enyém, és az övé vagyok. Neveltség. Mégis van. Néha előtörő vágy. Élő. Ez van.

*

Eszembe jut a nagynéném, Icuka, aki öreglányként halt meg, olyan nyolcvan körül. Mellette volt egy barátnője is és az orvosa. A család orvosa. Elkérte a barátnője tükrét, kifestette magát, megfésülködött – soha nem festette magát, nem is tudom, hogy tudta használni a rúzszt –, hátrafeküdt a kicsit feltámasztott párnáira, és meghalt. Mi ez? Elképesztő. És ahogy megírta egyik író a másíkról, hogy haldoklik, aztán ledobja magáról a takarót, ott áll félmeztelenül, és mutatja, „Nézd, még férfi vagyok”. Pusza, aki teljes hittel élte le öreglányként az életét, amikor haldokolt, félrebeszél: Karády Katalinnak képzelte magát. A be nem teljesedett szerelem a halálos ágyon is kísért?

*

Sokszor nem emlékszem arra, hogy miről gondolkoztam, írtam, azaz diktáltam már, és miről nem, a múltból, a jelenből. Kellene tennem egyrészt a magnó mellé egy kis noteszt, hogy fölírjam különböző cédulákra, amiket írnom kell (és amiket aztán persze nem találok). És kellene egy füzet, amiben írom, amiről már írtam.

Hm, szoktam mondani: nyolcvan év az nyolcvan év. A múltkor is – mint említettem – hetvenet mondtam valamelyik orvosnak. Mennyit mulattam, mulatok utólag magamon, aztán korrigáltam. De hát hogy magyarázzam meg, hogy tényleg elvitettem? Nem szoktam kevesebbet mondani. Sőt, egy-két évet öregíteni szoktam magam, mert nem számoltam ki külön sohasem Miklósét és a magamét. Mert valóságosan egy év van közöttünk. De tekintve, hogy ő januári és én októberi, az talán még egy fél év. Különben Erdélyben abban a percben, ahogy betöltöttem az adott évet, már a következő évet mondom. Itt pedig év végéig azt a számot, amit betöltöttél. Fene tudja,

hány éves is vagyok. Nem fontos. Néha felébredek reggel, és nem tudom elhinni, hogy nyolcvan vagyok.

*

Megint nem fizetik Miklós után a digitális halhatatlanoknak megállapított összeget. Tehát a nyugdíjamból és amit hozzá keresek, abból élek. A nyugdíjamat végre fölemeltek, olyan ötvenezer körül van. És majd Miklós óriási nyugdíjából, amire még mindig nincs válasz, de várhatóan körülbelül négyezer-ötszáz forintot fogok kapni halálomig. Egyszer az ötvenkétezer forintnak a felét, ez az özvegyi segély, aztán a huszonkétezer forintnak a felét hat hónapig. Éljen!

Nekem végül is nem oszt, nem szoroz. De jó volna egy biztos nyugdíj, egy biztos jövedelem. Ötvenezer forintból ezt a lakást fönntartani nem lehet. És meddig tudok dolgozni? Igaz, van egy kis alaptőkém, amihez nem nyúlok hozzá, de tudom, hogy mennyi pénz ment el, amikor Miklós beteg volt. Most is csak egy gyógyszerem ezerötszáz forintba kerül, huszonnyolc tablettá, és hányfélét szedek. A kutyafáját ennek az életnek! Meg egyáltalában ez a kivizsgálás mi pénzbe került! Mindegy. Nem ez az érdekes. Kerestem is ebben a hónapban, dolgoztam is elég keményen. De meddig?

Most nemigen lehet kiadni a lakásból egy szobát, nem is nagyon vágyom valakivel együtt élni. De hát eladhatom a lakást, örökösödésre – így nekem nem lehetnek igazában gondjaim. Bosszankodom magamra. Minek számolgatni? Persze, amíg pénzem van, addig gondtalanul költök. Olyan jó az, ha az ember szabadon költ. Mire? Ruhát még mindig a turkálóban veszek. Most is vettem egy ezüstszürke blúzt, trikószerű valamit. Mert szeretnék szürkében járni, s közben boldogan libegek a sötétkék alapon tompa virágok elszórtan „Magdi”-ruhában. De igazán jól a szürkében érzem magam, és remélem, lassan elérem a fehér haját.

*

Jó lett volna ma kimenni a temetőbe. Megint vágyom a temetőbe.

*

Mi ez? Egy év? Úgy látszik, az embert fölkavarják az évfordulók. Meg Trieszt, a tengerbe szórással. Azt gondoltam, hogy ne, mégse legyen a hamvakból Szekszárdnak, négyfelé már sok. A három, a kultikus-mitikus hármas szám – Kisorosziban, egyedül a többi mellé elszórom, ami maradt – az is sok. Legyen vége már. Legyen béke már.

Szabad a hamvakat annyit szórni? A „Kharon”-t nézem, aminek a szerkesztője vagyok, épp az egyik írás „A holtak háborításá”-ról szól. Mennyit tesszük-vesszük a holttesteket. Szigeti Laci is mondja, hogy azokat, akiknek problémájuk volt a hazájukkal, háromszor-négyszer is eltemették. Kossuthot is többször temették. József Attilát háromszor. Vagy négyszer?

*

Amikor egészen fiatal házasok voltunk, és Miklós a Bábszínházban dolgozott, mondta, hogy bemegy, valami dolga van. Oda-vissza az út, plusz harminc perc. Kérdeztem: „Biztos?” Mert tavaszi sóskalevest főztem sonkás omlettel, igazi sonkával. De Miklós nem jött. Úgy tartogattam a vacsorát a gőz fölött, aztán lefeküdtem, elaludtam. Megjött reggel hét órakor. Kérdeztem: „Hol voltál?” „Hát... olyan jó barátok lettünk Tatayékkal, átbeszélgettük az éjszakát.” „Telefon is volt a lakásban, miért nem szóltál?” „Mert tudtam, hogy megérezed, hogy nincs semmi baj, csak nem megyek haza. De ez még semmi” – és folytatta: „Amikor egyszer nagyapa leült az asztalhoz, és krumplipaprikás volt, azt mondta: »Várjatok, ez nem ér semmit virsli nélkül, azonnal jövök.« A szomszéd házban volt a mészárszék, átment. Három nap múlva jött meg. Cigányzenekar-

ral húzatta kedvenc nótáját a nagymama ablaka alatt, de ott volt a zsebében a megbü-
dösödött, összeszáradt virsli.” Hát így kezdődött a házasságunk.

*

Az az angol vicc jut az eszembe, hogy mikor dől el egy házasság sorsa: megjön a há-
zaspár nászútról, és a férfi azt mondja: „Milyen jó lenne egy tea.” A nő leül a kandal-
ló elé, fölvesz egy folyóiratot, és azt mondja: „Nagyon jó ötlet. Egy kis tejet is tegyél
hozzá és egy kis aprósüteményt.”

*

Hogy is tudok ekkorát ugrani – mármint gondolatban.

*

De kimenni a temetőbe mindig és mindig nagyon jó. No, tanulj, csacsi, számár lesz
belőled. Tanuld a gyászt. Mindig az jut eszembe, amit Gizi mondott: „Olyan, mintha
egy párbeszéd megszakadt volna, s nem tudja az ember befejezni.” Valóban – sohasem
fogom tisztázni, ő mit gondolt, mit akart. Miért tette, amit tett? Milyen volt a házas-
ságunk? Miért nem rumliztam, amikor egyszerűen nem jött haza éjszakára, és nem is
telefonált? Mert aludtam, és tudtam, hogy nincs baja. De hogy mert ő az én megérezé-
seimre támaszkodni? És honnan a megérezések? (Ezek magyarázatát kerestem az éle-
ten át. Ezt-azt találtam.) De a házasságunk? Egy megszakadt párbeszéd.

*

Hm, a gyászolók álmai. Az én álmaim. Egyáltalában sokat kínlódom az álmaimmal.
Merthogy nem értem eléggé őket. Mennyivel könnyebb mások álmaival foglalkozni.

*

Tulajdonképpen Kassára vágyom, és Gizivel akarok menni, de most egyáltalán nem
aktuális. Gizi így legalább kimozdulna. Egészen megváltozott azzal, hogy színházban
voltunk, hogy csinálja vagy nem csinálja a bábukat. Mindenesetre a teljes öregség kör-
nyezetbe van bezárkózva, amit hallatlan derűvel és kedvességgel csinált. Vigyáz arra,
hogy mindennap kimenjen kicsit vásárolni, és egy kis könnyű ebédet megfőzzön. De
folyton bajlódott az emésztésével. Aztán az írásai. Remekül ír. Tényleg jól megcsinál-
ta a család történetét. Amit nekem írt, az olyan jó, hogy azt hitte Szilárd Gabi, a kötet
szerkesztője, íme, itt egy új író. Tehát valahogy mintha sikerült volna megmozgatni.
Nagyon sokat számít. Addig, ha a fiai hívták, mindig arról beszélt, hogy érzi magát.
Mondták is: „Mama, nem időjárás-jelentést kértünk, hogy a reumádra meg a külön-
böző fájdalmaidra hogyan hatott.” Most én is, ha kérdezem, hogy vagy, nem azzal kez-
di, mint eddig, hogy az egészségről beszél hosszasan. Gabinál pedig elértem, hogy
elutazzon Győrökre, az rendbe hozta egy kicsit.

*

Kell tudni öregedni. Honnan tanuljuk?

*

Még mindig itt vannak Miklós ruhái. Nagyjából fölszámoltam. Mert hiszen ezt kapja
Szekszárd, azt a Petőfi Irodalmi Múzeum, valamit megtartok emlékül. A télikabátjá-
ban járok, az ingeit viselem. Talán nem ezeket. Nem ez számít.

*

Sokkal másabb a jelenléte, nem tudom megfogalmazni. Egyrészt az intellektuális hagyatéék rendezése, másrészt a tárgyak szétosztása, mi hova kerüljön. A bútorokat leviszük Szekszárdra a Mészöly-emplékházba. Rájöttem, hogy nagyon üres lesz a lakás, de aztán kipróbáltam gondolatban, hogy ha tapétázatom a falat, és akkor nem kell majd a nagy üres falakkal szembenéznem, ahol az íróasztala meg a könyvek álltak. Mert a szobának azt a felét, a két oldalrészét könyvek vették körül, középpütt a régi sublótom. Ami még az első házasságomból maradt, én hoztam a „staffirungba”. Itt van még a Mama sublótja a pincében, azt föl tudom majd hozni. Rendbe fogom hozatni. De lehet, hogy nem is olyan fontos rendbe hozatni. A bútorok kopottan is szépek. Most jut eszembe, az Eszternél van, míg az ő gyönyörű szekreterét rendbe hozzák.

*

Hogy vigyáztam hajdanában a ruhákra, tárgyakra. Istenem, most már sokkal jobban használom őket. De furcsa: mióta nincs Miklós, a teraszra nem nagyon megyek ki. Vendéggel is csak nagyon ritkán. Pedig most sehol senki, nincs más lakó, a ház kiürült, kert vesz körül. A kertbe sem nagyon megyek le. Öregszem?

*

Azt mondja Ádám a telefonba, hogy egy harmincöt-negyven éves nő hangját hallja. Igen, mondom, az én hangom. De az csak egyik része az énemnek, a másik nyolcvanegy éves. (Írja a följegyzéseiben, hogy miután velem találkozott, azt álmodta, hogy újabb József Attila-kéziratot talált Somlyó György hagyatékában. „P. A.-nak: Az idő óvatos múlását csak akkor nem szégyellem magamon, ha Neked mutatom meg magam időtlenségül.”)

*

Most, hogy levágattam a hajam – csak azért, hogy a barnasága menjen már le –, azt hittem, hogy öregíteni fog az egérszürke. De nem. Fialalít. Örülök neki, mert végre, végre nincs festék, nincs frizura, még a tíz ujjammal is rendbe tudom tenni, és szürkében járok. Mindig is tervem volt az öregséget elfogadva harmonikusan öregedni. Persze ez a kutya sok fájdalom és nyomorúság, az éjszakák, amikor ébredek tele fájdalommal, és kiver a veríték, hát ezek az éjszakák nagyon hosszúak. Már megint hóhullámaim vannak. Ez már vicc! Mikor lesz vége? Van, akinek soha nem múlik el a „banyaláza”. Uramisten, hajdan a klimaxoló nőket már banyának tartották. Emlékszem, a harmincéves nő már nem számított vonzó, szerelemre érdemes nőnek. (Balzac könyve, *A harmincéves nő* – forradalmi volt.) És én még mindig nőnek érzem magam.

Felmérést kéne készíteni, igazában mit éreznek az öreg nők. A férfiakat – azt tudom. Ki így, ki úgy. „Ne hidd Miklós bátyádról, hogy öreg. A nyolcvannégy évével túltesz egy húszévesen” – mondta Miklós bácsi középidős szeretője, Böske.

Ajaj! Az öregedő vagy öreg férfiak büszkesége. És a kétségbeesés, hogy megszűnik a vágy és a teljesítőképesség. Még nagyobb baj, ha a vágy megmarad. De az nyilván a test vágya. Mi, nők szerencsére nem lehetünk impotensek. (Már úgy értem, hogy láthatóan.) De igazán melyik vágy marad meg? A vágy melyik része? A szerelem vágya, vagy csak legyen valakié, legyen valaki az enyém? Egy kutya vagy macska sok öregnek a társa. (Ó, a kutyák sohasem hűtlenek.) Vagy a test vágya?

*

A szerelem szentháromság: test, szellem, lélek. Hol van ma igazában? A fiatalok a testtel kezdik – általában. Így nehéz elérni a lelket. Na, azt még úgy-ahogy. De a szelle-

met? A teljes nagy szerelmek hol vannak ma? Lehet, mindig is ritkán voltak. Voltak? (Ezen sokat tépelődünk az Annácskával közösen írt szerlemlétkönyvben.)

Erről eszembe jut Márquez könyve: *Szerelem a kolera idején*. Két öregember szerelme. De kinn a hajón a koleralobogó. Vagyis nem megközelíthető. Veszélyes. Vagy nekik kell a világot kizárni? A külvilág, a világ belépése veszélyes? Nem tudom.

A társadalom (mármint ez a civilizatorikus társadalom) mindent elfogadott, a szabad szerelemtől a homoszexualitásig. Az öregek szerelmét még csak szagolgatja.

És az Isten szerelmével mit kezd? Tépi... Akarja. Keresi (én is).

Jön az új könyvem korrektúrája. Erről szól.

*

Néha úgy érzem, mintha az Úr tenné a szememre a kezét, és valami történik. Mi lesz?

*

Mit bámulom folyton ezt a magnót, hogy a szemem fájdul bele? Hát hallom is, hogyha jár, hallom is, ha megáll. No – amitől irtóztam –, valakit mégis ide kéne hívnom lakni. Egy fiatal lányt. De hogy engedjem Miklós szobájába? Hm. Pedig egyszer ennek is el kell jönnie. Morzsánál is ott lakott egy darabig egy fiatal lány, és jó volt. Mondta, hogy gondoskodik valaki róla. Legalábbis arra az időre kéne, ameddig itt nincs senki a házban. Ha most elmegyek, nincs aki öntözze a virágokat. A kertbe sem megy senki, csak a kertész jön gondozni. A gyönyörű teraszomat befutotta, és omlik le a vadszőlő, mint egy-egy függöny az ablakokon, a konyhaajtó előtt, befutja az egész falat. És a futómuskátlík, a petúniák, a különböző kék és más színű virágok, a rozmaringom is burjánzik. Mindenki azt mondja, hogy egy álom. Kimegyek, lenézek a csodálatos kertre – sehol senki. Minek?

*

Éváék elköltöztek. Az első emelet kiadó, üres. Az irodát délután becsukják. Péntek déltől hétfő reggelig üres az egész nagy ház, emelet, földszint, teraszok, fürdőszobák, a hatalmas kert a százados fákkal. A tó az aranyhalakkal, a nyíló virágokkal. Egyedül a házban. A három szinten, a hegyoldalban futó kerttel. Egyedül.

*

Samu depressziós. Fekszik egy-egy virág alatt, és nem mozdul. De most azért hozzám simul egy kicsit. Ha nyitva hagyom este a lépcsőházajtót és aztán az előszobaajtót, akkor egy idő után feljön. Ez megismétlődik mindennap, újból és újból feljön, aztán elmegy. Ül Éváék ajtaja előtt, és várja, hogy megjöjjenek. Ilyenek az állatok.

Milyen kedves volt Sziszi, mikor a Görgey-házban nyaraltunk Szigligeten. A parányi, bronzszínű törpegyík. Elfért egy lyukas dióhéjban. Hagyta, hogy Miklós megérintse a kisujjával. Föltartotta a nyakát, s akkor elől gyöngéden megsimogatta. Mindig fogtuk neki a legyeket. Olyan az egész, mintha nem volna igaz, pedig igaz volt.

*

Egyáltalában valaha volt igazi életünk, élt Miklós? Hiszen éltünk. Valami teljes *irrealitás*ban van. Pedig látom a képeket. És ahányszor kinyitok egy-egy könyvét, mindig szembenéz az arca. Mintha sem ahhoz a régi világhoz, sem a mostani létehez, hanem valami más létehez tartozna. Nem az irodalomra, az írásra gondolok...

*

Minden ismétlődik. Mintha az ember körbe-körbe járna. Miért nem tudok igazában elszakadni az élettől? Muszáj ehhez megvakulni? Igen, de még jó. Még a kolozsvári egyetemi félévnek is örülök, miközben szorongok. Valamilyik nap olyan rosszul voltam, hogy alig tudtam járni. És mintha nem ugyanolyan erővel tudom, tudnám magamat beledobni a kórházi ravatalozásnak a szervezésébe. (Visszaadni a holttest méltóságát.) Már nem tudok valamit véghezvinni?

*

Judit indul Kidébe. Bertának próbálom összeállítani a csomagot: tűzalágyújtó, egérméreg, légyfogó, egérfogó. S el ne felejtsem, még egy másfél méteres gumitömlő, amivel Bebi a hordóból ki tudja szívni a bort. S mit is küldjek Bebinek? És mit küldjek Magdának? Aha, megvannak a levesporok, az instantleves-porok. És a tészták, amit az ember csak odatesz, tíz perc, aztán leveszi, kész, minden benne van, a sajtmártás is. Judit még fiatal, nem érti, hogy ezeket miért szeretik annyira. Nem érti, hogy egy idő múlva, ami addig játék volt, most feladat, és fárasztó egy egyszerű leves főzése. Hiába van ott minden zöldség, krumpli a pincében. Le kell érte menni, tisztítani, főzni. Ami eddig semmi volt...

Olyan sokszor jut eszembe, amikor a Mamikámmal együtt laktunk, és fárasztotta a főzés. Kitaláltam, hogy valami olcsó helyről is lehet kosztot hozatni, és az könnyű és jó lesz neki. De akkor meg azzal telt a délelőttje, hogy készülődött elhozni, megmelegíteni, aztán elmosogatni maga után az egy szem tányért. Én valahol a munkahelyemen ebédeltem. Emlékszem, akkor csodálkoztam, hogy akárhogyan egyszerűsítsem a házimunkát, az mindig kitölti az idejét. A háztartás mindig annyi időt vesz el – amennyi energiád van rá.

*

Erről jut eszembe, hogy ez nem csak a korról van így; ha az ember fiatal, akkor is szét tudja ejteni a napját a háztartással. Engem az lepett meg, hogy Mamika ugyanakkora gonddal és fáradtsággal készülődött. Igen, emlékszem, egyszer bámultam, mikor beteg voltam, és Zsenici – az öreg Zsenici kilencvennégy évesen is szép volt – itt főzött nekem. Háromszor-négyszer is fordult, mikor behozhatta volna az ételt egyszerre is, tálcán. Ma már megértem. Nehéz nagyobb súlyt vinni. Minden kicsi súly terhel, míg hazajövök, aztán fölcipelem a lépcsőn. Ez a semmi is meglepő, mert az ember mit vesz? Egy kis kenyeret, gyümölcsöt, hoz krumplit, hagymát, a postát, és már ott van a több kiló. Ami régen semmi volt, most fárasztó teher. Szerencsére mindenből kevesebb is kell. Még akkor is.

*

Miklós a szőlőt szerette, most én is a szőlőt szeretem, anélkül, hogy észrevenném. A pörköltet szerette, most én is a pörköltet szeretem. Meg kell állnom, hogy a vendéglőben ne rendeljek rántott húst vagy pörköltet, ahogyan ő szokta. Belém épült?

*

A háború, amikor egyszerre csapott le rám az első szerelem és a házasság csődjével, a testi nyomorúsággal és azzal, hogy mindenkitől el lettem szakítva – jó iskola volt. Mi történik ilyenkor az emberrel?

Azt gondolom, vannak alapmechanizmusok, hogy ezek a fázisok ugyanúgy megismétlődnek váláskor, súlyos veszteségek, aztán a gyógyíthatatlan betegség kezdetekor, a közeledő halál felismerésekor.

Most keresem azt, hogy mikor a halálba belemegy az ember – tehát nem az előkészület, hanem mikor benne van, s amikor átlép – akkor vajon miféle fázisok, élmények zajlanak le? Ezek a fázisok tűnnek számomra pillanatnyilag a legkevésbé ismerteknek, és ez az, ami a legjobban érdekkel.

Tolsztoj az *Ivan Iljics halálában* írja le a halálküzdelmet és végül azt, hogy előnti a boldogság. Aztán száz évvel később fölfedezik az agyfiziológusok, hogy „boldogsághormon” önti el az agyat az utolsó percben. Csakhogy miért? És honnan tudta Tolsztoj?

Amiről Nádas Péter is ír: „az a biztonság, amiben akkor éreztem magam”, amikor kikerül ebből az életből, és egy billenéssel befordul, mint amikor megszületett, a szülőcsatornába. Ugyanez a halál menetében, s egy külső erő, ami benne van, az viszi tovább. S akkor egyszer csak odaér, ahol ott van az a bizalom, az a fölszabadultság, minden testi kötöttségnek a lehullása, a boldogság felismerése. Nem tudja, hogy a boldogság szót használja vagy ne, nincs erre szavunk. Ismétlem, azt írja: „Talán a legjobban csak a szerelmeim mellett, oldalán éreztem ilyen biztonságban magam.” S aztán fölfedezi ezt az anyaölből, amit ott kellett hagyni. Itt hozza a párhuzamot a születéssel és a halállal.

Ha belegondolunk a „szelíd” születés fontosságába, hogy mit jelent az anyaméhből kikerülni, a kemény, hideg, éles fénytel teli szobába, helyiségbe, ahol fölkapják, lábával lefelé lógatják az újszülöttet, és hamar elvágják a köldökzsinórt – azonnal fuldokolni kezd. Minden gyermek fuldoklik, amíg a tüdő a lélegzést átveszi, míg megindul a saját légzés. Mindig az jut eszembe, láttam Madridban, hogy a bikákat is úgy vadítják a viadalra, hogy sötétben tartják őket, aztán hirtelen kiengedik a fénybe. Miért kell ennek kitenni egy újszülöttet? Miért ilyen megrázó, traumatikus a születés?

Mit jelent kikerülni az anyaméhből? Az éles, eddig ismeretlen levegő, a körülötte lévő hangok, a mozgásoknak a ridegsége, a vakító fény, ami addig a magzatvízen keresztül megszűrve, lágyan ért hozzá. Az anya szívritmusa, a hasi erek dobbanásának a ritmusa, ahogy megy a járása ritmusa a magzatvízben, s a gyöngédség és a szeretet, amit megérez és körülveszi – ha tudja az anya adni –, s akkor egyszerre csak bele a rideg világba. Most igyekszünk egy kicsit tűrhetőbbé tenni. Minek oda mütőlámpafény? A nők egyedül is tudnak szülni. És minek a nagy kiabálás, hangok, és miért vették el azonnal az anyától a csecsemőt?

Most már ráteszik az anya hasára, nem vágják el rögtön a köldökzsinórt. S állítják az anyák, hogy igazi kapcsolatuk van már az első percekben. S aztán fontos, hogy ott is kell maradjon az anyamell, az anyaöb, az anya testének a szaga, a lélegzete, érintése közelében.

A néphit szerint, ha a gyermek nincs az anya mellett, „váltott gyermek lesz” – természete megváltozik, idegen szellem lesz benne. (Lásd *Szentivánéji álom*.) Mert bizony az ember más lesz, ha így kezdődik az élete. És így fontos az is, hogyan lépünk át a halálba.

Helyette fürdetés, becsomagolás, és húsz csecsemő fekszik a gondozórekeszekben, egymást túlülvölve a fényben – s hogy csöndben legyenek, teát kapnak éjszakára, cumiztatás az anyamell helyett. Ennél borzasztóbban már csak a spártaiak bántak az újszülöttel. Hideg borban lemosdatták, s ha fiú volt, le is ejtették. Ha kibírta, érdemes volt arra, hogy megtartsák. Aztán az apa lábához tették. Ha nem vette föl, akkor intett, jött a Taigetosz.

Mi az élet Taigetoszába dobjuk be az újszülöttet. Maga a szülés is, ha belegondolunk, a szülőcsatornán végigjutni és utána a születés traumája. A halállal való azonosságot itt vonja meg Péter: ott is egy alagútszerű csövön kell az embernek átjutnia. Ezt majdnem

minden halálközeli élményen átesett ember elmondja, hogy aztán a fénybe jusson. De ez a fény itt kemény, az a fény ott jó. Tulajdonképpen mi történik? Épp a fordítottja?

*

A születés vagy halál összefüggése nagyon fontos számomra, hiszen ezt próbálok megfejteni, ezzel foglalkozom több mint tíz éve. Ha a lélek tovább él – most nemcsak az a fontos számomra, hogy tovább él, hanem akkor mi történik vele?

Jelenlegi témám: *kapcsolatunk* az eltávozottal. Úgy érzem, ehhez a fizikai felismerésből szükséges kiindulnom, a relativitás elméletéből, amit most próbálok megérteni és közelíteni a témám szempontjából. Egy idézet: „Az embernek, ha egy órája van, tudja, hogy mennyi az idő. Ha kettő, akkor már nem lehet biztos benne.” Tehát bármit nézünk, az csak egy viszonyítási ponthoz mérve, hasonlítva áll – vagy tarthatatlan. Ahogy nagyon lassan rájöttünk arra, hogy az ember mindössze a tizenhat–hús közötti (meg kell néznem pontosan a számokat) hangfrekvenciákat hallja. A denevér és más állatok azonfelül is hallanak. Mi az ultrahangot nem halljuk. De azért *az létezik*. Ugyanúgy vagyunk a színnel, bizonyos skálán belül látunk, s különben sincs a tárgyaknak színe, csak a visszaverődés, és a mi szemünk fogja föl, a mi szemberendezésünk fölbontja, központi érzékszerveink felé továbbítja, és ott az felfogja, értelmezi.

Egyébként a tárgyak csak a ráeső fényt verik vissza így vagy úgy, és hogy hogyan verik vissza, annak felfogása függ az én szemberendezésemtől. Az állatok egy része sötétben is lát, azonkívül a színskálából alacsonyabban és magasabban is, mint mi. Tehát az egész elnevezés, a hét szín és hogy mit látunk, az egész pusztán csak egy nagyon szűk körre, az emberiség mai adottságaira, azonkívül az egyes személy adottságaira jellemző. De önmagában sem szín nem létezik, sőt, ami ennél még furcsább, anyag sem. Mert az anyag nem más, mint az egyes részecskéknek a rezgése, az, ami fönntart egy formát. De ez a forma mint lehetőség mindenütt ott van, attól függően, hogy milyen állóhullámok jönnek, úgy alakul ki a forma, de amit csak mi látunk formának és anyagnak... – meg kell néznem pontosabban.

Tehát eljutunk odáig a fizikával, hogy anyag tulajdonképpen nincs önmagában, hanem egy erő van, amelyik elindítja, mozgásban tartja, és abból hogy mi alakul és mi lesz, ahhoz szintén, hm, ennek megint utána kell néznem, de szeretném ezt a gondolatmenetet befejezni, megpróbálok Max Planckkal: „Itt az anyag és ott a szellem. Szellem nélkül nincs anyag.”

A gravitációt eleinte nem értettük, hogy a Föld gömbölyű, és mégsem esünk le róla, aztán megértettük: ez a gravitáció, a Föld vonzásának törvénye. De hitte volna valaki, hogy ha egy kicsit magasabbra emelkedünk, ott megszűnik a gravitáció, szabad a lebegés? Ellentmondott mindez a mindennapi tapasztalatnak. Ugyanúgy a fény, a sebesség, az idő csak egy viszonyítási ponthoz kapcsolódva érvényes, ami tulajdonképpen tetszőleges, a geocentrikus szemléletünknek megfelel. Azt hittük, hogy a Föld a világ közepe, ma pedig tudjuk, hogy nemcsak hogy nem lapos és a világ közepe, hanem gömbölyű, és kering a Nap körül, és nem egyedül, a kozmoszban végtelenül párányi: még több nap és galaxis van. Ennek a picinek, ennek a kicsiségnek, ami a pontnál is kisebb a kozmoszban – egy bizonyos távolságból nem is látható –, ennek a rendszerében működik egy törvényszerűség, s ezen a törvényszerűségeken belül állítunk föl mi viszonyítási pontokat. Ugyanakkor ezeknek a viszonyítási pontoknak a relativitása még itt a földön belül is megkérdőjelezhető: például az óra, a perc, a hossz, a súly, amit

hosszú-hosszú évezredek tapasztalatán meghatároztunk, ezek az ismeretek relatívák és esetlegesek.

Hát még a többi! Születés és halál? A lélek? A szerelem, Isten? (Vagyis amit annak nevezünk.)

*

Ponival beszélgetek telefonon, elmondja, hogy Péter Hágában van, egy fotókiállítást rendez. Beszélgetünk az alkotásról, az alkotókról. Mondom, hogy ott áll végig Péter mellett, kiszolgálja és körülveszi. Ezt ő nem érzi, mert Péter tud főzni, tud takarítani, mosogatni, a kertben dolgozni, mindent tud, és teszi is. Tehát ő nem az a típusú asszony, akiről beszélgettünk, hogy minden nagy alkotó mellett ott van valaki, aki a mindennapi életet vállalja. Erre mondja, hogy Gitti (Esterházy felesége), aki a négy gyerekének a nevelését nem mindennapi körülmények között vállalja (mert a Péter árnyékában növő gyerekekkel még bonyolultabb), milyen jól tud szervezni; ha Péter valamit ír, akkor meghallgatja, hozzászól. Mondom, Gitti mesélte nekem egyszer, legalábbis így fogalmazott, hogy még a végéről is jön azonnal, ha valamit föl akar olvasni Péter. Ezzel Poni is úgy van, egyszerűen kiesik a kezéből az a munka vagy a tárgy, amit fog, és megy meghallgatni. Vagy ha Péter sétálni akar, akkor a legtermészetesebb, hogy bármit csinál, abban a percben abbahagyja, és indul sétálni. De nem szándékosan teszi, ez magától jön.

Ő úgy érzi, hogy Péternek nincs szüksége rá, hogy keretet, otthont teremtsen körülötte, mert mindezt tudja, ahogy az előbb felsorolta. Mondom erre én, hogy igen, mindezt tudja és csinálja, amikor kedve van hozzá, de ez nem mindennapi kényszer. És hogy csak akkor teszi, amikor kedve van hozzá, az mintegy felüdülés is a szellemi munkából. Ha muszáj lenne bevásárolni, főzni, takarítani, a kertet rendben tartani – akkor is tenné? A kert nem olyan, hogy akkor öntözök vagy gyomlálók, amikor nekem kedvem van. Megvan ennek a rendje.

Kicsit tűnődik rajta, aztán szóba kerül az, hogy milyen volt az én szerepem Miklós mellett, és egyúttal az írás is: mikor tudtam írni? Amikor dolgoztam a haldoklókkal, a háztartást elláttam, társadalmi élet; a tudományos kutatás, oktatás kötelező volt a klinikán (ugye, biciklin ülve könyvet írni), de ez későbbi mondanivaló. Most a mellett a gondolat sor mellett maradok, amit ő folytat, amit ő mond, hogy tulajdonképpen Miklósnak szellemi partnerre volt szüksége, és az, hogy mai szóval „macsó” nevelést kapott: a férfi eltartja az asszonyt, a férfitra föl kell nézni, az asszony nem olyan önálló, egyáltalában nem az. Volt ilyen elvárása is: azért szeretett különböző gyöngye nőket is, ugyanakkor szellemi társra is szüksége volt.

Poni úgy látja, hogy én nem egyszerűen a női szerepből akartam kitörni – valóban ilyen gondolataim, ambícióim sohasem voltak –, hanem egyszerűen szellemileg önálló voltam. És ezt Miklós mellett soha nem adtam föl, nem tudtam föladni, illetőleg eszembe sem jutott. Ez nem volt tudatos. Miklósnak pont erre volt szüksége, de ez jelentette az ambivalenciát: egy nő, aki fölnéz rám, vagy ahogy Balázs fogalmazta Ágnessel kapcsolatban, „Nem bírtam a szellemi fölényét, kellett nekem valaki, aki fölnéz rám, és engem tart a férfinak”. Miklósnak mind a kettőre szüksége volt, és ez jelentette a belső harcot és ambivalenciát. (Pedig föl is néztem rá.)

Rátér Poni, hogy milyen könnyedén szerepelek, milyen természetes vagyok rádióban, televízióban, és itt bejön az, amit én magamnak fölvetek: sose tudtam átadni magam az írásnak. Mert mindig olyanok voltak az életkörülményeim, nem úgy, ahogyan az alkotók, hogy ha lehet, írnak, ha nem, akkor dühöngenek (ámbar az utóbbi időben

én is lázadok, hogy ha nem tudok írni, amikor akarok), tehát ennek következtében érződik az írásomban egy felületes odavettség. Mire azt mondja Poni, hogy valóban, néha elképesztő, úgy fogalmazok és úgy írok, mintha nem is érdekelné, hogyan fejezem ki magam. De ebben a gomolygásban van valami természetesség, ami fölkelte az érdeklődést, és olvasni kell. Ő is olvassa például az erdélyi utakat, amiben van valami abszolút természetes és új. És szerinte az *Asszony a fronton* világos, pontos remekmű, amiben benne van a természetesség is, de mély gondolatok is – ami akár csak egy-egy mondat, de oda kell rá figyelni. (Úgy emlékszem, Márvány Judit szerkesztette. A régi szerkesztők nagy gonddal szerkesztették a könyveimet. És vannak nagyon komoly írásaim és odavetett írások is, de mindig valami olyasmit nyújtok az élettel kapcsolatban, hogy ezt olvasni kell. Ez adhatja azt, hogy annyira keresettek és olvasottak a könyveim?)

*

Tűnődöm rajta, mert pontosan azzal vagyok elfoglalva, hogy mi is a helyem (illetőleg időnként ezzel vagyok elfoglalva), hogy mi is még a dolgom a világban, és mi a helyem az irodalomban és írásban. Tehát az írással kapcsolatban érzek elkötelezettséget (kettőt vagy hármat): az egyik, hogy Miklósról megírom az emlékeimet, belülről, mégis tárgyilagosan – és a szerelmeit. Aztán megírni a műhelymunkát: melyik műve mögött mi áll, amit én tudok (tájak, emberek, tárgyak, történések, saját értelmezések). Ezek elkötelezettségek.

De azt is elkötelezettségnek érzem, hogy a halálom, a haldoklással, az Istennel való kapcsolatunk hogyan fejlődik, hogyan alakul. Mit is jelent?

Tulajdonképpen ezek az igazi mondanivalóim. A *Macskaregény*, ez-az csak így-úgy született. A szakácskönyvet csak azért írtam, mert úgy éreztem, hogy nem tudnak a mai asszonyok főzni, és tele volt akkor panasszal a világ, hogy nincs pénzünk, hogyan tudjuk ellátni a gyermekeket, a konyhát, és mekkora teher ez. Pedig csak ezután nyílt az olló – s jött a szegénység.

Aztán belementem a játékba, mert szeretek játszani. A gondolataim a hittől kezdve az otthonteremtésig mindenhol ott vannak. (Mellesleg egyszer Poni azt mondta – aki komoly szakácskönyvet írt –, hogy azok nem is receptek, olyan hevenyészve írom le őket.)

További elkötelezettségem még az, hogy amit tudok a halállal, a haldoklással kapcsolatban, azt megírom. A sajátomat is. Mi több, a saját küzdelmemet. Mondom Poinak: „Ahogy Péter az *Égi és földi szerelmet* megírta, nekem is van egy elképzelésem, hogy amilyen az Istenhez, a hithez való kapcsolatunk, olyan a szerelemhez is.” Tévedek? Ez út is, és tele buktatókkal – mint a szerelem. Ezt szeretném még megírni. Mert itt érzem a problémát, a nyitást és életlehetőséget. Illetőleg az élet felfogásának és az élet vezetésének, az élet értelmének kutatását minden sorsban. És ha a magamét őszintén megírom, talán egy-két embert a ráismerésben is segíteni tudok. (Persze nem akarok és nem is tudok Péterrel vetekedni. Egyszerűen a problémát írom le. Természetesen „hanyagul” – mint a szakácskönyvet. De azt is hozzá kell fűznöm, hogy később olvastam: „Polcz Alaine belopta a szakácskönyvet az irodalomba.” Akik pedig olvassák: „Életfilozófia van benne.” Szeretném ismerni ezt az életfilozófiát.)

*

A stílusommal kezdeni kellene valamit. Illetőleg a slendriánságommal. De még ha most, nyolcvan fölött mindent olyan alaposan gondolok és dolgozom is át, amellet

vinnem kell az életet, mert nincs mögöttem „senki” – illetőleg segít Annácska s Gábor, de ez nem az, mint amikor egy szerető élettárs áll az ember mellett.

Persze most már nélkülük nehezen tudnám végezni ezt a munkát. Annácska nélkül a Mészöly-hagyatékot már nem tudnám vinni. És az irodalomba, a munkámba is belépett, segít összeállítani anyagokat. Ő veszi le kazettáról a naplóimat. Erről jut eszembe az öregségkönyv: a naplórészzeimből egyszerűen kiválogatta és összeállította az öregségre vonatkozó részeket, aztán a kezembe adta: „Itt a könyved!” (Készül egy könyv a szerelemről is; ez volna a negyedik mondanivalóm.)

Cilike, ébredj föl, hogyan tudnál ennyi mindent csinálni? Ez nevetséges! De mégis, talán valamit sikerül ezekből valóra váltani. És közben a Mészöly-emplékház berendezése (a ház tatarozása, a lakás tatarozása, ki- és beköltözés – új berendezés), Mészöly-hagyaték, Mészöly-kutatómunka.

*

Úgy tudok élni, ha leépítem a sok fölösleges terhelést. Igen ám, de mi a fölösleges? Milyen nagyon nehéz lemondani a gyászolók, a betegek, a haldoklók és családtagjaik segítségéről (pedig néha nagyon terhes). Ez volt az életem valós része. Az írás csak ráadás. Az esetek, a tapasztalatok, a gondolatok, az olvasottak közvetítése. De az alap mindig az élet volt. Hát az életről mondjak le, az egyik legfontosabb eleméről, arról, ami életetett? Akkor hogy csináljam a többit?

Megpróbálok zártabban, fegyelmezettebben gondolkodni, megmaradni az alaptéma mellett. Tehát Annácska óriási segítséget hoz; de a belső utamnak az alakulását nem tudja segíteni. A halált még elutasítja. Gábor elfogadja. Ez mind nagyobb feladatok elé is állít. De ezek nélkül a feladatok nélkül tudnék-e élni? Nem volna-e üres az életem?

*

Nézem, ahogy Gizi feladat nélkül hogyan változik. És a többiek is, az öregek bezárkózzva – nincs tovább. Legfennebb várjuk a gyermekeinket, már akinek van. Vegetálunk és félünk.

*

Új bevérzés a jobb szememen (hozzátartozik a témához), nem romlott jelentősen az utóbbi két évben. Ennek a bevérzésnek nincs jelentősége, mert nem érinti a látóközpontot, és egyúttal világosan mondja az orvos, hogy a szürkehályoggal most ne törődjünk, ez csak mellékes ráadása a szemidegsorvadásnak. Ha erősen romlik a látásom, még lézerműtéttel meg lehet próbálni a lassítást. De akkor az írás-olvasást azonnal elveszítem, viszont marad egy gomolyaglátás. Addig pedig terhelhetem, mert nem attól romlik a látásom, nem a látóideg terhelése miatt, hanem a nyakam, az izmok merevsége, az üléssel, a figyellel az érellátás gyöngébb, rosszabb az agyi erek működése. Emiatt érzékelem a hirtelen romlást, és azonnal abba kell hagynom az írást vagy az olvasást, mert nem látom a betűket. Az alapvető romlás befolyásolhatatlan. Az infúziós kúrákkal, gyógyszerekkel csak jobb környezeti ellátást biztosítok a szememnek. (Mint amikor a rákbeteget sétáltatjuk, és jól tápláljuk.)

*

Judit szól, hogy a „Living will”-t meg kell hosszabbítani, és hogy szóljak a közjegyzőnek (közjegyzőnek kell hitelesítenie). Fölhívom, följánlja, hogy ha nem tudok elmenni, ő eljön hozzám.

Azt mondja a „Living will”-lel kapcsolatban: „Ezt tudod te, tudom én, de nem tudják az ügyvédek, a közjegyzők, nem tudják az orvosok, a nővérek, a betegek és a hozzátartozók. Tehát

van egy rendelet, de nem tudnak élni vele ebben az országban. Senki, aki a haldokló körül van, nem tud erről. Azonkívül a rendelet szerint kétvétenként meg kell újítani és hitelesíteni az újítást a közjegyzőnél. Én tőled semmit nem kérek érte, barátságból. De a hitelesítési díj 16 ezer forint, írd és mondd: tizenhatezer forint. Ezenkívül szükséges mindig újból a pszichiáter véleménye is, hogy a végrendeletiünkről »tiszta tudattal« stb. rendelkezünk. Ha mindezt összeszámolom, évi tízezer forintba és kétvétenként szép utánajárásba kerül annak a jognak a biztosítása, hogy hagyjanak meghalni békében, ha eljön a halálom órája. Nem akarok bénán vagy éppen eszméletlenül, gépre kapcsolva, teljes kiszolgáltatottságban élni. Ezzel a rendelettel sikerült úgy megoldani a problémát, hogy nem lehet megoldani. A jogalkotók is félnek a haláltól – de egy jó kis Öbölháborútól, iraki háborútól nem. Foglyokat lehet halálra kínozni, gyermekeket, nőket megölni, de a haldoklókat nem hagyjuk meghalni. Nem bírja a lelkiismeretünk.”

Most gondoljuk végig: hogy képes erre Mári néni egy kis faluból? Általában a kismenyegdíjasok – de nagyjából mindenki, kivéve a gazdagokat és időlegesen szenvedőket – vagy akik a lemondás lehetőségéről tudnak.

Meg aztán merik-e vállalni a szembesülést a halállal? De erről majd később.

*

Jó lenne a „Living will” szövegét valahol közzélni, legalább a fogalmát tudják az emberek. Tudják, hogy jogunk van a kezelés visszautasításához – amikor kezdődik a halálunk. Azt gondolom, ez is valami kicsi segítség. De ha meggondolom, az életem központi problémája az öregedéssel kapcsolatban a halál megértése és fogadása. A felkészülés rá.

*

Mit is csináltam a múlt héten? Kész a végrendeletem. Most nézi át az ügyvéd. Közjegyzőnél kell letétbe helyezni. (Nem olyan egyszerű ám egy végrendelet írása sem. Formai szempontok is vannak: például ha nincs a város vagy falu neve feltüntetve, ahol írták – érvénytelen.)

Itt kapcsolódik a „Living will” az eutélia témájához: pontosan erről van szó. Mert hiszen ez a passzív eutanázia körébe sorolható: hagyjuk abba a fölösleges életben tartást. Tehát ha közeledik a halálom ideje, akkor a kezelés visszautasításának jogával élve, bizonyos szabályokat betartva. Mire azt mondja Bitó Laci is, a közjegyző is (akinek az anyja beteg, és azért érdekelt ebben a témában), ő is meg akarja csinálni a „Living will”-jét (mellesleg Gábor is), csináltassuk meg együtt.

Noha a végső soront illetően ellentmondásban vagyok Bitó Lacival: mert ő azt mondja, hogy joga van az embernek a halálos dózist a kezébe kérni – vagy az orvos adja be egyenesen a kívánságára. Eutéliának nevezi, ha fölkészülten tesszük: szép halál. Egy-két országban már rendeletben van, vagy élnek vele, vagy nem (Magyarországon a legnagyobb zűrzavar van), megkaphatom a halálos adagot. Ez nálunk tudtommal büntetendő: asszisztált öngyilkosság. (Már van halálturizmus is. Vagyis oda utazom, ahol szabad: Svájcba.) De hát nem olyan régen az öngyilkosságot is büntette a törvény. Ez ma már humorosnak tűnik. Változik a halálhoz való viszonyunk. Úgy érzem, hogy itt van még tenni- és mondanivalóm. És erőm? És időm?

*

Az alkotás s az élet összefüggéséhez tartozik, hogy tegnap az uszodában a tus körül valami probléma volt. Egy idősebb hölgynek segítettem. A medencében megint találkoztunk. Megáll egy pillanatra, tűnődik, s mondja: „Milyen ismerős arc, honnan ismer-

rem?” Én próbálok kitérni, elmosolyodom, továbbbúszom, ő aztán megint megáll: „Alaine, ugye?” Erre valamit mondok: „Igen. Örülök, hogy barátságos voltam anélkül, hogy tudná, ki vagyok, nem jobb, ha nem tudja, ki vagyok?” „Miért? – kérdezi – El sem tudtam képzelni, hogy barátságatlan, mindig is ilyennek képzeltem. Látom az arcán a szép lelkét. Én, aki már arcokat nem ismerek meg.” Aztán elmondja, hogy milyen trauma érte: tizenkét éves korában a testvére fölrobbant, és azóta képtelen az arcát földélni. Noha az anyja arcát, aki később halt meg, sokszor tudja, látja élőként, de a fiútestvérét nem – s egyáltalában nincs arcmemóriája. Ha átmege az egyik szobából a másikba, ahol többen voltak, amikor visszatér, nem tudja, hogy ki ki volt és kivel beszélgetett, mert az arcról nem tudja földélni. Elmondom, hogy nekem is bajom van az arcmemóriával, és körülbelül ugyanígy vagyok. Én ezt tengeribetegségnek nevezem, és azt hiszem, hogy besegít az öregedés is. Visszatérünk arra, hogy a szeme sarkából is látta, hogy ott van az én lelkem.

Ettől nekem nagyon rossz érzésem támad. Az a furcsa, hogy én azt szeretném, hogy engem úgy szeressenek, aki vagyok, ott vagyok abban a percben, és nem azt, akit elképzelnek az írásaim után. Most hirtelen fölmerült bennem, hogy lehet, hogy a kettő ugyanaz, és nekem ezt el kell fogadni? Mindig azt gondolom, hogy nem engem szeret, aki szeret, hanem azt, akit elképzelsz. De hátha a kettő egyezik némileg? (Ámbár erre kevés eshetőség van az életben.) Miklóst sem ismertem, akivel ötvenhárom évet éltem együtt. Most kezdem megérteni magunkat. Vagy képzelmek? Alakul bennem a múlt.

*

Az ismertséggel, a tévével, egyebekkel, vele jár ez, és valahogy ezt is ugyanígy a helyére kell tennem, mint azt, hogy az irodalomban hol a helyem. Az irodalomban végül is ott kötöttem ki, elhatároztam magamban – néha locsogok, fecsegek, de színesen – az életéről. Másrok pedig nagyon komoly és nehéz témákat nagyon egyszerűen közelíttek meg, a legtermészetesebb, legegyszerűbb szavakkal, s mindig az élethez visszatérve s az életből kiindulva, mert másként nem tudom. Aztán sem időm, sem türelmem, sem szemem, hogy szépen rendbe tegyem. A nagyok körül éltem, tudom, mi az irodalom és mi az alkotás. Ők urai a nyelvnek, én egyszerűen használom, ahogy a kezem ügyébe kerül.

*

A publicitás és a közismertség összefügg azzal, hogy a „Living will”-lel valamit még csinálni kell, valamelyik lapban, például a *Családi lapban* vagy a vöröskeresztes újságban röviden, világosan írni róla. Meg kell kérdezzem Pilling Jánost, hogy állunk ezzel az ügygel. Mindenesetre, amit a közjegyző világosan megfogalmazott: ezt tudod te és tudom én, mert hozzám fordultál, de nem tudja a beteg, nem tudják az orvosok, a nővérek, nem tudják a családtagok, nem tudja a társadalom, nem tudja a jogász sem, mit is kell csinálni. Ha nem ismerjük a jogainkat, addig nem is tudunk élni vele. Nem is szólva arról, hogy joghézag van a rendeletben. (Miklós halálakor érvényesíteni tudtam. Kiharcoltam.)

A jogaink mellett, amin én dolgozom, hogy a hit – felfogásunk következménye. A szerelmünk és a hit s a világgal való viszonyunk a halállal így függ össze.

*

Az embernek, amikor folyton küzdenie kell a testével, nagyon nehéz. Most látom, hogy a régi öregek milyen keveset panaszkodtak. Én nem tudtam megállni, panaszkodtam

Judit barátnőmnek, hogy mi van a lábammal, a karommal, a szememmel. Kacagtunk a panaszkodáson. Elmondja, hogy egyik barátja panaszkodik, hogy nem tudja a vizeletét tartani. S részletesen elmondja, hogy milyen sugárban, hogy s mint – humoros. De az is nehéz volt, hogy Miklós sosem panaszkodott, egy szóval sem. Az orvosokat simán tessékelt ki: „Jól vagytok!” Igazában nem tudtam, hogy mi baja van, sem az orvos, sem én, sem a nővér. Azt hiszem, nagyon szenvedett. Fájdalomcsillapítót sosem kért. Soha semmit. Úgy kellett kitalálni, hogy mi baja lehet.

Milyen magatartás jó a hozzátartozóknak? S az embernek saját magának? Ő mindenesetre saját magához, magatartásához, elképzeléséhez hű maradt az utolsó pillanatig. Halálos ágyán sem panaszkodott, egyszer hallottam a múltból jajgatást. Az utolsó éjszaka rettenetes volt nekem. Ezenkívül soha nem jajgatott. *„Barátaim a bölények”, ez a pár sora jut eszembe: „Csapásaik a pusztán nyilegyenesek, mint a kifeszített kötél, száz meg száz egymás mellett. Hóviharban, ha az ügy reménytelen, nem trappolnak tovább ész nélkül, összeesésig. Megállnak, megvárják, míg ellepi őket a hó.”*

*

Nehéz Kisoroszi Miklós nélkül. Az a valami, ami eltűnt vele együtt. Nem a magány, hanem az, hogy nincs. De tudom, hogy ha élne, most már nem tudnám öltöztetni, masszírozni, fürdetni, körmét levágni kezéről, lábáról, főzni, teríteni reggel, délben, este, úgy ültetni az asztalhoz, hogy picit elhúszom az asztalt, hátrább a széket, s amikor a szék elé állítottam, és ő behuppában van, gyorsan egy kicsit alátolni, s aztán az asztalt elhúzni. Kiszámított pillanatok, az erőnek az elosztása, az enyémmnek és az övének. Ha csak kicsit vétek a mozdulattal, akkor úgy ül le, hogy félig ül a széken, tehát újból fölállítani, s úgy a székbe beültetni – akkor persze dühös. Az asztalon már ott legyen a tej, a fekete, a pirítós, a lágy tojás, a dzsem, a vaj, a sonka, a paprika s a paradicsomban vagy valami más, amit éppen kíván. Ma már nem tudnám megtenni. Már a masszírozásban is nagyon elfáradnék. És segíteni fölállni? Ott is kifogni azt a pillanatot, amikor ő összeszedi az erejét, és emelkedni akar, s én abban a pillanatban emelem, ahogy a könyökétől fogva a két karjánál tartom. S akkor állva megkapaszkodik a székben – a magas támlájú székben, amin kellő teher van, nehogy leboruljon –, s úgy áll kapaszkodva, amíg rendbe teszem. És akkor megint le kell ülni, hogy segítsék a nadrágot, a pizsamanadrágot felhúzni, a háziköntöst feladni. Most már nem ilyen összerendezettek a mozdulataim. S ha eszembe jut, hogy fölszedtem a szőnyeget, mert elbotlott? (Lassan mindet visszatettem.) Csúszásgátlót vettem, de már nem volt idő fölrakni, hamar kezdett erősen botlani. Most feltettem magamnak a csúszásgátlót. Kíváncsi vagyok, mikor kell fölszednem a szőnyeget. Ez az öregség.

*

Álom. Megyek egy gyönyörű réten, jobbra sok-sok virág. Ott maradhatnék, de továbbmegyek a domboldalon. Kicsit mászom, nagyon gazdag és magas a fű, olyan magas, mintha nádas volna. De mégis óriási fűszálak, amelyek hullámanak és meg is hajolnak. Mennyivel szebb volt a virágos rét, gondolom, miért is jöttem ide? Tudom, hogy följebb kellett másznom, ide kellett jönnöm. És ha ez nem is olyan színes és élvezetesen szép, ezt is meg kell ismerni. Érzem, hogy ez az álom ide tartozik.

Rába György

A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD CSELEI

A tizenkilencedik elhajózott
búcsúkendő leng a zsalu kizárta
köd mögött alélt megfigyelések
akkor voltak kire s voltak mire
szertartásokra érdemes napok
fölszakajtózva dohos pincemélyből
a kandallónál deret izzadó
tuskók éjszakai jóakaróul
zománcos kancsóban bádoglavórhoz
meklangyosodni odakészített víz
gyarló sorsunk parányi cselei
ráolvasás törékeny lét nyugodj meg
míg az örökmozgó fortélyos elme
játékokat a huszadikra érlelt
addig holdas sík farkasvonítással
padlás nyest ropogtatásával ajzott
magas szobákat kályha tetejéről
sült alma szaga illatozta be
vesztegethetne ez a kéz kezét
rázó század hősi halottakat
gyászolt még legfelső istencsapásul
tömegsírokról semmit sem tudott
bár maradhattál volna még te nyájas
de téged már szeneskazánjaid
fűtöttek indulásra ég veled
barbár utódod is lódul világgá
mi következhet még utána

CAPRICCIO

Cserkésző tekintet
csupa ajándék
csupa karácsony
hivatlan vendég
keze nem üres
csupa váratlan
meghökkenítő alakban

nem gondolta volna
nem számított rosszabbra
nem számított jobbra
csupa ajándék
csupa karácsony
ez az egész játék

*

Névsor a végtelenbe
fölnézett nevek
imák foglalatából
kiperegtek
jeles ólomkatonák
ész szív bajnokai
és két kézre vívók
szilveszterkor belőletek
öntöttek figurát
gyalogjáró lelkek

*

Mondd hogy bűvölet
mondd igézet
nekem és neked
gyógyfüvekből főzet
látatlan mögötte
valamiféle mester
talán romlásul
talán épülésül
álmában kiötölte
ébreden megtagadta
türelmesen kivárjuk
estére holnapra

*

Ez és ez
kell-e bármi ige
sorsdöntő beszédhez
a folyónak kell-e
a víz sodrásának
keszeg compó cselle
földtestben lüktetni
harsogni duruzsolni
higgye ő az aki
nyájas dajkanótát
átokkal cserélgetve
nem használja a szótárt
-hoz -hez -höz

*

Mára megszabadultam
 a tegnapi naptól
 ami lehet abból
 attól is mi soha
 hátam mögött
 Kelemen kőműves
 javában működött
 szemem láttára tesz-vesz
 tíz ujj amire látok
 firtathatom nem tudom
 ellenséget barátot
 rombol-e épít-e

Tőzsér Árpád

DANTON

Lábam a lábatlan Couthonra, tököm a töketlen Robespierre-re hagyom!,
 bömbölte a nyaktiló színpadán (mintegy végmondatként) Danton –
 Micsoda színjáték volt, a Forradalom Bikája saját magát
 játszotta, azaz saját halálát! S Robespierre, a Nagy Fosztóképzős

(lásd még: Megvesztegethetetlen) s a béna Couthon is megérezte:
 az embernek nevezett véglény a halálában válik igazán
 személyiséggé, s ha már egyszer levághatatlan tagunk a halál,
 ők is a Hegyen kívántak meghalni, s nem a Mocsárban –

Ma a posztmodern kreatúra igyekszik a halálát elsumákolni,
 s reméli, így a személyiségétől is megszabadulhat, s nem érti
 a néhány megveszekedett ós/újkeresztényt, akik valami távoli fényre

szegezett szemmel lépnek be az ugrásra készen lapuló pokolgépek
 vérszagú ketreceibe. – A második s harmadik évezred fonnyadt
 szárai között mintha Danton iszonyú heréi rendülnének.

EFEBOSZ A TÉREN

Ébrednek Phoibosz lovai, szemükből
csillagnyi csipák peregnek a pirkadó földre.
A piros palás rakás falucska kihalt terén
derékig meztelen, gyönyörű alakú fiú áll s üvölt:

Megerőszakoltál, barom, de legközelebb
én erőszakollak meg téged! A hajnal
rózsaujja dugattyúként jár ki s be
a kéjesen ocsúdó nap vöröslő fenekében –

Az ókori köcsögök ábrándos arcú fiúkák voltak,
a szerelem szüneteiben verset olvastak,
s derékmelegítőt kötögettek szegény köszvényes

édesanyjuknak. A téren üvöltő mai efebosz
garantáltan XXI. századi világfájdalmát
homéroszi hasonlatok hitelesítik.

ÉJSZAKAI TUDAT

Éjjel van, vasbordás ítések,
irodalomtörténetekben mai költők,
minden az öncsalásukhoz mérten.

Már M. (ki ez az M.?) idején is tudtam,
hogy a költészet álcázott bűn,
Oronte úr hitt nekem, mikor dicsértem –

A tudat elcsúszkál a helyéről –
Elegáns felolvasáshoz távlat:
mészarc készül az erényeimhez.

A sötétben a bútorok elmozdulnak,
szöveggyűrődés jelzi irányuk,
de hát mihez képest mellékes mindez?

VRBA ÚR ÉS A HÜLOZOIZMUS

Az ágyon nem látok csak egy üvöltő fejet:
jajgat a takart test tátott sebei helyett.
Vrba úr, nem tudom, Vrba úr-e még,
vagy csak *üvöltés* Vrba úr helyén.

Egy biztos: Vrba úr nem képviseletben üvölt,
ő csak ágytálért s ibuprofenért süvölt,
s bár ő is húgytól s vértől mocskos,
nincs köze pénisz-es dollárokhoz.

A kozmikus hallgatás rémületével
üvölt Vrba úr; sír; jajveszékél.
Azt érzi, amit minden élőlény érez,

ha közel jut a *túlhoz*, a sírhoz, az éghez:
ott is tovább él kínunk, agyunk,
a *jaj* az, amitől megfosztatunk.

Kovács András Ferenc

KAVAFISZ-ÁTIRATOK

A pincér – 1909 napjaiból

Alexandria nappalaiban, Alexandria éjszakáiban
mennyi a nyüzsgő szépség, átvonuló jelenés!

Régóta látom, gyakran hosszabban megfigyeltem őket:
lopva, kissé oldalvást pillantva, a kávéház
kifakult fényű, öreg falitükrében. (Valamikor
még velencei volt – néhol már vaksi, meghasadt.
Azt is ki kellene végre cserélni...)

Régóta látom őket: mindig ugyanúgy, mindig
ugyanannál a félreeső sarokasztalnál, mindig
ugyanabban az időben és viseltes ruhában, mindig
ugyanolyan mozdulatokkal beszélgetni vagy hallgatni.

Az idősebb a kopottabb, s megfontoltabb talán.
Róla tudom, hogy negyvenhat is elmúlt: megfáradt törzsvendég.
A másik akár fia is lehetne: friss, csupa tűz még...
Túl fiatal, csak huszonhárom, ha megvan – kettőjük közül
ő a komolytalanabb, de nyitottabb, szebb s ragyogóbb is!

„A meglett férfi és a megtöretlen ifjonc!” Így hívom
magamban őket... Enyhén összehajolnak, folyvást suttogva
beszélnek, föl-fölcattannak, tán veszekednek is, de mindig
ugyanazt isszák, s ugyanúgy fűjják ki a füstöt. A kézfejük,

régóta látom, egymás mellett fekszik az asztal kőlapján,
és térdük is, meg combjuk is, láttam, titokban, olykor
össze-összeér a kis asztal alatt... Ha jól emlékszem még,
mert harminc napja már, hogy elmaradtak, s nem jöttek többet
ők... Vajon mi lett velük? Mi történt? S hová tűnhettek végül

el, hová, a sok nyüzsgő szépség, átvonuló jelenés közt,
Alexandria nappalaiban, Alexandria éjszakáiban?

1909. július

Hermész szobra a fényben

Ez a gyönyörű, örökifjú, halhatatlannak alkotott
Hermész régről van itt veled. Remek tartásán, arcán,
rejtett mosolyán is meglátszik, hogy Alexandriából való:
valami hűvös, messzi fénysugár süt át fiatal testén,
valami végső s kezdeti meztelenség tündökölteti

minden parányi ízét, mindig mozdulni tetsző tagjait.
Ha lépne, folyton épp fölszállni látszana: csupasz, éjhideg
izzás, szinte szerelmes, hellén vágyakozás, láz ragyog át
a bőrén... Hogyan is szólíthatnád meg a szépet, a gyorsat,
a könnyűbokáját, a bánaton átsuhanót?... S miképpen

szólít meg ő majd, hangtalan, hajnal felé, ha hívnád,
némult magadban, hangtalan?... De mindig hívhatatlan
marad. Magadban ismered föl, mint a névtelen fényt:
a léleké s a szellemé egészen ő, a tűnő!

Ez a szép örökifjú, ez a halhatatlannak álmodott
Hermész régről van itt. Finom bokája villan, int, megérint
hús ujjbegyével hangtalan: „Ne félj, barátom, foghatod kezem.”

1933. március 23. – április 19.

Joseph Conrad

A KATONA LELKE

Mann Lajos fordítása

A hosszú fehér bajszú öreg tiszt szabad utat engedett indulatának.

„Lehet, hogy maguknak, ifjoncoknak ennyi eszük van csak? Törölné le szájáról a tejfölt némelyikük, mielőtt ítélni kezd egy olyan nemzedék pár szerencsétlen leszakadottja fölött, amely annyit tett és annyit szenvedett a maga idejében!”

Miután hallgatósága kifejezte őszinte megbánását, a vén harcos megenyhült, de nem hagyta abba.

„Én is közéjük tartozom, a leszakadottak közé – folytatta békülékenyen. – És hogy mit tettünk mi? Mit vittünk véghez? Ó, a nagy Napóleon, egy falkányi nemzettel a háta mögött, nekünk rontott, hogy lepipálja a makedón Sándort. Mi pusztá tereket állítottunk szembe a francia tombolással, majd szünni nem akaró csatározásokba bocsátkoztunk velük, míg csak hadseregük önnön halottainak halmain nem kényszerült végül pihenőre térni állásaiban. És jött a moszkvai tűzfal. Az rájuk omlott.

Aztán elkezdődött a Grande Armée véget nem érő visszavonulása. Láttam, ahogy özönlik előre, mint a kísérteties bűnösök elátkozott menete a dantei Pokol legbelső, jeges bugyrában, amely egyre csak tágul reményvesztett tekintetük előtt.

Akik megmenekültek, azoknak bizonyára kétsoros patent szorította lelkét a test belséjébe, hogy kijuthassanak Oroszországból abban a sziklarepesztő fagyban. De a mi hibánknak tulajdonítani, hogy egy is megmenekült közülük, merő tudatlanság. Igen! A mi embereinket is erejüknek végső határáig juttatta a szenvedés. Orosz erejüknek végső határáig!

A lélek persze nem tört meg bennünk, és az ügyünk igaz ügy volt – szent ügy. De a szél ettől nem mardosta kevésbé az embereket és a lovakat.

A test gyöngé. Akár jó a szándék, akár gonosz, az emberség adja meg az árát. Igen! Azért a pici faluért vívott csatában is, amelyről már meséltem maguknak, legalább annyira harcoltunk az öreg házak kínálta menedékért, mint azért, hogy győzzünk. S ugyanígy voltak vele a franciák.

Nem a dicsőség és nem a katonai cél volt ott a lényeg. A franciák tudták, hogy vissza kell vonulniuk hajnal előtt, és minékünk semmi kétségünk nem volt felőle, hogy ki fognak menni onnét. Ami a háborút illeti, nem akadt ott semmi harcra érdemes. A mi gyalogságunk és az övük mégis mint két vadmacska küzdött egymással, vagy mint két hős, ha így jobban tetszik, ott, a házak között, ahol »forrt a munka«, míg a tartalékok kint álltak összefagyva a viharos északi szélben, amely félelmetes sebességgel hajszolta a havat a földön és a nagy, sűrű felhőket az égen. Maga a lég kimondhatatlanul sötét volt a fehér földhöz képest. Sosem láttam Isten művét vészjóslóbbnak, mint azon a napon.

Nekünk, lovasoknak (csupán maroknyian voltunk) nem akadt egyéb dolgunk, mint hogy nekivessük hátunkat a szélnek, és felfogjunk néhány arra tévedt francia lövedéket. Elmondhatom maguknak, hogy azok voltak az utolsó lövések, amelyeket francia ágyúk lőállásokból leadtak. Azok az ágyúk többé nem mozdultak onnét. Másnap reg-

gel ott találtuk őket sorsukra hagyva. De azon a délutánon még pokoli tüzet zúdítottak rohamozó hadoszlopunkra. A tomboló szél elvitte a füstöt, sőt a zajt is, de az egész francia frontvonal mentén láthattuk a lángnyelvek állandó villogását. Aztán egy hirtelen támadt hóvihár eltakart mindent, kivéve a fehér kavargáson átvillanó sötétvörös lángokat.

Időnként, amikor az arcvonal kitisztult, jobb felé egy szakadatlanul vonuló, sötét hadoszlopot láttunk: a Grande Armée roppant menekülő teste vánszorgott előre egész idő alatt, amíg tőlünk balra fültépő zajjal és tombolással folyt a küzdelem. A kegyetlenül kavargó hóvihár elsöpörte szemünk elől a halálnak és kétségbeesésnek ezt a látványát. S akkor a szél elállt, éppoly váratlanul, ahogyan reggel feltámadt.

Rögtön parancsot kaptunk, hogy támadjuk meg a visszavonuló hadoszlopot. Nem tudom, hogy miért, hacsak nem azért adtak valami munkát, hogy meg ne fagyjunk a nyeregben. Arcvonalunkkal féljobbra fordultunk, és megindultunk lépésben, hogy oldalba kapjuk azt a távoli, sötét vonalat. Délután fél három lehetett.

Tudniuk kell, hogy az én ezredem abban a hadjáratban addig soha nem került Napóleon vonulásának fő vonalába. A betörés kezdete óta eltelt hónapokban az a sereg, amelyikhez én tartoztam, Oudinot-val birkózott északon. Csak nem sokkal azelőtt jöttünk le, magunk előtt terelve őt a Berezinához.

Ez volt hát az első alkalom, hogy én és bajtársaim közlőrl láthattuk Napóleon Grande Armée-ját. Bámulatba ejtő s ijesztő látvány volt. Hallottam már róla másoktól, láttam belőle elkóborlókat: kisebb martalóc bandákat, hadifogolycsoportokat a távolban. De ez maga a főszereg volt! Vánszorgó, botorkáló, kiéhezett, félőrült tömeg. A mérföldnyi távolságban levő erdőből bújt elő, s az eleje belemosódott a síkság homályába. Ügetésben lovagoltunk neki – ez volt a legtöbb, ami lovainktól tellett –, s mint valami ingoványba, úgy ragadtunk bele az emberi masszába. Nem volt ellenállás. Hallottam pár lövést, talán féltagutnyit. Úgy látszott, hogy még az érzékelésük is beléjük fagyott. Volt időm jól körülnézni, mialatt századom élén lovagoltam. Nos, biztosíthatom önöket, hogy voltak a szélen haladók közt olyanok, akik annyira nem törődtek semmivel önön nyomorúságukon kívül, hogy még csak a fejüket sem fordították felénk, amikor megrohantuk őket. Katonák!

Egyiküket feldöntötte szügyével a lovam. A szegény nyomorult, akinek összevissza tépett és pörzsöklődött, kék dragonyosköpeny lógott a válláról, még csak ki sem nyújtotta kezét, hogy elkapja lovam kantárát és védekezzék. Csak ledőlt. Lovasaink szúrtak és vágtak. És hát eleinte persze magam is... Mit lehetett tenni! Az ellenség, az ellenség. Mégis valami émelyítő tiszteletféle lopakodott a szívembe. Nem volt felfordulás – csak valami panaszos, mély mormogás terült fölénk, amelyből időnként hangosabb kiáltások és nyögések szakadtak fel, miközben a tömeg lökdösődve, hullámozva haladt el előttünk, vakon és érzéketlenül. Égett rongyok és üszkösödő sebek szaga terjengett a levegőben. Lovam tántorgott a hömpölygő emberáradatban. De mindez olyan volt, mintha fémmel bevont testeket vagdaltunk volna, melyek nem éreznek. A behatolók! Igen... Elbánt már velük az Isten.

Megérintettem lovamat sarkantyúmmal, hogy kikeveredjünk. Tőlünk jobbra váratlan tolongás és valami ingerült sóhaj támadt, amint másik századunk is közéjük nyomult. Lovam megbotlott, és valaki megfogta a lábamat. Mivel nem szándékoztam kihúzatni magam a nyeregből, visszakézből lesújtottam, anélkül, hogy odanézttem volna. Kiáltást hallottam, s lábam kiszabadult.

És akkor, kis távolságra tőlem, egy beosztott tisztemet pillantottam meg. Tomasovnak hívták. Üveges tekintetű, sírból kikelt testek sokasága kavargott örült mormogással a lova körül. Ő kiegyenesedve ült a nyergében, le sem nézve rájuk, s kardját lassan hüvelyébe süllyesztette.

Nos, ez a Tomasov szakállt hordott. Akkor persze mindannyiunknak szakálla nőtt. A körülmények, a kevés szabad idő, no meg a borotva hiánya is. Szó, ami szó, vadul néztünk ki azokban a felejthetetlen napokban, amelyeket sokan, de még milyen sokan nem éltek túl közülünk. Tudják, a mi veszteségeink is iszonyúak voltak. Igen, vadul néztünk ki. *Des Russes sauvages* – igaz?

Tehát szakállt hordott az a Tomasov, de nem nézett ki vadnak. Ő volt a legfiatalabb valamennyiünk közül. És ez valóban fiatalt jelentett. Távolabbról nézve elég katonásan festett azzal a mocsokkal, ami abban a hadjáratban valamennyiünk arcába beivódott. De ha elég közel ment hozzá az ember, s figyelmesen a szemébe nézett, az elárulta fiatalágát, noha nem volt már épp siheder.

Az a szempár kék volt, akárcsak az őszi ég; amellet álmodozó és vidám – ártatlan, hiszékeny szempár. Szép, szőke hajkorona díszítette homlokát – aranydiadém, ahogy az ember normális időkben mondaná.

Bizonyára azt gondolják, úgy beszélek róla, mint valami regényhősről. Ám ez semmi ahhoz képest, amit az adjutáns fedezett fel rajta. Azt fedezte fel, hogy – mondjon bárki bármit – Tomasovnak »szerelmes ajka« van. Ha ezt arra értette az adjutáns, hogy szép a szája, hát az elég szép volt, ám ő azért mondta ezt, hogy vigyort keltsen. Nem volt valami gyöngéd fickó a mi adjutánsunk. »Nézzétek azt a szerelmes ajkat!« – kiáltott fel nemegyszer jó hangosan, mialatt Tomasov beszélt.

Tomasov az ilyesmitől nem volt épp elragadtatva. De hát bizonyos mértékig maga is alapot adott az efféle élcelődésre jellemének ama tartós hajlandóságánál fogva, amelyet a szerelem szenvedélye iránt tanúsított. Bár az talán nem is olyan ritka dolog, mint amilyenek képzelni látszotok. Hogy a bajtársak mégis elviselték áradozásait, az abból származott, hogy azok Franciaországhoz, Párizshoz kapcsolódtak!

Maguk, mostani nemzedék, föl sem tudják fogni, hogy micsoda nimbusza volt akkoriban ezeknek a neveknek világszerte. Párizs volt a csodák netovábbja minden képzelettel megáldott emberi lény számára. Legtöbbünk fiatal volt és jó családból való, de csak nemrég hagyta el ősei vidéki fészket. Szerény szolgálói voltunk Istennek, falusiak, ha szabad így mondanom. Így hát nagyon is készségesen hallgattuk Tomasov bajtársunk franciaországi történeteit. Tomasov Párizsba küldött diplomáciai küldöttségünk tagja volt a háború előtti évben. Valószínűleg magas protekció révén, de az is meglehet, hogy pusztá szerencséből. Nem hinném, hogy túlságosan hasznos tagja volt a misziónak, lévén fiatal és teljesen tapasztalatlan. És Párizsban töltött idejével láthatóan szabadon rendelkezett. Arra használta, hogy szerelembe essék, és meg is maradjon benne, ápolja, és valamiképp szavaival is csak akörül forogjon.

Így pusztá emléknél többet hozott haza magával Franciaországból. Az emlék illékony dolog. Meg lehet hamisítani, el lehet törölni, kétségbe is lehet vonni. Igen! Én is kétségbe vonom néha, hogy magam is jártam Párizsban annak idején. S az oda vezető hosszú út, amelynek állomásai ütközetek voltak, még hihetlenebbé tenné, ha nincs ez a muskétagyoló, amelyet az óta a kis lovassági affér óta hordok magamban, amire Sziléziában került sor a lipcsei csata kezdetén.

A szerelem élményei azonban bizonyára mélyebb nyomot hagynak, mint a veszedeleméi. A szerelemből nem íz csúfot az ember, mint én a veszedelemből. Annál becese-

sebb, személyesebb és meghittebb. És ne feledjék el, hogy Tomasov számára mindez friss volt még. Három hónap sem telt még el Franciaországból való visszatérte óta, amikor kitört a háború.

Szíve, elméje még tele volt az ottani élménnyel. Valósággal lenyűgözte őt, és volt annyira egyszerű lélek, hogy hagyja megjelenni szavaiban is. Afféle kiváltságos személynek érezte magát; nem azért, mivel egy asszony kedvtelve nézett rá, hanem egyszerűen azért – hogy is mondjam csak –, azért a csodálatos ragyogásért, amit a nő iránti imádat gyújtott ki benne, mintha maga az ég ajándékozta volna meg ezzel.

Ó, igen, nagyon egyszerű lélek volt. Kedves fiatalember, de nem bolond; s ezzel együtt végtelenül tapasztalatlan, gyanútlan és meggondolatlan. Vidéken lehet látni hasonlót itt-ott. Volt benne valami költészetféle is. Csak amolyan természetéből folyó, mindenestül órá szabott, nem tanult. Úgy gondolom, Ádám apánkban lehetett ilyen természet adta költészet. A többi: *un Russe sauvage* – ahogy a franciák hívnak olykor bennünket –, de nem az a fajta, amelyik faggyúgyertyát fogyaszt csemegének – ahogy ők képzelik rólunk. Ami az asszonyt, a francia asszonyt illeti, nos, őt, bár magam is jártam Franciaországban százezer orosszal együtt, sohasem láttam. Nagyon valószínű, hogy nem volt Párizsban akkor. S azonkívül sem olyan volt, akinek az ajtajai megnyílnak a magamfajta egyszerű fickók előtt. Azt hiszem, értik. Aranyozott szalonokba sose vitt az utam. Nem tudom maguknak elmesélni, milyen volt a külseje, ami elég különös, ha meggondoljuk, hogy én voltam – ha szabad ezzel dicsekednem – Tomasov legfőbb bizalmasa.

Mások előtt nagyon hamar elszégyellte magát beszéd közben. Gondolom, sértették érzékenységét a tábornóz mellett megjegyzések. Engem azonban közel engedett magához, és nekem hűségesen szót kellett fogadnom. Nem várhatja el az ember komolyan egy Tomasov fajtájú fiatalembertől, hogy végképp ne szóljon egy szót sem; én pedig – azt hiszem, ezt nehezen hiszik el nekem – meglehetősen hallgatag természetű valaki vagyok.

Minden bizonnyal a hallgatagságomat találta rokonszenvesnek. Regimentünk egész szeptember folyamán falvakban szállásolta el magát, így könnyebb napokat éltünk. Akkor hallottam a legtöbbjét annak – amit nem lehet történetnek mondani. A történet, amely a fejemben jár, nem ez. Ezt inkább csak áradozásnak nevezném.

Talán egész órát is elüldögéltem szótlánul, hallgatva Tomasov túlfűtött szavait. És csöndben maradtam azután is, hogy befejezte. Ez a csend keltette aztán azt a komoly, ünnepi hatást, ami úgy hiszem, hogy valamiképp tetszett Tomasovnak.

A hölgy persze nem afféle első fiatalágát élő asszony volt. Özvegy lehetett. Én mindenestre sohasem hallottam, hogy Tomasov megemlítette volna a férjét. Igen előkelő szalont tartott; társasági központot, amelyet királynőként uralt, nagy pompával.

Valahogy úgy képezem, hogy az az udvartartás főleg férfiakból állt. De meg kell mondanom, hogy Tomasov az efféle részleteket jól kirekesztette meséjéből. Szavamra, nem tudom, sötét haja volt-e a hölgynek vagy szőke, barna szeme volt-e vagy kék, milyen termete volt, milyen vonásai, milyen arcszíne. Szerelme magasan a pusztai fizikai benyomások fölött szárnyalt. Sosem írta le őt nekem a szokásos kifejezésekkel, arra azonban kész volt megesküdni, hogy ahol a hölgy megjelent, ott minden gondolat és érzés kizárólag körülötte forgott. Olyan asszony volt. Csodálatos társalgások folytak szalonjában mindenféle tárgyról, de ő áradt mindegyikből, mint valami misztikus zeneköltemény, az igazi szépség követelése, hatalma, zsarnoksága. Így hát nyilvánvalóan szép volt az asszony. Kíragadta mind a véle beszélőket abból, ami fontos volt az életükben, sőt a hiábavalóságaikból is. Titkos gyönyörűség volt, és titkos gyötirelem. Min-

den férfin, aki rápillantott, erőt vett a borongás, mintha beléhasított volna a gondolat, hogy elvesztegette addigi életét. Maga volt az öröm és a boldogság sejtelve, és csak bánatot és kint hozott a férfiak szívére.

Egyszóval bizonyára rendkívüli asszony volt, vagy ha nem, hát Tomasov volt rendkívül fiatal fickó, hogy így érezzen iránta, és így beszéljen róla. Mondtam már, hogy volt benne egy adag költészet, és szavai mindezzel együtt meglehetősen igaznak tüntek. Alighanem varázslatos asszony lehetett, messze túl azon, amivel a mindennapi ember találkozhat. A költők valahogyan közel kerülnek az igazsághoz – ezt nem lehet letagadni.

Az én fogalmazásomban semmi költészet nincs, tudom, de nekem is megvan a józan eszem, s nincs kétségem afelől, hogy a hölgy nyájas volt a fiatalemberhez, ha már egyszer megtalálta az utat a szalonjába. Az igazi csoda az, hogy bejutott oda. De hát bejutott az ártatlan, és előkelő társaságban találta magát, tekintélyes állásokat betöltő férfiak között. Tudják, mit jelent ez: vastag derekak, kopasz fejek, s fogak, melyek voltaképp nincsenek is – ahogy némely szatíraíró fogalmaz. Képzelnének középük egy helyes fiút; olyan frisset, egyszerűt, mint a fáról szedett alma; egy szerény, jóképű, áhítatos lelkű barbárt. Szavamra! Micsoda különbség! Micsoda felüdülés az elfásult érzékeknek! És hozzá még az a kis költészet a természetében, amely még az együgyűt is megóvja attól, hogy bolondnak nézzék.

Jámbor, vakon engedelmeskedő, hívó rabszolga lett. Jutalma az volt, hogy rámosolyogtak, és idővel bejutott a ház bizalmasai közé. A mesterkéletlen, fiatal barbár bizonyára szórakoztatta a ház kifinomult asszonyát. Talán – mert nem evett faggyúgyertyát – valami gyöngédségi igényét is kielégítette a hölgynek. Tudják, sokféle gyöngédségre képesek a magas kultúrájú asszonyok. Az okos és képzeletdús, nem pedig a szenvedélyes asszonyokról beszélek, azt hiszem, értik. De hát ki tud szükségleteik és szenvedélyeik mélyére hatolni? Legtöbbnyire maguk sincsenek tisztában lelkük mélyéből fakadó hangulataikkal, s egyik tévedésből a másikba esnek, olykor katasztrofális következményekkel. S akkor ki van jobban meglepve náluk? Tomasov esete azonban egészen idilli volt a maga nemében. Az elegáns világ élvezte a dolgot. Odaadása egyféle társadalmi sikert hozott számára. Ám ő ezt észre sem vette. Ott volt a maga egyetlen istensége, és ott volt a szentély, ahová néki a hivatalos fogadóórától független bejárása volt.

Bőségesen élt is ennek a kivételezettségnek az előnyeivel. Említettem már, hogy nem voltak hivatali teendői. A katonai küldöttség főként afféle udvariassági gesztusnak számított, lévén, hogy vezetője Sándor cárunk személyes barátja volt, és ő is kizárólag társasági sikerekre törekedett – a jelek szerint. A jelek szerint.

Egyik délután Tomasov a szokottnál korábban látogatta meg ábrándjainak úrnőjét. A hölgyet nem találta egyedül. Egy férfi volt nála; nem a vastag derekú, kopasz fejű személyiségek egyike, hanem valaki hozzá hasonló; egy harminc körüli francia tiszt, aki bizonyos fokig szintén kivételes bizalmat élvezett. Tomasov nem volt féltékeny rá. Ilyen érzés önteltségnek hatott volna az egyszerű fickó szemében.

Ellenkezőleg, csodálta a tisztet. Maguknak sejtelmük sincs róla, hogy a francia katonáknak mekkora tekintélyük volt akkoriban, főként mielőttünk, orosz katonák előtt, akik talán keményebben ellenálltunk nekik, mint a többiek. Győzelem ragyogott a homlokukon, úgy látszott, hogy egyszer s mindenkorra. Emberfeletti lehetek volna, ha nincsenek annyira tudatában ennek. De jó bajtársak voltak, és valami testvéri érzést tápláltak magukban mindenki iránt, aki győvert visel, még ha ellenük is.

S ő nagyszerű példa volt erre: vezérkari tiszt s férfi a legjobb társaságból. Erőteljes felépítésű volt és merőben férfias, noha olyan ápolt, mint egy asszony. A világhi előző-kény higgadsága jellemezte. Homlokának alabástromfehérése megkapó ellentétben állott egészséges arcszínével.

Hogy ő féltékeny volt-e Tomasovra, nem tudom, de gyanítom, hogy kissé bosszant-hatta őt, mint az érzelmes rend két lábon járó képtelensége. De ezek a világhíri kifür-készhetetlenek, és ő láthatólag vette magának a fáradságot, hogy Tomasov létezését a feltétlenül szükségesnél is kézzelfoghatóbban elismerje. Egyszer vagy kétszer hasznos nagyvilági tanácsot is adott neki, az elképzelhető legnagyobb tapintattal. Tomasovot teljesen lenyűgözte a jóindulatnak ez a szembeszökő bizonyítéka a legjobb társaság hi-deg máza alatt.

Tomasov, miután bevezették a *petit salon*ba, ott találta ezt a tökéletes két embert egy-más mellett ülve a kanapén, és az volt az érzése, hogy valamilyen különleges társalgást szakított félbe. Úgy találta, különösen néznek rá, de nem adták tudtára, hogy alkal-matlan. Egy kis idő múltán így szólott a hölgy a tiszthez, akinek De Castel volt a neve: »Azt szeretném, ha odafáradna, és tisztázná, hogy mi a teljes igazság ezzel a híresztelelssel kapcsolatban.«

»Ez jóval több pusztá híresztelésnél« – jegyezte meg a tiszt. De engedelmesen föl-állt, és távozott. A hölgy Tomasovhoz fordult, és így szólt: »Maga maradjon velem!«

Ez a kifejezett parancs végtelenül boldoggá tette, bár, ami azt illeti, nem is gondolt távozásra.

A hölgy kedves pillantásokkal nézte őt, amitől valami izzást és tágulást érzett a mell-kasában. Gyönyörűséges érzés volt ez, még ha elakadt is tőle olykor-olykor a lélegze-te. Révülten itta be a hölgy nyugodt, elragadó hangját, amely tele volt ártatlan vidám-sággal és a lélek békéjével. Úgy érezte, hogy lángot vet szenvedélye, és kéken izzó lán-gnyelvekkel vonja be a hölgyet tetőtől talpig s a feje fölött, míg a hölgy lelke mint nagy fehér rózsza nyugszik a tűz közepén...

Hm, ez jó. Sok efféle dolgot mondott énnekem, de ez az egy, amit megjegyeztem. Ő maga mindenre emlékezett, mert azok voltak az utolsó emlékei arról az asszonyról. Utoljára látta őt, bár akkor még nem tudta ezt.

Monsieur De Castel visszatért, betörve az igézetnek ama légkörébe, amelyet Toma-sov olyan tökéletes önkívülettel ivott magába, hogy a külső világról tudomást sem vett. Tomasovot minden igyekezete ellenére lenyűgözte a tiszt mozdulatainak választékos-sága, modorának könnyedsége, minden általa ismert férfinál felsőbbrendű volta, és szenvedett ettől. Úgy tűnt neki, hogy az a két ragyogó lény ott a kanapén egymásnak teremtdött. De Castel, miután leült a hölgy mellé, ezeket a szavakat mormogta neki diszkrétén: »A legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy igaz.« És akkor mindketten To-masovra néztek. Miután ily kíméletlen módon kiragadták őt az igézetből, Tomasov magára eszmélt, és valami szégyenérzés kerítette hatalmába. Ült, és félszeg mosollyal nézett vissza rájuk.

A hölgy, anélkül, hogy levette volna szemét az elvörösödő Tomasovról, megszólalt, tőle szokatlan, ábrándos komolysággal:

»Szeretném megtudni, hogy a maga nagylelkűsége folt nélküli-e. A szerelem csak a legmagasabb fokon lehet forrása minden tökéletességnek.«

Tomasov tágra nyitotta a szemét a csodálkozástól: mintha a hölgy ajkáról igazgyön-gyök peregtek volna alá. Ezt a kijelentést azonban nem a primitív orosz fiatalember-nek címezték, hanem a világ legtökéletesebbre csiszolt férfinak, De Castelnek. To-

masov nem láthatta, milyen hatást gyakorolt rá, mert a francia tiszt lehorgasztotta a fejét, és úgy ült ott, bámulnivalóan kifényezett csizmáit nézve.

A hölgy részvevő hangon kérdezte:

»Kétségei vannak?«

De Castel, anélkül, hogy felnézett volna, ezt mormogta: »Csinos kis becsületügy kerekedhet ki belőle.«

A hölgy élénken válaszolta: »Ami kétségkívül művi dolog. Nekem csak a természetes érzések számítanak. Semmi másban nem hiszek. De talán a lelkiismerete...«

A férfi félbeszakította: »Szó sincs róla. Az én lelkiismeretem nem gyermekes. Azoknak az embereknek a sorsa katonailag közömbös számunkra. Mit tudnak ártani? Franciaország ügye legyőzhetetlen.«

»Akkor hát...« – szólt a hölgy jelentőségteljesen, és fölemelkedett a kanapéról. Tomasov sietve követte példájukat. Szenvedett a teljes szellemi sötétség állapotától. Mialatt ajkához emelte a hölgy fehér kezét, hallotta, amint a francia tiszt észrevehető nyomtáccsal mondja: »Hogyha katonalélek lakozik benne (abban az időben, tudják, valóban így beszéltek), hogyha katonalélek lakozik benne, akkor az ön lába elé kellene borulnia hálából.«

Tomasov úgy érezte, hogy még mélyebb sötétségbe zuhant, mint korábban. Követte a francia tisztet ki a szobából és ki a házból, mivel az volt az érzése, hogy ezt várják tőle.

Alkonyodott már, az idő rossz volt, és az utcák teljesen kihaltak. A francia furcsán lődörögve ment, és Tomasov is vele lődörgött türelmesen. Sosem volt sürgős neki, hogy távolabb kerüljön attól a háztól, amelyben a hölgy lakott. Azonkívül valami csodálatos dolog történt vele: a kéz, amelyet ujjvégeinél fogva tiszteletteljesen megemelt, az ajkához nyomódott. Titkos kegyben részesült! Csaknem megrémült. Forogni kezdett vele a világ, és még mindig alig csillapult. De Castel hirtelen megállt a csendes utca sarkán.

»Nem nagyon szeretnék önnel együtt mutatkozni a kivilágított főutcán, Tomasov úr« – mondta különös, komor hangon.

»Miért?« – kérdezte a fiatalember, túlságosan megriadva ahhoz, hogy megsértődjék.

»Okosságból – felelte a másik kurtán. – Ezért itt most elválnunk, de mielőtt elválnánk, elmondok önnek valamit, aminek a fontosságát azonnal meg fogja érteni.«

Jegyezzék meg, kérem, hogy ez 1812 egyik március végi estéje volt. Már hosszabb ideje beszéltek az Oroszország és Franciaország közötti, egyre növekvő elhidegülésről. A szalonokban egyre hangosabban suttogták a háború szót, és végül hivatalos körökben is hallható lett. Erre aztán a párizsi rendőrség fölfedezte, hogy a mi katonai attasénk megvesztegetett néhány hivatalnokot a hadügyminisztériumban, és igen fontos, bizalmas iratokat kapott tőlük. A nyomorult emberek (ketten voltak) bevallották bűnüket, és még aznap éjjel föbe lövik majd őket. Holnapra az egész város beszélni fog az afférról. De a legrosszabb az, hogy Napóleon császár éktelen haragra gerjedt a leleplezés hallatán, és elhatározta, hogy letartóztatja az orosz attasét.

Ez volt De Castel közlendője; és bár halk hangon beszélt, Tomasovot a hang úgy érte, mint valami hatalmas robaj.

»Letartóztatja« – mormogta vigasztalanul.

»Igen, és politikai fogolyként őrizteti összes kísérőjével együtt...«

A francia tiszt megragadta Tomasov karját a könyöke fölött, és keményen megszorította.

»És Franciaországban őrizteti« – ismételte meg Tomasov füléhez hajolva, majd eleresztve őt, hátrált egy lépést, és hallgatott.

»És ön, ön az, aki ezt elárulja nekem!« – kiáltott fel Tomasov a hála tetőfokán, ami aligha lehetett nagyobb, mint csodálkozása a leendő ellenség nagylelkűsége fölött. Tehetett volna testvérén többet érte? Kereste, hogy hogyan ragadhatná meg a francia tiszt kezét, de az szorosan a köpenyébe burkolózott. Bizonyára nem vette észre a sötétben a kísérletet. Hátrébb húzódtott egy kicsit, és egy világfű tökéletesen higgadt hangján, mint-ha kártyaasztalon vagy hasonlóan szólna át, felhívta Tomasov figyelmét, hogy amennyiben hasznát akarja venni a figyelmeztetésnek, úgy drágák a percek.

»Valóban azok – hagyta helyben a megriadt Tomasov. – Viszontlátásra hát! Nem talállok nagylelkűségéhez méltó köszönő szavakat, de ha valaha is alkalmam lesz rá, esküszöm, hogy rendelkezhet életemmel...«

Ám a francia elhúzódtott, és már el is tűnt a sötét, magányos utcában. Tomasov egyedül maradt, és akkor nem vesztegette tovább annak az estének drága perceit.

Látják, hogy az emberek pusztá pletykázkodása és üres beszéde hogy válik történelemmé? Ha megnézik annak az időnek memoárjait, mindegyikben azt olvashatják, hogy attasénkat egy magas állású hölgy figyelmeztette, aki a szeretője volt. Köztudomású persze, hogy sikerei voltak a legmagasabb körökhöz tartozó asszonyok körében, de az igazság az, hogy a figyelmeztető személy nem más volt, mint a mi szerény Tomasovunk, a szerelmesnek egész más fajtája, mint ő.

Ez hát a titka, hogyan menekült meg uralkodónk képviselője a letartóztatástól. Ő és egész hivatalos kísérete szerencsésen kijutott Franciaországból – mondják a történelmi beszámolók. És abban a kíséretben persze ott volt a mi Tomasovunk. Katonalélek lakozott benne, hogy a francia tiszt kifejezésével éljek. És mi lehetett volna vigasztalanabb egy ilyen lelkű férfi számára, mint fogságba esni a háború előestéjén, elszakadni vésszel küzdő hazájától, a bajtársi családtól, a szolgálattól, tisztességtől és – igen – a dicsőségtől is.

Tomasov a pusztá gondolatába is beleborzadt annak az erkölcsi gyötrelemnek, amittől megmenekült, és szívében határtalan hálát érzett az iránt a két ember iránt, akik megmentették őt ettől a kegyetlen megpróbáltatástól. Csodálnivalóak voltak. Számára a szerelem és a barátság csupán kivételése volt a legmagasabb rendű tökéletességnek. Ő mindezek mintaképeit megtalálta személyükben, és szinte kultikus tisztelettel vette körül őket. Ez, bármilyen nagy hazafi volt is, általában kihatott a franciákhoz való viszonyára. Hazájának megtámadása természetesen felháborodást váltott ki belőle, de ebben a felháborodásban nem volt személyes ellenszenv. Alapvetően finom természet volt. Szenvedett a maga körül látott, megdöbbentő emberi szenvedéstől. Igen, a maga férfias módján tele volt részvétellel az emberi nyomorúság minden fajtája iránt.

Az övénel kevésbé finom lelkek félreértették ezt. Az *Emberbarát* Tomasov gúnynevet ragasztották rá a regimentben.

Nem sértette őt a gúnynév. Semmiféle összeférhetetlenség nincs az emberiség és a katonalélek között. Az olyan emberek, akikben nincs részvét, civilek: kormányzati tisztviselők, kereskedők és hasonlók. Ami pedig azt a sok vérszomjas beszédet illeti, amelyeket jóra való emberektől hallani háborús időkben – nos hát a nyelv legjobb esetben is rakoncátlan testrészcsecke, és mikor valami izgalmi állapot áll be, nincs fék, amely mérsékelje bős aktivitását.

Így aztán nem voltam nagyon meglepődve, amikor azt láttam, hogy a mi Tomasovunk lassan a hüvelyébe csúsztatja kardját, mondhatnánk, a csata kellős közepén. Azután is hallgatag maradt, hogy ellovagoltunk onnan. Általában nem volt beszédes, de most nyilvánvaló volt, hogy a Grande Armée olyan mélyen érintette őt, ahogyan semmi más látvány a földön. Én magam mindig meglehetősen kemény valaki voltam, s

lám, most én is... hát még az a fickó azzal a költői természettel! Elképzélhetik, hogy mi ment végbe benne. Lovagoltunk egymás oldalán, és nem nyitottuk szóra szánkát. Erre egyszerűen nem voltak szavak.

Az erdő sarkán ütöttük fel szabadtéri táborunkat, hogy lovaink némi oltalomhoz jussanak. Ám a heves szél éppoly hirtelen elállt, amilyen hirtelen támadt, és az országra nagy téli csönd borult a Baltitól a Fekete-tengerig. Az ember valahogy úgy érezte, hogy a hideg élettelen tömege a csillagokig ér föl.

Embereink tüzeket gyújtottak tisztjeiknek, és eltisztították a havat körülöttük. Nagy rönkökből ülőhelyeket csináltunk. Meglehetősen tűrhető tábor volt az egészében, ha nem töltötte is be diadalmámor. Később arra is sor került, de ott akkor reánk nehezült a zord és terhes köteleesség.

Az én tüzem körül hárman ültünk. A harmadik az adjutáns volt. Talán jóindulatú fickó, de nem olyan kellemes, amilyen akkor lehetett volna, ha kevésbé érdes a modora és kevésbé nyers felfogású. Úgy gondolkodott az emberi viselkedésről, mintha az ember olyan egyszerű valami volna, mint, mondjuk, két keresztbe fektetett pálcika, holott az ember sokkal inkább a tengerhez hasonlítható, amelynek mozgásai túlságosan bonyolultak ahhoz, hogy megmagyarázzuk, és amelynek mélye csak az isten tudja, mit okád ki bármely pillanatban.

Beszélgettünk egy kicsit arról a feladatról. Nem sokat. Az ilyen dolgokból nem alakul ki társalgás. Tomasov mormogott néhány szót valami közönséges mészárlásról. Nekem nem volt mondanivalóm. Amint mondtam, igen hamar engedtem, hogy kardom dologtalanul lógjon le csuklómról. Az a kiéhezett tömeg még csak *meg sem próbált* védekezni. Épp csak néhány lövés. Két sebesültünk volt. Kettő!... És Napóleon Grande Armée-jának fő hadoszlopát támadtuk meg. Tomasov fáradtan mormogta: »Mi értelme volt ennek?« Nem kívántam vitakozni, hát csak ennyit mormogtam: »Áh, igen!« De az adjutáns bántóan közbevágott: »Nos, fölmelegítette az embereket egy kicsit. Engem fölmelegített. Ennyi bőven elegendő oknak. De hát a mi Tomasovunk nagy emberbarát! És amellett bele is szeretett egy francia nőbe, azért is sajnálja őket. Semmi baj, fiam, Párizs felé tartunk már, így hamarosan viszontlátja őt!« Egyike volt ez szokásos és, ahogy hittük, bolond beszédeinek. Nem volt közöttünk, aki azt ne hitte volna, hogy Párizsba csak évek múltán juthatunk el. Évek múltán. És lám! Nem egészen tizenhét hónappal később jó kis summa pénzt játszottam el a Palais Royalban.

Mivel az igazság gyakran képtelenebb, mint bármi a világon, nemegyszer a bolondok hibáznak rá. Nem gondolnám, hogy az adjutánsunk hitte is, amit mond. Ő csak Tomasovot akarta egy kicsit bosszantani, megszokásból. Mi persze nem szóltunk semmit, így azután tenyerébe hajtotta fejét, és szundikálni kezdett, ott, a farönkön ülve, a tűzzel szemben. Lovasságunk a sereg jobbszárnyának legszélén helyezkedett el, és be kell vallanom, hogy eléggé pocskul örködött. Erre az időre minden bizonytalanságérzésünk elmúlt. Ám azért továbbra is csak úgy tettünk, mintha valahogyan végeznénk a dolgunk. Nemsokára egy lovas érkezett egy vezeték lóval, Tomasov mereven fölkapaszkodott rá, és elindult, hogy körbejárja a külső őrhelyeket. A tökéletesen haszontalan külső posztokat.

Az éjszaka csöndes volt, csak a tábortűz ropogását lehetett hallani. A dühödő szél magasan a föld fölé emelkedett, s finom lehelet sem hallatszott belőle. Csak a telihold úszott rohanva az égen, majd hirtelen megállt, és mozdulatlanul függött fejként fölött. Emlékszem, amint szőrös arcomat felé emeltem egy pillanatra. Akkor, úgy gondolom, én is elszunnyadtam kétrét görnyedve a farönkön, szemben a hevesen lobogó tűzzel.

Tudják, milyen változékony az ilyen szendergés. Egyik pillanatban belehull az ember egy szakadékba, a másikban újra itt van a világban, amelyet túl mélynek érez ahhoz, hogy bármilyen zaj elérje az utolsó ítélet harsonáján kívül. Aztán elmegy újra. Úgy érzi, hogy a lelke is feneketlen gödörbe zuhan. És megint vissza a megriadt öntudatba. Egy rémálom kegyetlen színjátéka zajlik. Itt is, ott is csupa gyötrelem. De amikor a legényem megállt előttem, váltig ismételve, hogy »Nem kegyeskedne nagyságod enni?... Nem kegyeskedne nagyságod enni?...«, akkor sikerült el nem engednem... el nem engednem azt az ásítózó öntudatot. Kormos fazekat nyújtott felém valami vízben főtt kásával és egy csipetnyi sóval. Egy fakanál volt beleszúrva.

Abban az időben az volt az egyetlen ellátmány, amelyet rendszeresen kaptunk. Merő csirkeleledel, a fene egye meg! Hanem az orosz katona csodálatos. Igen, az én emberem ott várakozott, amíg én lakmároztam, aztán elment az üres fazékkal.

Már nem voltam álmos. Csakugyan, a létezésnek valamilyen felfokozott tudatállapottával ébredtem, amely túlterjedt közvetlen környezetemen. Az ilyenek csak kivételes pillanatai az emberfajta életének, mondhatom örömmel. Egész roppant kiterjedésében éreztem a hóval borított föld meghitt közelségét, melyen nem volt egyéb látvány, mint a fák gyertyaszál törzsükkel és halotti levélzetükkel; és az általános gyásznak eme pompájában hallani véltem az élettelen természet ölében halálba hulló emberiség sóhaját. Franciák voltak. Nem gyűlöltek őket, nem gyűlöltek minket: egymástól távol léteztünk. És egyszerre csak ide özönlöttek fegyverrel a kézben, nem félve az Istent, s egyéb nemzeteket is hozva magukkal, hogy mindannyian itt pusztuljanak el együtt, az átfagyott testek hosszú menetében. Magam előtt láttam ezt a menetet: kicsi sötét bukkák szánni való sokasága, elnyúlva a holdfény alatt a világos, csendes és irgalmatlan levegőben – iszonyú békében.

Talán csodálkoznak, hogy minderre ilyen jól emlékszem. Mi egy múltó érzelem vagy egy félig kialakult gondolat, hogy ennyi év múlva is megmaradjon az ember tűnékeny, jelentéktelen kis életében? De ami úgy belevészte emlékezetembe az engem azon az esztén eltöltő érzést, hogy a legfinomabb árnyalat is feledhetetlen maradt, az egy különös, végzetes esemény volt, egy életen át el nem felejthető esemény, amint majd látni fogják.

Nem hinném, hogy öt percnél régebben időzhettem azok közt a gondolatok között, amikor valami arra készített, hogy nézzek hátra a vállamon keresztül. Azt sem hinném, hogy valami zaj volt az oka, a hó minden zajt elnémított. De kellett hogy okozza valami, valami olyan jel, amely a tudatomig eljutott. Mindenesetre megfordítottam a fejemet, és ott láttam a felém közelgő eseményt, anélkül, hogy tudtam vagy a legcsekélyebb előérzetem lett volna róla. Annyit láttam, hogy a távolból két alak közeledik a holdfényben. Egyikük a mi Tomaso-vunk volt. Az a sötét massa pedig mögötte, ami keresztülhaladt a látóteremen, a két ló volt, melyeket a legénye elvezetett. Tomaso-vnak nagyon jól fel lehetett ismerni a külsejét: hosszú csizmák és magas, csúcsos kámzsában végződő termet. De oldalán egy másik alak is közeledett. Először nem akartam hinni a szememnek. Elképesztő volt. Forgóval díszített sisak fénylett a fején, teste fehér köpenybe burkolózott. Az a köpeny nem volt olyan fehér, mint a hó. A világon semmi sem olyan. Inkább ködfehér volt, és végtelenül kísértetiesen s marconán hatott. Olyan volt, mintha Tomaso-v a Hadistent fogta volna el. Azonnal láttam, hogy karjánál fogva vezeti azt a tündöklő jelenséget. Aztán azt is észrevettem, hogy támogatja. Amíg én egyre csak bámultam őket, ők közelebb kúsztak – mert valóban kúszás volt az –, végül bekúsztak a tábornőz fényébe, és bejöttek a farönk mögé, amelyen ültem. A láng játszava

ni kezdett a sisakon. A végletekig elnyűtt sisak volt, s alatta a fagy marta, sebhelyekkel teli arcot rongyos prém keretezte. Nem a Hadisten volt ez, csak egy francia tiszt. A nagy fehér vértés köpeny el volt tépve, meg volt perzselődve, és tele volt lyukkal. Lábát ócska birkabőrökbe bugyolálta csizmájának maradványai fölött. Éktelenül néztek ki, és csak támolygott bennük, mialatt Tomaso tartotta, és a legnagyobb óvatossággal leeresztette a farönkre, amelyen ültem.

Elképedésem nem ismert határt.

»Fogyot hoztál be!« – mondtam Tomasovnak, mintha nem tudnám elhinni, amit látok.

Meg kell érteniük, hogy mi nem ejtettünk foglyokat, csak nagyobb egységekben. Mi értelme lett volna? Kozákjaink vagy leöldösték a leszakadtakat, vagy magukra hagyták őket, ahogy itt is történt. A végeredmény mindkét esetben ugyanaz volt.

Tomasov feldúlt arccal fordult felém:

»Felugrott a földről valahol, amikor elhagytam a külső őrhelyet – mondta. – Azt hiszem, hogy egyenesen felém tartott, mivel vakon belesétált a lovamba. Megragadta a lábszáram, és azután természetesen már egy legényünk sem merészelt hozzányúlni.«

»Hajszálon múlt, hogy megmenekült« – mondtam.

»Nem méltányolta – felelte Tomaso, még kétségbeesettebben tekintve rám, mint előbb. – Úgy jött idáig, hogy fogta a kengyelszíjamat. Azért jöttem vissza ilyen sokára. Azt mondta nekem, hogy törzskari tiszt, aztán olyan hangon, amilyeneken csak a kárhözottak szólnak, károgyva a dühtől és a kintől, azt mondta, szívességet akar kérni tőlem. Egy végső szívességet. Megértettem-e, kérdezte valami ördögi suttogással.

'Persze hogy megértettem – válaszoltam. Azt mondtam: – *Oui, je vous comprends.*'

'Akkor – mondta – tegye meg! Máris! Azonnal, ha van szívében irgalom!'

Tomasov elhallgatott, és különös tekintettel bámult rám a fogoly feje fölött.

Megkérdeztem: »Hogy értette ezt?«

»Én is ezt kérdeztem tőle – válaszolta Tomaso kába hangon. – És ő azt felelte, arra kér engem, hogy legyek szíves, lőjem főbe őt. Mint bajtársa, mondta. Mint egy érző ember, mint egy... mint egy emberséges ember.«

A fogoly csak ült közöttünk összeszabdalt, iszonyú múmiaarccal, mint marcona madárijesztő, mint rongyos, mocskos rém, szörnyű, eleven szemmel, mely teli volt élet-erővel, olthatatlan tűzzel egy szörnyű, nyomorúságos testben, egy csontvázban a diadalmi lakomán. És az a szörnyű, kiolthatatlan szempár újra Tomasovra szegeződött. Az meg, szegény fickó, megbűvölten viszonzta a szenvedő léleknek a pusztá férfiburokból felé irányuló, iszonytató tekintetét. A fogoly Tomasovra káromgott franciául:

»Most már felismerem önt! Ön az ő orosz ifjonca. Aki annyira hálálkodott. Felszólítom, hogy fizesse meg adósságát! Fizesse meg, azt mondom, egy felszabadító lövéssel! Ön becsületes ember. Nekem még csak egy törött szabályám sincs. Egész valóm iszonyodik ettől a lealacsonyodástól. Ismer engem!«

Tomasov nem szólt semmit.

»Hát nincs önben katonalélek?« – kérdezte a francia ingerült suttogással, de valami gúnyjal is a hangjában.

»Nem tudom« – felelte szegény Tomaso.

Micsoda megvetést lövellt rá a madárijesztő csillapíthatatlan szeme! Úgy tűnt, hogy már csak a felbőszült és tehetetlen kétségbeesés tartja életben. Hirtelen felzihált, és előrebukott egész teste görcsének vonagló agóniájában. Nem ritka hatása ez a tábornótűz hevének. Olyan volt az egész, mint valami szörnyű kínvallatás. De eleinte megpróbált

felülkerekedni a kínon. Halkan nyögött csupán, mialatt fölé hajoltunk, nehogy beleguruljon a tűzbe, és időnként lázasan motyogta: »*Tuez moi, tuez moi...*«, amíg csak le nem gyűrte őt a kín, és időről időre fel nem sikoltott oly módon, hogy minden jajkiáltás összeszorított száján keresztül tört elő.

Az adjutáns fölemelkedett a tábornóz túlsó felén, és iszonyú káromkodásban tört ki annak a vadállati zajnak a hallatán, amit a francia keltett.

»Mi ez itt? Már megint a maga pokoli emberbarátsága, Tomasov! – ordított reánk. – Mért nem dobhatja ki ezt az alakot az ördögnek a hórá?«

Mivel ügyet sem vetettünk ordítózására, pokoli káromkodással fölállt, és átment egy másik tűzhöz. A francia tiszt csakhamar jobban lett. Fölsegítettük a rönkre, és hallgatva ültünk két oldalán, míg csak hajnalhasadtával föl nem harsantak a kürtök hívójelei. A nagy láng, amelyet egész éjjel életben tartottunk, elsápadt az ólomszint öltő hótakarón, mialatt a fagyos levegő körös-körül zengett a lovassági kürtök rezes hangjától. A francia, akinek szeme üvegesen meredt előre, és egy pillanatra azt a reményt keltette bennünk, hogy csendesen üldögélve köztünk meghal, lassan megmozdult jobbra, balra, ahogy hol egyikünk, hol másikunk arcába tekintett. Komor pillantást váltottunk Tomasovval. Aztán megremegtetete bensőnkét De Castel hangja, amely váratlanul viszszyanyerte erejét és kísérteties nyugalmát:

»Bonjour, Messieurs.«

Állát mellére ejtette. Tomasov oroszul szólított meg:

»Ő az az ember, ő maga...« Bólintottam, és Tomasov fájdalmas hangon folytatta: »Igen, ő! A ragyogó, a tökéletes ember, akit a férfiak irigyeltek, s imádtak a nők – ez a rémség, ez a nyomorult lény, aki nem tud meghalni. Nézz a szemébe! Iszonyú!«

Nem néztem oda, de anélkül is értettem, hogy mire gondol Tomasov. Nem tehetünk érte semmit. A sorsnak ez a bosszúálló tele vaskézrel markolta mind a menekülőket, mind az üldözőket. A könyörület üres szó volt ez előtt a könyörtelen végzet előtt. Megpróbáltam mondani valamit arról a konvojról, amely bizonyára gyülekezik már a faluban, de hangom elakadt attól a néma pillantástól, melyet Tomasov vetett rám. Tudtuk, milyenek azok a konvojok: reményvesztett nyomorultak megdöböntő tömege, melyet a kozákok lándzsavéggel terelnek vissza a jeges pokolba, egyre távolabbra űzve őket hazájuktól.

Századaink az erdő szegélye mentén fejlődtek fel. A kín percei múltóban voltak. A francia egyszerre csak erőlködve lábra állt. Segítettünk neki, anélkül, hogy tudtuk volna, mit teszünk.

»Jöjjön! – szólalt meg fegyelmezett hangon. – Ez az a pillanat.« Várt egy jó ideig, majd ugyanazzal a határozottsággal folytatta: »Becsületszavamra, minden hitem elhagyott.«

Hangja hirtelen elvesztette önuralmát. Kis idő múlva fojtott hangon hozzátette: »És már a bátorságom is... Becsületszavamra.«

Újabb hosszú szünet telt el, mielőtt nagy erőlködéssel, rekedt hangon ezt suttogetta: »Nem elég ennyi, hogy a kőszívet is meglágyítsa? Térden csússzak ön elé?«

Újra mély csönd ereszkedett hármunk közé. És akkor a francia tiszt Tomasov arcába vágta haraggal teli végszavát:

»Csecsszopó!«

Egy arcizma sem rebbent szegény fickónak. Elhatároztam, hogy hozok magammal két lovaszt, vezessék el a faluba a nyomorult foglyot. Nem volt mit tenni mást. Még hat lépést sem tehettem a századunkkal szemben várakozó lovasok és tisztiszolgák csoport-

ja felé, amikor... de önök már kitalálták. Persze. És kitaláltam én is, bár szavamat adom önöknek, hogy Tomasov pisztolyának dörrenése az elképzelhető legjelentéktelenebb hang volt. A hó, ugye, elnyeli a zajt. Csupán erőtlen pukkanás hallatszott. A lovainkat tartó legények közül nem hiszem, hogy egy is arra fordította volna a fejét.

Igen. Tomasov megtette. A sors vezette De Castelt ahhoz az emberhez, aki tökéletesen megértette őt. És Tomasov sorsa volt, hogy ő legyen az előre kiszemelt áldozat. Tudják, milyen a világ és az emberek ítélete. Keményen nekiestek táplálékhoz jutó képmutatásukkal. Igen! Az a vadállat adjutáns volt az első, aki borzalmas célzásokat kezdett tenni egy fogoly hidegvérű legyilkolására! Tomasovot persze nem mentették fel a szolgálat alól. De a danzigi csata után maga kérte nyugdíjaztatását a seregtől, és elment, hogy elássa magát valahol az ország mélyén, ahová még évekig követte őt valami sötét tett halavány meséje.

Igen. Megtette. És mi volt az a tett? Egy katona fizette ki százszorosan adósságát egy másik katona lelkének, megmentve őt a halálnál rosszabb sorstól – attól, hogy minden hitét és bátorságát elveszítse. Önök így ítélnétek meg ezt a dolgot. Én nem tudom. És maga szegény Tomasov sem tudta. De én voltam az első, aki odamentem ahhoz az ijesztő sötét csoporthoz a havon. A francia kimeredve terült el a hátán, Tomasov fél térden előtte, inkább a lábánál, mint a fejénél a franciának. Sapkáját levette, haja aranyként ragyogott az újra hullani kezdő hópelyhek örvényében. Gyöngéd, szemlélődő testtartásban hajolt a halott fölé. S fiatal, nyílt arca, félig lehunyt szeme nem fejezett ki sem fájdalmat, sem zordságot, sem rémületet – csak valami mélységes és vég nélküli, vég nélkülően néma tűnődést.”

Uwe Schweikert

„NÁLAM NEM MEGY SZERELEM NÉLKÜL”

A nők Leoš Janáček életében és műveiben

Nádori Lídia fordítása

Leoš Janáček legtöbb operájának középpontjában nők állnak. Ez a dramaturgiai konszolidáció nem szokatlan egy késő romantikus zenedrámaköltőnél. Az 1854-ben született morva zeneszerző ebben megegyezik a nála mindössze négy esztendővel fiatalabb Puccinival és a tízzel fiatalabb Richard Strauss-szal. Úgy tűnik, maga Janáček is tudatában volt ennek a dominanciának. Időskori szerelmének, Kamila Stösslovának jegyezte meg egyszer, hogy „*folyton nőszemélyeket*” ír: „*Szokatlanul kemény munka árán elkészültem legújabb operámmal. Nem tudom, hogy mi legyen a címe, Vihar vagy Katyerina. A Vihar ellen az szól, hogy van már ilyen című színpadi mű, a Katyerina ellen pedig, hogy folyton nőszemélyeket írok. Jenůfa – Katyerina. A legjobb volna a nevek helyébe három csillagot biggyeszteni.*”

A zenében megrajzolt női portrék a cseh amazonháború-saga egyik epizódja alapján írt ŠÁRKÁ-tól (1887–1888) JENŮFÁ-n (1894–1903), a KÁTYA KABANOVÁ-n (1920–1921)

és A RAVASZ RÓKALÁNY KALANDJAI-n át (1921–1923 – a közismert cím, A RAVASZ RÓKÁCSKA egyike a számtalan eufemizmusnak, amelyekkel Max Brod német fordítása enyhítette az eredeti szöveg durvaságait) a MAKROPULOSZ-ÜGY-ig és a komor, pesszimista Dosztojevszkij-operáig, A HOLTAK HÁZÁ-ig terjed (1927–1928), mely utóbbiból csak látszólag hiányoznak a nők. Ebbe a sorba csak két – a JENŰFA és a KÁTYA KABANOVA között keletkezett – színpadi mű nem illik bele: a művészproblematikáról szóló, vallomásszerű zenei regény, A SORS (1903–1905), valamint a Brouček úr kirándulásairól szóló szatirikus-parodisztikus burleszkek (1908–1917).

Zenedrámaszerzőként Janáček minden szentimentalitás nélkül nyúlt anyagához. Még legjelentéktelenebb figuráiban is olyan beleérző képességgel, sőt szeretettel merült el, amilyent csak az érett Mozart vagy Verdi operapartitúráiból olvashatunk ki. A karmester Rafael Kubelik szerint „*azt írta, amit a színpadon cselekvő személy átél. Az egyik legnagyobb dramatikus volt abban az értelemben, hogy minden szereplőjének karaktert adott*”. Jól emlékszem, 1958-ban Stuttgartban, A SORS németországi bemutatóján szinte elállt a szívverésem, amikor a kis Doubek – a fiatal Anja Silja alakította – föltette anyjának a kérdést: „*Mami, te tudod, mi a szerelem?*” Janáček célja az volt, hogy „*igazi embereket, ne pedig karikatúrákat; igazi életüket, ne pedig a karikatúráját*” vigye színre, ahogy egyik cikkében írta.

Ettől a könyörtelen igazságkereséstől az sem térítette el, hogy időről időre felcserélte az életet a művészettel, az alkotót a megalkotottal. Leveleinek számos megnyilatkozása tanúskodik arról, hogy nem mindig választotta külön a személyest a műtől. Bevallotta például, hogy beleszeretett A MAKROPULOSZ-ÜGY 337 esztendő, jegedes halál-fuvallatot lehelő hősnőjébe, Emilia Martyba: „*Hazudozónak, szélhámosnak, hisztérikus nő-személynek tartják – de hát végül is olyan boldogtalan! Azt akartam, hogy mind szeressék. Nálam nem megy szerelem nélkül.*” Az alkotói empátia gyökereivel kapcsolatban semmiféle illúziót nem táplált: „*...megálmodom a saját világot, figuráim életét úgy alakítom, ahogyan én szeretnék élni*”.

Ezekben a pillanatokban, úgy tűnik, Janáček saját vágyait és érzéseit vetítette ki operáinak fantáziaalakjaiba. Azonban ennél is gyakrabban azonosította hősnőit Kamila Stösslovával, időskori halhatatlan szerelmével. Janáček 1917-ben Bad Luhacovicében ismerte meg a harmincnégy évvel fiatalabb asszonyt, egy piseki régiségkereskedő feleségét és két gyermek anyját. A Morvaország délkeleti részén fekvő fürdőhelyet 1885-től kezdve látogatta – felesége, Zdenka nélkül, máskülönben nem élvezhette volna „*az ottani szépasszonyok társaságát*”, ahogy kendőzetlenül írja egyik önéletrajzi írásában.

Kamila Stösslová a műzsája a páratlan, csodálatra méltó időskori művek sorozatának, amely az EGY ELVESZETT FÉRFI NAPLÓJÁ-val kezdődik, és a halála évében, 1928-ban komponált második vonósnyegyesig tart, amely utóbbinak a zeneszerző, aligha véletlenül, az INTIM LEVELEK alcímet adta. A csábító cigánylány, Zefka erotikus rabjává váló, „*elveszett*” parasztfiúról szóló kamarazenei miniatűr drámában Janáček saját életének tükörképét látta: „*És lássa, Kátya Kabanova, ez volt Maga nekem... és a fekete cigánylány az Elveszett naplójában, az volt csak igazán Maga. Ezért van ennyi szerelmi tűz a munkáimban. Annyi láz, hogy ha rajtunk törne ki, csak hamu maradna belőlünk. Szerencsére csak én égek, Maga meg van mentve.*” Azért Janáček is meg volt mentve: a műzsával nem kellett megégetnie magát.

Amióta Janáček és Kamila Stösslová levelezése egy átfogó angol és egy soványabb német válogatásban is hozzáférhető, igazságosabban, ugyanakkor józanabban megítélhető ez a viszony a Janáčeket nem ismerők számára is. Ez a kapcsolat nem *folie à deux*

volt, hanem egy többé-kevésbé egyoldalú, a romantikus rajongás eszköztárából merítő, igazi megszállottsággal űzött vágykivetítés. Ez a fantazmagorikus szerelem feltűnően emlékeztet Kafka szerelmi románcára Felice Bauerral és Milena Jesenskával: a nagy prágai író éleslátóan úgy kommentálta ezt a lelkiállapotot, hogy szándéka „*az írással magához láncolni*” egy lányt. Kamila az intim esküdzések áradata ellenére soha nem gondolt arra, hogy elhagyja családját. Kitért az öregedő komponista kívánsága elől, miszerint ne csak lelkileg, de testben is eggyé olvadjanak, csak hosszú idő elteltével engedte meg neki a tegeződést, és viszonzta a gyengéd szavakat. Ahogy elolvassuk Janáček több mint hétszáz és Kamila néhány megmaradt levelét, viszonyuk egyre rejtélyesebbé válik. Az a benyomásunk támad, hogy Janáček Kamilára vetítette minden erotikus fantáziáját. Kamila valószínűleg antimuzikális volt, mindenesetre alig érdekelték Janáček művei. „*A maga zenéje csak az idegekre hat, a szívre nem*”, írja egy helyütt, másutt pedig: „*Mindig olyan témát választ az operáihoz, hogy az embernek megfagy a vér az ereiben.*” Janáček félreállított felesége, Zdenka számára azonban világos volt: „*Férjemet jókedvével, nevetésével, temperamentumával, cigányos külsejével és telt időmaival vonzotta.*” Csakhogy mindez az első pillantás okozta fellángolást magyarázza, nem a kitartó udvarlást és még kevésbé a gyakran gimnazistához illő levéláradatot, amely Meinhard Sarembát, Janáček életrajzíróját joggal emlékeztette „*a fiatal húsrá ácsingózó nyugdíjas silány prózájára*”: „*...várom a pillanatot, hogy átölelhesselek, hogy föllebbenjen a fátyol, hogy megláthassalak, amilyen szépnek Isten megteremtett... Téged csókolni olyan, mintha édességet ennék; annyira édes az eleven húgod. Olyan az íze, mintha valami titok érne benne*”.

Akárhogyan is: Janáček utolsó évtizedének teremtő izzása – amely nem kevesebb, mint négy operát, a GLAGOLITA MISÉ-t s SINFONIETTÁ-t, a TARASZ BULBÁ-t, az IFJÚSÁG alcímű fúvósszextettet, valamint a két vonósnégyest adta a zenetörténetnek (hogy csak a fontosabb műveket említsük) – Kamila nélkül elképzelhetetlen volna. Igaz, az alkotásnak külső események is lendületet adtak: a JENŰFA sikere 1916-ban Prágában és 1919-ben Bécsben csakúgy, mint 1919-es nyugdíjazása, amely több komponálásra szánt idővel ajándékozta meg, mint az előző évtizedekben. Az erotikus ihletet a részben gyöngéd, részben vágyakozó, de mindig magas hőfokon izzó, eksztatikus hang bizonyítja. Mintha Janáček minden érzést és kívánságot, amit Kamila Stösslová ébresztett benne, a zene által akart volna megjeleníteni négy operájában (KÁTYA KABANOVA, A RAVASZ RÓKÁCSKA, A MAKROPULOSZ-ÜGY, A HOLTAK HÁZA). Másképpen nem is volna elképzelhető, hogy ennyire ellentmondásos, egymással szembeállítható alakokat látott benne megtestesülni: a boldogtalan Kátyát, az öntudatos Rókácskát, a hideg Emiliát. Még a nő nélküli utolsó operában, A HOLTAK HÁZA-ban is ott kísért a szeretett nő képe. A fogolytársai tomboló gyűlöletének áldozatul eső fiatal tatár fiú, Aljeja gyermekien tiszta lelke Kamiláéra emlékezteti: „*Te vagy a szegény Elina Makropulosz, és te vagy utolsó művem szeretetre méltó Aljejá*”, írja 1927-ben.

De más zeneszerzők nőfiguráival is azonosította Kamilát. Amikor 1919-ben Prágában megtekintette a PILLANGÓKISASSZONY-t, egybeolvadt számára Kamila képe a boldogtalan, elhagyott japán gésáival, akinek öngyilkossága Kátya végzetére emlékeztette. Hasonlóan felcserélhető egy rejtett zenei részlet, amelyet újra és újra összefüggésbe hoz Kamilával: a viola d'amore mint erotikus szimbólum alkalmazása. Janáček az elavult, akkoriban alig használt hangszert, amelyet Gustave Charpentier LOUISÉ-jából vagy Meyerbeer HUGENOTTÁK-jából ismerhetett, Kátya szerelmi álmodozásával, később pedig, A MAKROPULOSZ-ÜGY második felvonásában a fiatal Gregor kétségbeesett szerelmének pátoszával kötötte össze. A második vonósnégyesben eredetileg brácsa helyett

viola d’amorét írt elő. De ezt a tényt is óvatosan kell kezelni. A viola d’amorét – valószínűleg elsősorban a neve miatt tetszett meg neki a hangszer – már A SORS című operában is használta, amelyet egy másik luhacovici fürdőszerelem, egy erdész Janáčeknél húsz évvel fiatalabb felesége, Kamilla Urválková ihletett. „Ő volt az egyik legszebb nő. Olyan volt a hangja, mint a viola d’amore.” A rajongott szépség férje 1904-ben véget vetett a levelezésnek.

Janáček időskori szerelme bizonyosan meghatározta utolsó négy operájának téma-választását és izzásig hevített, vágyakozó hangzását, de nem ürügye, nem is tartalma zenéjének – éppoly kevésbé, mint Wagner szenvedélye Mathilde Wesendonk iránt. Janáček színpadi művei nem megkomponált önéletrajzok. Kamila Stösslová azonosítása Cso-cso-szánnal intő példa erre. A felvilágosodás óta, Gluck Alkésztiszről, Iphigeneiáról és Armidáról írt zenedrámái óta a romantikus opera megformálásában mindig nőalakok testesítették meg a boldogság utópiáját. Mozart nagy operái például, az IDOMENEÓ-tól kezdve, a szerelem és a halál keskeny mezsgyéjén járnak: a szerelem nem fél a haláltól, és így legyőzi azt. A többnyire két férfi közt öröklődő nőalak áldozatát – amelyre Glucknál az isteni beavatkozásnak, Mozartnál az érzés és az érzelem egyensúlyának köszönhetően végül mégsem kerül sor – Verdi és Wagner, a XIX. század második felének nagy antipódusai szinte valamennyi operájukban esztétikailag egyaránt lenyűgözően konzekvensen és ijesztően ábrázolták: a megváltó szerelmi halállal. Az eksztatikus transzcendenciában a halál mindkettejüknél felmagasztosul mint a szerelem végső értelme.

Janáček első operájában, az 1887–1888-ban komponált, de csak 1925-ben bemutatott hősi daljátékában, a ŠÁRKÁ-ban még a romantikus szerelmi halál modelljét követi. Šárka gyűlölettel telt szerelme Ctírad iránt Kleist PENTHESILÉÁ-jára emlékeztet. Miután az amazonok legyőzték Ctíradot, Šárka önként megy a máglyára, amelyen Ctírad holttestét elégetik. A promiszkuus természetimádat zenei rituáléjával végződő opera hangvétele és stílusa, a rendkívül drámai anyag ellenére, meglepően közel áll a JENŰFÁ-éhoz. Kilóg viszont a sorból az EGY ROMÁNC KEZDETE, amelyet Janáček 1891-ben, népdalrajongói korszakának csúcspontján komponált. A daljátékot, amelyet Gabriela Preissová novellája alapján írt, és amely egyetlen pszichológiai igénnyel megrajzolt hiteles figurát sem képes fölmutatni, később tévedésnek ítélte. Janáček osztotta Bartók csodálatát a néprajztudomány iránt. Ő is számos népdalt és táncot összegyűjtött, feldolgozott és kiadott, zeneszerzői munkásságában azonban Smetanához hasonlóan egyetlen eredeti dallamot sem használt fel. Nélkülözhetetlenek viszont a morva népzene elemei: a rövid lélegzetű, darabos frázisok és ostinatók összetéveszthetetlen szláv hangzást adnak zenéjének.

A feltétlen odaadással szerető, ezért veszélyeknek kitett, védtelen nőkkel szemben általában felszínes, mindenestre passzív férfialakok állnak. Ez a tendencia csak erősödött Janáček későbbi operáiban, akárcsak Puccini és Richard Strauss műveiben, akiknek tenorszereplői többnyire szintén döntésképtelen, gyenge alakok. A MAKROPULOSZ-ÜGY-ben, az egykori operett-tenor Hauk-Schendorf buffószerepében szinte karikatúraserű gonoszsággal jeleníti meg ezt a figurát. Ezzel szemben a bariton, amely a XIX. század több operakomponistájánál a tenor idősebb, állhatatosabb ellenlábasa, Janáčeknél egészen A RAVASZ RÓKÁCSKÁ-ig alárendelt szerepet játszott. Kortársainak hatásos verista filmdramaturgiájától – például Mascagni szicíliai falusi thrillerétől, a PARASZT-BECSÜLET-től, amelynek cselekménye sokban hasonlít a JENŰFÁ-éhoz (maga Janáček 1892-ben látta és lelkesen üdvözölte az egyfelvonásost!) – a tragikum mélyebb átélése

különbözteti meg, és persze az esztétikailag originálisabb dramaturgia. Éppen a központi nőfigurák azok, akik képesek a belső fejlődésre.

Janáček a férfirivalisokat kevésbé exponálja operáiban, mint a női ellenlábásokat: női szereplői a fiatalabb, erotikusan vonzó, illetve az idősebb, a családjában hatalmi helyzetében lévő nő polaritásában mozognak. Jenúfa és nevelőnője, a Sekrestyésné csakúgy, mint Kátya Kabanova és anyósa, a Kabanyiha („házasárhány”) ezt a társadalom által közvetített, egyúttal azonban mélyen a pszichében gyökerező feszültséget testesíti meg. A zeneszerző egyik idősebb nőnek sem ad nevet, csupán társadalmi funkciójukkal jelöli meg őket. Ezzel összefüggésben tanulságos, hogy a nemzetközileg JENÚFA-ként ismertté vált opera eredeti címe, AZ Ő NEVELT LÁNYA a két nő viszonyáról szól, explicitté téve a dramaturgia központi motívumát. A nőknek a belső cselekményt és annak átélését uraló ellentéte a férfirivalisok, Števa és Laca, illetve Tyihon és Borisz – mindegyik tenorszerep – többé-kevésbé a perifériára szorulnak abban a történetben, amelybe beleütköznek ugyan, de sorsszerű előrehaladását nem tudják megállítani. A SORS szereplői, Míla és az anyja is ebbe a szerepsémába illeszkednek, ugyanakkor alárendelődnek a befelé forduló, túlérzékeny, feminin-puha karakterű zeneszerző, Zivný figurájának. A női mellékszereplők, mint Karolka a JENÚFA-ban, Varvara a KÁTIA KABANOVÁ-ban és Krista a MAKROPULOSZ-ÜGY-ben a maguk fiatalos könnyedségével és életörömmel a sebezhető hősnők éles ellentétei.

És mi van „a szegény *Elina*” Makropulosszal, az énekesnővel, aki minden férfit elcsábít, mégis „*hideg marad, mint a jég*”? A kortalan szépség élete utolsó két napján egy egész élet keresztmetszetét átéli a gyermeki ártatlanságtól a díva életundorán át egészen halála pillanatáig, a halhatatlanság átkától való szabadulásig. Mindazokat a vágyakat és félelmeket, amelyeket a férfi pszichéje a szexuálisan kielégíthetetlen nő képzetével összeköt, Janáček egyetlen nyomasztó zenei portréba sűrítette. Nem tudhatta, hogy ezzel egy időben Puccini a férfigyilkos kínai hercegnő, Turandot jéghidegen parázsló alakjában veszett el.

A két legexcentrikusabb anyag, amelyet Janáček megzenésített, A RAVASZ RÓKÁCSKA és A HOLTAK HÁZA távol áll ezektől a nézőközpontú operáktól. Az állatopera amorális, zűrzarvaros világában a nő, a szoprán Rókácska végre erotikus természeti lény lehet, a hamis társadalmi tudat idealisztikus-ideologikus elvakultsága ellenében. Ebben a világos színekben pompázó partitúrában Janáček ha nem függesztette is föl a Kátya Kabanova pesszimizmusát, de csupán a világ folyásával szembeni bölcs melankóliával tompította azt. Az emberi fontoskodás az állati életörömhöz képest már-már komikus. Az öregedő erdész, aki a végén ráadásul szimbolikusan elejti a puskáját, rezignáltan néz szembe a kivédhetetlen természeti folyamatokkal. „*Derüs darab, szomorú befejezéssel*” – kommentálja az operát Janáček Kamila Stösslovának. Végül A HOLTAK HÁZA-ban, ahol a tábori kurva rövid jelenését leszámítva egyetlen női szerep sincs, egyenesen a nők „*elviselhetetlen távolléte*” (Michael Ewans) az, ami leköti a foglyok emlékeit és fantáziáját. Janáček vázlat- és filmszerű dramaturgiája ebben a cselekmény és jellemfejlődés nélküli, komor operában éri el legtisztább, legkoncentráltabb formáját: a belső párbeszédet, amely akkor is monológjellegű, ha – mint Morozov elbeszélésénél Luiséről vagy Zsiszkovénál Akulkáról – látszólag valakihez intézik szavukat.

A komponista mindhárom színdarabon alapuló operában – a JENÚFA-ban, a KÁTIA KABANOVÁ-ban és A MAKROPULOSZ-ÜGY-ben – erősen megkurtította az eredeti szöveg társadalomrajz-bázisát, és minden érdeklődést a női főszereplőkre irányított. Janáčeknél a zene érzékelteti mindazt, ami az embereket láthatatlanul is meghatározza. A cselek-

mény az arcok mögé enged bepillantást; ez a zene kihallgatja és kommentálja lelkük legrejtettebb zugának legtitkosabb érzéseit és indulatait. Ahogyan Janáček összekapcsolja a zenei és a pszichológiai-dramai folyamatokat, ahhoz képest még Wagner Leitmotívja is szinte esetlenségnek tűnik. Például amikor az útra készülő Tyihon az első felvonásban anyja kívánságára hűségesküt követel, a fuvolákon, majd a hegedűszólamban intonált vágymelódia máris cáfolja, hogy Kátya megtartja esküjét. A második felvonás duettjében pedig Kátya szorongó kvartolái („*A romlásomat akarod!*”) nyugtalanítóan ellenpontozzák Borisz eksztatikus szerelmi vallomását. Janáček úgy foglalja zenébe figuráinak, különösen nőalakjainak lelki mélységeit, hogy az ő esetében nem *Leit-*, hanem *Leidmotív*ról kellene beszélünk. Ha visszatekintünk a ŠÁRKÁ-ra, ott a két figurából, Šárkából és Ctiradból még hiányoznak az egyéni vonások zenei megfogalmazásai, noha már az a szerelmi konfliktus is ellentmondásos volt.

Janáček zenei arcképeinek magva mindig a nyelv. Alakjai az intonációból, a beszéd egyéni gesztusaiból bontakoznak ki. Tárcaiban fel-felbukkannak beszédfoszlányokról, de állathangokról (szűnyog- vagy légyzűmmögésről), sőt a víz vagy a szél zajairól készített jegyzetek. Fennmaradt egy fotó, amely a hollandiai Vlissingen tengerpartján készült róla, amint jegyzetömbbel a kezében a tenger morájára fülel. „*A drámaírás művészetének lényege: egy dallámvetet úgy megkomponálni, hogy abból hirtelen, mint valami varázslat folytán, egy emberi lény egzisztenciájának jól körülhatárolt frázisa bontakozzon ki*” – írja számos tárcájának egyikében. Meggyőződése volt, hogy a lélek hű lenyomata, minden ember élményeinek és egyéniségének belső világa a „*beszéddallam*”-ban található meg. A beszéddallam, illetve a prózai librettó használata a JENŰFÁ-tól kezdve ugyanakkor a négyes periódustól való megszabadulás kísérlete. Az énekszólamok melodramatikus faktúrájával a független zenekar áll szemben. A wagneri apró átvezetések művészetével – mint Peter Gülke egyik fontos tanulmányában kimutatta – Janáček a kontuszok nyerseségét állította szembe, zenei kollázs formájában: „*Az anyaggal vívott harc annak minden velejárójával, a zajokkal, légeztéchnikai problémákkal, tisztatlanságokkal stb. újra közelebb hozza a hangszert az emberi hanghoz, amely soha nem lehetett csupán a tiszta, intenció nélkül megszólaló anyag. Janáček zenekara ezért gyakran emlékeztet emberi, éneklő, kiabáló hangok együttesére.*” Emiatt a kortársak, élükön a későbbi kommunista művészetpolitikussal, Nejedllyvel, provinciális különcnek tartották. Valójában individualista volt, intellektuális elemző, aki elméleti írásaiban – többek között a két kiadást megért TŰZETES ÖSSZHANGZATTAN című munkájában – egy nem kevésbé egzakt zeneszerzés-tudományra törekedett, mint a húsz évvel fiatalabb Arnold Schönberg.

Szereplőinek konstellációjával Janáček nem áll egyedül. John Tyrrell angol zenetudós A CSEH OPERA című tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy már a XIX. századi művekben is a nők uralkodnak: anyák az apák fölött, feleségek a férjek fölött, uralkodónék az uralkodók fölött. Jenűfa és a Sekrestyésné sorsa – amint azt az opera eredeti címe is mutatja – összefonódik. Jenűfa lányabb, a Sekrestyésné keményebb, ha nem is azzal az agresszív, önelégült embertelenséggel megrajzolt figura, mint később a Kabanyiháé. Janáček mindkét nőalakja jellemfejlődésen megy keresztül, amelynek stációit a zene beszédes beleérzéssel rajzolja meg. A karakterek ellentétessége – Jenűfa embersége és a Sekrestyésné gögje – a legkisebb melodikus fordulatokban megjelenik, mint például a második felvonás elején, a házasságon kívül született gyerekekre való reakcióban. A polaritás a monológokban is visszatér: a Sekrestyésnéével szemben, amelyben rászánja magát a gyermekgyilkosságra, Jenűfa imája áll; a tritonus diszsonáns feszültségével egy gazdagon árnyalt, meleg dallamvilág; a zenekar fenyegető fortissimo

ütéseivel egy hegedűszóló bensőséges hangja felel. A vége nem a Sekrestyésné elítélése, hanem a bűn elfogadása és megbocsátása, valamint a szeretet humánus erejébe vetett hit. Csak a záróduett peccételi meg Jenüfa és Laka házasságát, zeneileg hitelesítve a librettóban elvontan ábrázolt utópiát.

Janáček dramaturgiai érettségét bizonyítja, hogy a KÁTYA KABANOVÁ-ban az anyag hasonlósága ellenére nem ismétli önmagát. A címszereplőt így írja le Kamila Stösslovának: „*természettől szelid. Ha csak rá gondol az ember, már eltűnik; a legenyhébb fuvallat is elfújná – hát még az a vihar, ami kitör a feje fölött*”. Nagyon hasonló zenei portrét rajzolt meg Janáček – „*egy boldogtalan, megkínzott, megvert asszonyt*” – 1924-ben első vonósnégyesében, amelyet Tolsztoj KREUTZER-SZONÁTÁ-ja alapján írt. Kátya Kabanova persze nem az a tiszta lélek, amilyennek megszoktuk. Igaz, Tyihonnal való szerelemtelen házasságra kergeti Borisz karjába. Ám ő maga hívja ki maga ellen a sorsot. Nagymonológjában lihegve fantáziál: látnoki felajzottságában, a repülés vágyában eggyé válik a vallásos epifánia és a szexuális kívánság. Ez a látomás még egyszer felvillan az opera végén, mielőtt Kátya a nyilvánosságra hozott házasságtörés után a Volgába ugrik, és – ahogyan Peter Gülke írja – „*az üstdob könyörtelenül számolja az utolsó másodperceket*”. (Elképzelhető, hogy a nyomasztó effektus előképe Puccini PILLANGÓKISASSZONY-a volt.) Kátya, akit családja sarokba szorít, szeretője pedig rútul elhagy, szerelemből választja a halált, nem pedig lázadásból, mint Osztrovszkij VIHAR-jában. Illik rá a mexikói irodalmi Nobel-díjas Octavio Paz megjegyzése: a szerelem véletlen, amelyet szabadságunk választássá nemesít.

A bensőséges, befelé éneklő hang, amelyen Kátya elbúcsúzik az élettől, a második vonósnégyesben, az INTIM LEVELEK-ben visszhangzik, amelyet joggal nevezhetünk szöveg nélküli operának. „*Benne lesz az életünk*” – írja a zeneszerző erről az utolsó, néhány héttel a halála előtt befejezett műről Kamila Stösslovának: „*»Szerelmes levelek« lesz a címe. Azt hiszem, varázslatos lesz. Annyi élményünk volt! Megannyi kis láng a lelkemben, amelyekből a legszebb melódiák születnek majd... egy különös hangszer is lesz benne. Viola d'amour – szerelmi brácsa. Jaj, úgy örülök neki... Ez az első olyan szerzeményem, amelynek hangjain átizzik mindaz a szerelem, amit együtt átéltünk. Minden hang mögött Te állsz, elevenen, testközelben, szerelemtől sugárzón... Lényed felszabadított... Tizenegy év óta, anélkül, hogy tudtad volna, Te óvtál engem... Szerzeményeimben mindenütt, ahol tiszta érzés, őszinteség, igazság, izzó szerelem hevül, Te vagy...*”

A szimbolikus viola d'amoréről Janáček végül praktikus okokból lemondott. Noha a kvartettet végig inspirálták és átizzították azok az érzések, amelyekről Kamilának beszámolt, a mű zenén kívüli programot nem követ. A hangjegyekbe foglalt szerelmes levél a tematikus ötletek kidolgozásában: a zenei nyelv szenvedélyességén, izgatottságán, gesztikuláló beszédszerűségén keresztül „szóal meg” – azon a hőfokon, amely fantazmagóriászerűen megemeli a valóságot, és amely egyúttal Janáček Kamila Stösslová iránti szerelmének voltaképpen „tartalma”.

A kvartett szerelmi portréját megelőzte még egy utolsó színpadi nőalak: a kortalan Emilia Marty alias Elina Makropulosz alakja. Janáček szinte az egész operában úgy vezet elénk az énekesnőt, amilyennek kívülről látszik: a megjelenését tükröző hangzásokkal. Valódi identitása csak a zárómonológban tárul fel, amelyben elfogadja a halált mint kikerülhetetlen sorsot, noha ismét az életelixír birtokába jut: „*Meghalni vagy elmenni – nincs különbség.*” Csak az agónia borzalmában megy végbe rajta a metamorfózis, ahogyan szívtelen szépségből emberi lényé válik. Ezen a ponton a zeneszerző sa-

játos módon eltér a szövegtől. Míg Karel Čapek társalgási drámája a halálról és a halhatatlanságról folytatott vitába torkollik, Janáček Elina Makropuloszt a halál női megismerésévé stilizálja. Ahogy korábban Kátya Kabanova öngyilkosságát, Elina agóniáját is egy láthatatlan, titokzatos és félelmetes kórus kíséri. Janáček egész zenedrámái életművének ebben a legmerészebb jelenetében sikerült „*könnyet csalni a kiszáradt forrásból*” (hogy saját szavait idézzük). Elina voltaképpen ellenfelei nem azok a férfiak, akik számtalanul fordultak elő élete 337 évében, hanem az opera címében megjelent, személytelen, elembertelenítő „ügy”, az a kémiai csodaképlet, amely örök fiatalságot ígér, és egyúttal megsemmisítő hatalomként magasodik fölé. Amikor „szakít” ezzel a képlettel, Elina újra megtalálja az elvesztett kulcsot, amely ellopott gyerekkorát nyitja. Lelke egészen az opera végéig rejtélyes marad, akárcsak a játék dob halk morájával intonált névmotívumának idegenül kongó hangzása és statikus hangzatai. A léleknek ez a titkosírása – „*a lélekre táruöl ablakocska*”, ahogy a zeneszerző írja – tünteti ki A HOLTAK HÁZA foglyainak elbeszéléseit is, és ez Janáček része a zenei modernségben. Egyenrangúvá teszi a harminc évvel fiatalabb Alban Berggel. „*Az ember szakadék*”, mondja Berg, és: „*Ott van az isteni szikra minden teremtményben*”, vallja Janáček – ez egy és ugyanazon igazság két oldala.

Radnóti Miklós

MESE A VILÁG PUSZTULÁSÁRÓL*

Én Xexenoxe angyal vagyok, könyvtárosa az Úrnak, aki följegyzem a Föld nevű bolygó pusztulását a későbbi angyalnemzedék számára.

A Föld bolygó lakói – kik magukat embereknek nevezték – műveltségükben, hatalmuk tudatában megsértették az Urat, megtagadták és kigúnyolták. Íme:

*

Vörös párákba burkolódzott a Nap. Tüzes volt az ég alja. Az Emberek elhatározták, hogy eloltják a Nap tüzét. Felverték a tűzoltókat, kivonultak, egük felé bökték fene hosszú létráikat, és a Napra irányították gőzfecskendőiket.

De megnyílt mennybéli kapunk, s teljes pompájában megjelent az Úr. Mennydörögő hangon szólt a munkálkodókhoz, kik fölényes vigyorgással bámultak a haragvó Fenségre. „Ostobák, tüzet akartok oltani, égi tüzet. Ezért megbüntetlek benneteket.” Majd felénk fordulva: „De időt hagyok nékik megbánásra. Az Úr elnéző. Csak megrémítem őket.” Az Emberek nevettek. Kérték az Urat, hogy adjon nekik egy nap haladékot, és csak aztán kezdje a büntetést. Az Úr ráhagyta. Az Emberek hatalmas, nedves ponyvával takarták le még hatalmasabb felhőkarcolóikat. Készenlétbe helyezkedtek.

* A költő hagyatékából. 1926. február 12-én írta, tizenhetedik évét még be nem töltve, gimnazistaként.

Egy nap múltán elsötétült az ég, zápor nélküli villámok cikáztak, csapdostak, melyek ha átütötték a ponyvákat, az Ember modern fecskendőinek estek áldozatul. Háromnapi meddő harc után az Úr abbahagyta a küzdelmet. Az első csapásnál az Ember győzött. Az Úr pedig így szólt a körülötte összegyűlekvő, megbotránkozott anyalseghez. „Hadd nőjön gőgje, büszkesége; harmadik csapásomnál pusztulni fog.”

Kevés pihenő után újra megnyílt az égi kapu, és a vén Nap besétált rajta. Sötétség keletkezett, és az Emberek hiába várták a napfelkeltét. Hideg lett. A mindenható Ember a második csapástól sem hökkent meg. Hatalmas sugárzó gépekkel pótolta Isten melegét, és – nevetett. A báltermekben a néger jazz hangjai mellett vigadott a csapásokkal sújtott Embersereg.

„Nincs már Úr felettünk... Legyőztük az Istent... Éljen az emberi önállóság...!”

Az Úr még egyszer letekintett az égi résen, egyik kezével a kibújni akaró Napot tartja vissza, másikkal bosszúálló anyalsegünket küldte a Földre. Bosszuló hadunk az Embert legérzékenyebb pontján, technikai kultúrájában támadta meg. Elvágtuk villansodronyait, felrobbantottuk gyárait, napsugárpótló gépeit. Munkánkat végezvén visszatértünk a Mennybe, hol az Úr komoran fogadott. Néki is fájt remekművének pusztulása.

*

Hat nap múltán – melyet szüntelen jajveszékélés, hörgés töltött be – hullaszag áradt szét a Földgolyó körül. Az Ember nem nevetett többé, és a világ sorsa beteljesedett...

Az Úr hat nap alatt teremtette, hat nap alatt pusztította el.

Utassy József

ÉNEK BÁZAKERETTYE BETEGEIRŐL

*Marketti Juditnak
és dr. Győri Lászlónak
nagyrabecsüléssel*

Sokan vagyunk:
sokan!

Az Otthonunk:
kastély.

Sürgő
hangyanépe:

siet,
szalad,
rohan.

Sodródrom
magam is
közöttük:

félig jókedvűen,
félig szomorúan.

Sokan vagyunk,
sokan.

Örökkön
éberem –

Örökké
álmosan!

Termékeink javát
beragyogja félig
a hangyaszorgosság,
mi aranyat ér itt.

*

Sorakozgatunk és
libasorba állunk.
Micsoda katonás
fegyelem, micsoda
rend van itt minálunk!

Morgunk, kiabálunk,
zúgolódunk fennen:
egy kis forradalom
kéne ide, nem rend!

Istennel pofázunk,
szidjuk, káromoljuk,
ám a bűneinkért
fellebbezünk, óvunk,
vezekelünk, gyónunk,

ha nap süt vagy hó hull:
templom szentélyében
mormolunk imákat
hozzád: Egyetlenke:

te irgalmas Isten,
mindenható Atyánk,
hatalmas Magiszter,
mesterek mestere:

tégy boldoggá minket,
könyörgünk, hallgass meg:
bízzál bennünk bízvást,
vagy válassz ki húsz mást!

*

Huncut, kétértelmű,
álnok, hamis szóval
traktálgatjuk egymást,
s hülye monológgal
ámítjuk magunkat,
megtagadva mindent,
mindent, ami untat:
titeket, őket és
a hol volt, hol nem volt,
volt egyszer egy múltat,
a vérsötét jelent,
a százszor szapultat,
ÉS HALVA SZÜLETETT
JÖVŐNK! Az avultat.

*

Ó, gyönyörűséges
elmúlás, te tudd csak,
csak te tudd a titkot:
te tudd meg titkunkat:

végül is a TEJÚT
fénygerendáira
kötjük fel magunkat,
kötjük föl magunkat!

*

Mert vendégségünkre
az öreg ördög is
ráunt régen, ráunt!

Ásítgat Lucifer,
bóbiskol, bambulgat,
maga elé bámul.

Lassacskán az új hold,
kozmoszunk kanóca:
az egek alá gyújt.

És ámulnak rajtunk
Bázakerettyének
csillagai: B Á R G Y Ú N !

Babiczky Tibor

A FELEJTÉS KÖNYVE

Hol történt ez? A Kálvin téren? A villamost láttam közeledni épp, régi, fapadost; figyeltem egy irodaház vastraverzeit, ablakait.

Most az ős következik, hosszú kávé, alkonyat; míg ismeretlen kamrákban, udvarokban elfagy a hús és alszik a tej, megdermed a víz, kenyér penészedik.

Mikor megérkezel, a város már nem lesz. Mikor megérkezel, magam leszek, mint kit otthonától távol ért a vihar, és nem lévén váltás ruhája, mezítelen.

KÉMPROGRAM

Genezis 1 Kor 13

Felderítő jár a szél a kertben
nyelvet öltök magamra
amit ismerek elfelejtem
ki lesz ki összerakja
darabjaiból az emlékezet
a két fát a régi kertben
levés előtt fiam moss kezet
kezemet ölembe ejtem
ki lesz ki összerakja majd
amit ismerek elfelejtem
a régi kertben két fa kihajt
nem tudom amerre mentem
sár van csak szalma van a fejben
csak gőz és tükörcserepek
felderítő jár a szél a kertben
eső lesz minden megered

Berniczky Éva

BALAMUTÁK REPÜLÉSE

Igazán nem számított veszélyes mutatványnak a korszószilvafáról átlendülni a viszonylag alacsony tetőre. Inkább mulatságos lehetett, ahogyan a két tömör gyerek elrugaskodott, maga alá kínlódta a lábát, kiterjesztette kezét, akár századokkal korábban a kudarcai ellenére repülni tanuló ember. Szvitelszki fiai tavasztól késő őszig állati macacssággal vonultak jól bejáratott útvonalukon. Utólag megállapíthatatlan, lelki kényszernek engedelmesskedtek-e, vagy pusztán megszokott mozdulatokhoz ragaszkodtak. Végül is semmi különösöt nem találtam sajátos játékkukban, sőt rendjén valónak, egyenesen törvényszerűnek éreztem, amikor megtudtam, a két gyerek csupán azért kapaszkodott fel rendszeresen a tetőre, hogy vizet töltsön a kéménybe. El nem mulasztották volna, elkerülhetetlenek, már-már kötelezőnek tartották ezt a végtelenül egyszerű műveletet. Talán azért nem illett a közönséges csínyek sorába, mert túlságosan komolyan vették. Esős időszakokban az eresz alatt csurig telt hordó lényegesen könnyített a dolgukon. Ilyenkor csak egyikük mászott fel a tetőre, a másik az esővízes hordó szélére kapaszkodott fel, ahol széles terpeszállásban egyensúlyozva merítette meg a bádog locsolókannát. A következő mozdulat volt a legveszélyesebb, amikor ugyanebben a libikókahelyzetben pipiskedve felnyújtotta a tetőről lelógónak a néhány liternyi vizet. Az meg ügyesen tornászta fel, villanás alatt a kéménynél termett, és beletöltötte az első adagot. A precízen rendezett szertartást jó néhányszor megismételték, nem többször, nem kevesebbszer, mint ahányszor ösztöneik diktálták, amíg be nem állt a láthatatlan egyensúly. Megtették a tőlük telhető, a kiálló cső végén tátongó luk megkapta, ami ezen a napon bele járt. A változatosság kedvéért szilárd anyagokat is dobhattak volna fekete szájába, de tartva attól, hogy azt esetleg felfedezheti anyjuk odalenn a konyhában, erről már legelső akciójuk során lemondtak. A víz ellenben színtelen, szagtalan, átlátszó eszközként segítette csendes lázadásukat. Egyszerűnek tetsző játékkuk nagy odafigyelést követelt, akármennyit nem tölthettek a kürtőbe, gondosan ügyeltek az arányokra, a két öntés között eltelt időre. Kitartó nyári szárazság idején persze cipelhették a vizet a kútról. Észrevétlenül kellett keresztülsuhanniuk az udvaron, a nehezítés mégsem szegte kedvüket, ellenkezőleg, inkább megédesítette zugiváshoz hasonlatos szenvedélyüket. Alakjukat megnyújtotta, arcukra soha nem ült ki ennyi értelem, mint azokban a pillanatokban, amikor a szükséges mennyiséget fellopták a tetőre. Rajtuk kívül senki nem tudott a magasban kialakított rendről, amely hosszú ideje konok s egyben bölcs hallgatásuknak köszönhette zavartalan fenntarthatóságát. Babonásan hittek abban, hogy csakis úgy őrizhetik szunnyadozó állapotban vulkánjukat, ha rendszeresen locsolják. A titok folyamatos kezelése tette elviselhetővé az udvaruk, a ház káoszos rendtelenségét. A kialakított rendet, pontosabban az ismétlések szigorú rendjét semmiféle betolakodó nem bonthatta meg. A postás sem.

Azon a sokat emlegetett napon feltolta biciklijét az udvarra, s ebből sejtették, nemcsak a leveleket és a szokásos újságot hozta meg. Messziről kiszúrták táskája gyanús dudorodásait, az alávalója már megint degeszre tömte harisnyanadrágokkal, különböző méretű bugyikkal, zoknikkal, melltartókkal. A fiúk érthetően egyre izgatottabban ugráltak a magasban. Dühödt féltékenységükben először csak nyelvüket nyújto-

gatták, grimaszokat vágtak, majd észbe kapva addig gyűjtötték szájukban a nyálat, míg nem utálkozva fel is használhatták. A vízöntésnél is közönségesebb játékba fogtak, figyelőállásukat el nem hagyva, a tető széléről igyekeztek a kéménybe köpni. Az ajtónyílásból hozzájuk emelkedő krumplilángos illatára sem higgadtak le, addigra annyira felhergelődtek, hogy üres gyomruk ingerei nem vehették át érzéseik irányítását. Gyűlölettel meredtek a күszөb elé pergett tésztafoszlányokra, amelyek egyértelműen arról árulkodtak, hogy a gyalázatos postás már idekinn hozzáfogott anyjuk lemeztenítéséhez. Elsőként a csipkekesztyűvé száradt tésztát hámozta le a kezéről, s ők bármilyen dühösen pattogtak, a soron következő borzalmakat nem akadályozhatták meg, kénytelenek voltak végignézni. Mokrinka kipirult arcának pihéin fehéres pöttyök virultak, láthatóan örömmel tessékelt be a levélhordónak öltözött alkalmi árust a konyhába. A leskelődők pedig biztosra vették, hogy benn aztán ennél is gátlástalanabban folytatja anyjuk vetköztetését, hogy miután kellően lecsupasztotta, ráadja a táskájából előbányászott bugyikat, melltartókat, felhúzza lábára harisnyanadrágjait, egyiket a másik után. Olcsón, potom áron. Ilyentájt szinte semmibe sem került az anyjuk, kevéske lisztből, héjában főtt, megtisztított, durvára reszelt krumpliból összeállt. A legjobban az bosszantotta őket, hogy elvesztették az illatát, vagy híres szimatuk vált ideiglenesen megbízhatatlanná. Mindenesetre a felszálló szagok hamarosan besűrűsödtek, és rövidesen súlyos bűzzé álltak össze. A fiúk zavarodottan szaglászta, képtelenek voltak megállapítani, mi szenesedik a platon felejtve. Csak gyanították, hogy a magukra hagyott lángosok égnek el sorra, pillanatok töredéke alatt hamvadnak el, s megemelkedő párájuk gyűrűzi át feketén a levegőt. Ha rákényszerítik őket, ezekben a percekben nehezen választottak volna az anyjuk vagy a lángosok megmentése között. Képzeteik makacsul egybegyúrta az élő és élettelen anyagot. Hiába mászott le egyikük, merítette meg a locsolókannát, adta fel, töltötte a másik, amilyen gyorsan csak lehetett, a vizet a kéménybe, a szagok gyomorforgatók maradtak, édeskésen tekeregtek a magasba. Beleszédültek az émélyítő párába, járásuk mind bizonytalanabbá vált, ezen a napon erőt vett rajtuk a tériszony.

Amikor először másztak fel, a két mamlasz kölyök közül az alacsonyabb találta ki, mivel múlassák a délutánt, a magasabbik szó nélkül követte testvérét. Az, hogy körbe-körbe járjanak a tető szélén, egyiküket sem elégítette ki. Szerencsére időben meghalották a szomszédos iskolából szálló csengőszót. Nagyszünet után most kezdődött a délután tanulók foglalkozása. Ők is elfoglalták szokásos helyüket, mintha benn ülnének a történelemórán, csak éppen míg a többiek lent fészkelődtek a padokban, ők itt morogtak fenn a tetőn. Ilyen távolságból szerették igazán az apjukat, le nem késtek volna szokásos mozdulatairól. Szvitelszki rendben lecsatolta karjáról a súlyos fémláncot, azt persze, hogy digitális óráját a tanári asztal jobb sarkára tette, már nem látták, de könnyen elképzelték. A csatornába kapaszkodva próbálták szélesíteni látómezőjüket, azt a vékonyka csíkot, amely megfigyelésük alá tartozott. Az iskolaablak kizárólag apjuk kezét vágta ki a teljes képből, csak makulátlan bőrét mutatta meg nekik a levetett óra helyén. Ebbe a szögbe semmiképpen nem fért bele az asztal jobb sarka, Szvitelszki arca sem. Az arcát eluráló álságos öröm sem, amellyel az egyébkor alázattal viselt goromba portékától megszabadult. Negyvenöt perccig azt hihette, amikor nincs a kezén, nem húzza le az ormóttan szerkezet, olyankor elkülönülhet a belezsúfolt időktől. Fiai az egészsből annyit tapasztaltak, hogy a megfigyelt elégedetten dörzsölgeti csuklóját. Aztán hosszú percekre a keze is eltűnt asztaláról, de ők továbbra is odaképzelték, mert jól ismerték a bőre alatt futó ereket, az ujjait, a körmét. Apjuk ezalatt szabadnak és függetlennek hitte magát, pedig attól, hogy az órája nem szorította a kezét, az időzónák

az elvárásoknak megfelelően változatlan sorrendben halmozódtak egymásra a fejében. Akkor sem felejtette az egyik időt, mikor éppen a másik szerint élt, a harmadik szerint pedig az érvényben lévő történelmet tanította. Ha véletlenül levetett karórájára tévedt a szeme, továbbra is egyszerre fogta fel valamennyit, a sajátját, a hivatalosat. Talán elszégyelli magát, ha észreveszi, hogy gyerekei minden áldott nap a tetőről figyelik. Igaz, még mindig bízhatott a távolság jótekingony kicsinyítésében, a magasból az ormótlan digitális óra törekenynek, kecsesnek tetszhet. Közélről azonban a történelemtanár önámításáról azonnal kiderült, semmi sem különbözteti meg a közönséges hazugságtól. Szvitelszki már rég képtelen lett volna egyetlen időben élni. Annyira hozzászokott ennek a néhányának a szorításához, ha csak az egyik marad meg belőlük, összezavarodik. De ebből a tető kiállóságaiba csimpaszkodó gyerekei semmit sem sejtettek. Büszkén mutatta meg nekik a kezét, amelyről előzőleg lekapcsolta az árulkodó tárgyat, és gondosan a jobb asztalsarokra fektette. Mintha centiméterre kiszámolta volna, hol kerül ki a látószögükből a moszkvai, a kijevi és a helyi idő.

Nem számolt azonban növekvő kíváncsiságukkal, azzal, hogy mind kijebb és kijebb merészkednek majd. Aztán, amikor abban a szerencsétlen pillanatban a csatorna csikorgva távolodott el a tetőtől, már nem kívántak visszafordulni, a vészjelző hangok a legcsekélyebb óvatosságra sem intették a tető szélén imbolygókat. Nem éltek a kapott menekülési idővel, a csonka bádogszárny sután, esetlenül szállt el a faltól. Valószínűleg azzal hoztak volna igazi áldozatot, ha nem repülnek vele együtt. A két balamuta szíves örömet hullott a mélybe, egészen a becsapódásukig megbíztak az ezüstös pázsitban, amelynek szélei a ház és vele szemben a melléképület fala alá nyúltak. Felülről nézve az egészséges füves terület kerek egészet képezett a tákolmányokkal. Az udvar körforgását nem lehetett előre és élettelenre bontani. A gyerekek ugrásában benne volt zuhanásuk visszafordíthatósága, halálukban az életük, ahogyan a házfalban korhadó fát is igazolta a fű zöldje. Erőszakos magvai átütötték a szuvas, üreges felületet, s a sárgásan elhaló részek egészen váratlanul hajtottak ki.

Az élő és élettelen szárnyakat idegesen kapkodta a kora délutáni szél, csak a homokkupac mellett heverő fiúkat nem bírta megemelni. Semmiképpen sem talált fogást kockás flanelingükön és barna mackónadrágjukon. Mint két egymás mellé rakott óriáskavics, úgy gömbölyödtek, domború hátuk a válluknál összeért. Mégsem csodálkoztam volna, ha váratlanul elszakadnak a földtől, ha rövidre nyírt hajuk képtelenül világos tüskéi egyszer csak ott fehérlenek a jázminbokor, a korábbi játékukban begyűjtött, hímporuktól fosztott halódó káposztalepkék és a Mokrinka keményítette, száradó miseruhák fölött a magasban. A cukros kenyértől és tejtől szépen túlkeltek, teleholdarcukat szétvetette a bumfordiság. Fejük olyan magától értődően nyílt bóbítává, ahogyan a gyermekláncfű virágai termésbe fordulnak. Amikor végre szertefújhatta volna Szvitelszki gyerekeit, hirtelen elállt a szél, már nem is akart tőlük semmit. Errefelé mindig hirtelen szűnik meg a szándék, mintha soha, még csírájában sem létezett volna. Ugyanolyan furcsán, szelektíven felejtenek a jóra való emberek, mint a megátalkodottak, és ez valószínűleg nem az ő hibájuk. Egyszerűen nem képesek másra, mint a hibás természet tökéletes leutánzására.

A hatalmas robajt követő tompa puffanásra először a postás dugta ki aránytalanul kicsi teknőcfejét a konyhából. Amint felfedezte a földön heverőket, sietve elindult feléjük. A nyomában Mokrinka iparkodott, idéttlenül szerencsétlenkedve emelgette a lábát, ahogyan a szülés után szokták az asszonyok. A nagyjából felhúzott, ülepén lelógó harisnyanadrág a lépteinek engedelmességgel itt-ott berepedt, mohón szaladtak rajta a szálak a szélrózsa minden irányába, de törődött is vele az asszony, akkor már rohant

a fűben hasaló gyerekei felé. Azok meg mintha csak azt várták volna, hogy a gyűlölt portéka a feszítésben szerteszét szakadjon, fegyelmezetten nem moccantak. Belelapultak a zöld gyepszőnyegbe, amely becsapódásuktól alig láthatóan rezgett-rugózott. Az utolsó másodpercben mindig jótékonyan megemelkedett, sértetlenül hagyva az alájuk szorult giccet. Nem törhetett össze az édeskés meséje annak, hogyan kerülhettek ilyen közel a földhöz. Az lett volna a környezethez illő méltó folytatás, ha felállnak, szédelegve bukdácsolnak a selymes fűben, s anyjuk kitarja feléjük karját, könnyezve mosolyog. De nem ez történt, tovább heverték bénán, mozdulatlanul. Bevárták, amíg a két réműlt ember a közelükbe ér, s még mielőtt fölējük hajoltak, felpattantak, megakadályozhatatlanul lövelltek ki fészükéből. Egyszerre és egyenes testtel csapódtak ki fektükből, a burokban születettek gyorsaságával tértek vissza erre a világra. Mokrinka ekkor még nem könnyebbült meg, kétségek között lapogatta a fiait, azok meg, amikor már rendesen kaptak levegőt, a legkisebb érintésétől is fájdalmasan szisszentek fel. Persze sem akkor, sem később nem hitte el nekik senki, hogy egyenesen a tetőről potytyantak ide le. Különben hogyan maradhattak volna ilyen sértetlen egészben? Jogosan gyanakodtak az ellenkezőjére, azt a képtelenséget, miszerint a föld lökte ki méhéből túlhordott, nagy testű jómadarait, hihetőbbnek találták. Húzhatták fel készségesen az ingüket, mutogathatták kék-zöld zúzódásaikat, a szerencsés baleset leírásában mindenki kételkedett.

Ettől kezdve nyilvánvalóan dachból másztak fel a tetőre. Gépiesen jártak körbe-körbe, a csengő, a készen kapott pontos idő örökös engedelmességre kötelezte mindkettőjüket. Megszokásból öntötték be a vizet a kéménybe, és szándékosan nem figyeltek a mennyiségre, mintha már akarták volna, hogy anyjuk odalenn a konyhában észrevegye. Időnként a postahivatal vezetője is kénytelen volt felháborodni azon, ami egyébként hallgatolagos beleegyezésével zajlott, hogy alkalmazottja a fehérműt hordja szét a friss újság helyett. Ilyenkor a látszat kedvéért lecserélte a bűnöst. Folyton új s még újabb postás érkezett hozzájuk a biciklijén, de ők a tetőről csak azt látták, ennek is kicsi a feje, akár a gyűlölt réginek. Ugyanúgy haragudtak rá, ahogyan az elődjére, az nem tűnt fel nekik, hogy az új alkalmazott mindig fiatalabb az előzőnél. Csak anyjuknak, aki analfabéta létére kiválóan olvasott a postásokban, esett meg mind könnyebben rajtuk a szíve. Romantikus regény helyett merült el bennük, merő sajnálatból engedte be magához az istenadtákat, végtelen jólélekkel vette ölébe abnormálisan apró fejüket. Kárpótlásul járt nekik az együttérzés, maréknyi szeretet, falatnyi krumplilángos, kevéske vaj a forró tésztára, némi fizetéskiegészítés pár szétszakított harisnyáért.

A Szvitelszki gyerekek felegyenesedtek a homokkupac mellől, önérzetesen húztak egyet lecsúszó nadrágjukon. Kiváló médiumra leltek bennem. Ha teheték, többeszerre is elmesélték, milyen veszélyes repülni. Mivel nem hitetlenkedve néztem rájuk, elmondták újra és újra, mintha mindennap bátran zuhannának bele az udvar közepébe, ahogyan természetükből adódóan vetődnek prédájukra a ragadozó madarak. Annak ellenére, hogy csak egyetlenegyszer szálltak az udvar felett, tántoríthatatlanul kirtartottak a rendszeresség mellett. Csökkent határozottságukból számomra egyértelművé vált, hogy annál a véletlen repülésnél nincs több bennük, hiába elevenítik fel minduntalan töviről hegyire. Azt is tökéletesen megértettem, hogy azért kell az egyetlen sok-sok kitaláltra szaporítaniuk, mert környezetük annak az egynek a valódiságában kételkedik. Mást nem tehettem, mint alkalmanként türelmesen meghallgattam jól ismert legendájukat. Nem hittem sem többet, sem kevesebbet róla, amennyi valójában, de a kedvüket sem szegtem, nem javítottam ki ferdtéseiket. Egyelőre meghagytam

őket abban a tudatban, hogy az átláthatatlan rendetlenségben soha senki meg nem találja a baleset másodperceit rögzítő fekete dobozt.

Gyakran öltök fel bennem, hogy találkozásaink további aprólékos részletezése már fölösleges, hiszen bennük úgyszólván megszakad a szál. Mégis minden kicsinyes sunyiságuk ellenére Mokrinka helyett örökösödöm felettük, tulajdon magzataimként vigyázok rájuk. Pedig erőszakosan és indokolatlanul előtörő emlékeim ezt hihetetlenül megnehezítik. Nem is értem, miért keveredik bennem saját vér szerinti fiam és lányom születése a kis idegen nyeborákok történetével. Sokadszori nekirugaszkodásra is képtelen vagyok szétválasztani az élőlt az élettelenről. Minduntalan berendezem Szvitelszki udvarán a kietlen hodályt, ahol ugyanolyan áthatóan érzem a friss és a megfáradt vér szagát, mintha folyamatosan vetélnének el körülöttem az asszonyok. Ennek ellenére azzal álattatom magam, hogy veszélyeztetett állapotomban sikerülhet becsülettel kihordanom a két bumfordi terhét, ahogyan saját gyerekeimet is sikerült. Pedig az idejekorán vajúdókkal már annak idején sem számolt senki. Legfeljebb az alattuk hullámzó ágyakat tartották nyilván, az élők nyöszörgését azonban, mielőtt elvegyült volna a rugók nyiszorgásával, kisöpörte a bábaképzőből a szél. Kinn a kórházkertben száradtak úgy a klórozott lepedők, mint itt a jázminbokor mellett a kitegetett miseruhák. Hátborzongató az egybeesés, lányomat lepedő híján saját ruhámon hoztam a világra, bő szoknyámat két tolófájás között teregettem ki az ülepem alatt. Szerencsére mindkettőnk alá jutott belőle. Most pedig itt állok tanácstalanul, és képtelen vagyok eldönteni, mit fűj a kora esti szél, lepedőt vagy miseruhát. Nem választhatok a kettő között, nem szállhatok szembe a hajdani akuserkák szigorával, azóta sem bírok természetfeletti erővel. Ugyan mi értelme szelíden bizonyítanom alkalmasságomat a béranyaságra. Annyi éve már, hogy hiába mérte be a fémes hideg medencecsontomat, mit sem törődöm szűkös adottságaimmal. Gondolkodás nélkül befogadom a darabos fiúkat apró kockás flanelingestül, barnás mackónadrágotul. A természetes folyamat megfordításában sokat segít, hogy örökre megjegyeztem a gyerekeimet világra segítő bába szemét. Lámpaként világított belém az átkozott, melege beleveszett a cügos hidegbe, a kvarclámpához hasonlatosan egyszerre irtotta életem és az engem veszélyeztető életeteket. Azóta kísért ez a szétválaszthatatlan kettősség, akár akarom, akár nem, magamban hordom Odárka kegyetlen melegét, az egyetlen, amelyet akkor a nagy hidegben érezhettem. Ezért igyekszem az ő szemével babonázni a nyílást, az elvárhatónál sokkal szélesebbre tágítani a réseket, míg meg nem tanulom világra segíteni a természetes úton megszületni képteleneket.

Próbáltam én meggyőzni Szvitelszkit, de megmakacsolta magát, hajthatatlan maradt. Sokadszori unszolásomra sem engedte be gyerekeit a hátsó szobába. Mintha mindazt, amit elhallgatott, összes gyengeségét és hazugságát az ott tornyosodó könyvtárszaiban rejtette volna el, s még nem jött el annak az ideje, hogy megmutassa nekik. Jóval születésük előtt zárta el összehordott kincseit a külvilágtól, ha nem is előlük, de most már velük sem tehetett kivételt. Pedig a két fiút kevés választotta el attól, hogy megértsék megmagyarázhatatlan könyvgyűjtő szenvedélyét. Hiszen azt a konok elszántságot, amellyel nap mint nap vizet öntöttek a kéménybe, teljességgel tőle örökölték. Apjuk soha el nem mesélte nekik, amit nekem ellenben igen, hogy gyerekként hosszú nyarakon át postást játszott. Hatalmas kupacokban gyűjtötte hozzá az alapanyagot: képeslapokat, használt borítékokat, bélyegeket, megsárgult lapokat, újságokat. Órákat töltött hajtogatásukkal, ragasztásukkal, leáztatásukkal, csomagolásukkal. Hosszú listáján gondosan nyilvántartotta a címzetteket, előfizetőket. A játék betetőzéseként aztán elindult, és módszeresen széthordta az így előállított leveleket, csinos kis küldemé-

nyeket. Kínosan vigyázott arra, hogy mindenkinek igazságosan juttasson belőlük. Kitolta a fészerből apja biciklijét, a vázat még nem érte fel, átdugta alatta a lábát, és titokban körbekerekelte a települést. Korán reggel vagy este kézbesítette körzetében a kötelező napi postát, olyankor, amikor senki se látta. A rejtekezés igénye máig megmaradt benne. Most könyvészként űzi ugyanazt a gyűjtőjátékot, amit kispostásként, csak ellenkező előjellel, nem szétviszi féltett könyveit, hanem éppen fordítva, egy helyre hordja össze szerzeményeit, a hátsó szobába. Gyerekei megörökölték elszántságát, de honnan tudhatták volna, hogy apjuk sóvárgása megegyezik az övékkel. Pedig egészséges ösztönnel régóta megfigyelték a tetőről, persze fogalmuk sem volt arról, miért olyan fontos szemmel tartaniuk. Odalenn az osztályban a történelemtanár láthatóan mindent megtett annak érdekében, hogy lehetőleg minél később jöjjenek rá az igazságra. Kezére játszott az éppen érvényben lévő postás, aki mindig időben érkezett, és már pusztá megjelenésével elterelte a lesben állók figyelmét.

A Szvitelszki gyerekek ördögi spórakként nőttek ki apjukból, s tértek vissza ugyan csak belé. Tudatlanul vágytak arra, hogy sóvároghassanak valami után, és ebben éppen az akadályozta meg őket, ami segíthette volna. Szegények minduntalan rátenyereleltek a hiányosságaikra. Tömppe ujjukkal elfedték az üregek nyílásait, mindinkább távolabb kerültek attól, ami az övék lehetett volna. Tudatlanul mondtak le örökségükről. És Szvitelszki elfogadta lemondásukat, mintha nem a fiaiban kereste volna folytatását. Ezzel engem is összezavart, napok óta próbálok megfejtetni, miben vagy kibem találta meg.

Mímelt pepecselgetéssel húzom az időt. Ülök a fordításom fölött, s attól félek, ha a végére érek, kiderülhet, a semmibe nyúltam. Azon kapom magam, hogy folyton összehasonlítom Szvitelszki szürke, kopott füzeteit, amelyek lefordítását elvállaltam, még szürkébb gyerekeivel, akiket munkámmal párhuzamosan, ahányszor náluk járok, meghallgatok. Még néhány oldal maradt hátra, és befejezem. Mit kezdek ezután magammal? Idő előtt kiürültem, azt hiszem. Újra és újra az jut eszembe, hogy már a fiam születésekor is a vártnál majd' két hónappal korábban folyt el a magzatvizem. Más nem történt, és furcsamód akkor is éppen az aggasztott, aminek inkább örülhettem. Meg voltam győződve róla, hogy abban a sárgás, kicsit ragacsos lében feloldódott a gyermek, s amikor eljön a tényleges ideje, akkor majd nem lesz kit megszülnöm. Rögeszmém annyira nyomasztott, el is mondtam Odarkának. Velőtrázóan nevetett, ez a primitív asszony sokkal, sokkal többet tudott nálam leendő koraszülött fiamról. Ezen a jogon tiltotta meg, hogy akár néhány percre is felkeljek ágyamból. Valahonnan a mélyből teremtette elő azokat az áthatóan dohos-penészes, földszagú párnákat, s ellentmondást nem tűrve a lábam alá tornyozta mindet. Az abnormális póznak, az orrfacsaró bűznek, a méhszájamat lebénító narkotikumoknak köszönhetően két hétig sikerült állandó zuhanásban tartania. Kimondhatatlanul szédültem, émelyegtem, és közben mindvégig félttem, mert a combom ezalatt nem száradt meg, ragacsos volt a nedveségtől. Mindennap ugyanannyi víz folyt el belőlem, s bár a mennyiség nem változott, engem csak a szivárgás megszűnése nyugtatott volna meg. Emlékszem, a sátáni vigyorrú bába közben azzal vigasztalt, sose izguljak, a szükséges magzatvíz újratermelődik, a kialakult rendet, az ismétlődés szigorú rendjét semmi nem bonthatja meg. Most, amikor lassan két hónapja már vér szerinti fiam és lányom helyett Szvitelszki bumfordi fiait hordom gondolataimban, kizárólag magamra számíthatok. Mégis megint ugyanúgy félek, mint akkor régen, amikor bármit tettem, a természet irányított. Rettegek, mert nem szeretnék Szvitelszki önámító sorsára jutni. Be kell vallanom, attól tartok, nem leszek képes többre, csak a hibás természet tökéletes utánzására.

Minél inkább nyomaszt a tisztázhatatlan kettősség, a két gyerek súlyába rejtett pihékönnyűség, az, hogy számomra éppen különleges darabosságuk tette nyilvánvalóvá kötődésüket a magassághoz, annál biztosabb vagyok abban, hogy nem járhatok már túl messze az igazságtól. Ezen az úton haladva nem kerülhetem meg a bambácska fiúkat. Bármennyire nem fűlik hozzá a fogam, bennük kell keresnem valamiféle méltó folytatást.

Ma boldoggá tett egy aprócska felismerés. Rájöttem végre, mire emlékeztetnek leginkább. Miközben felém közeledtek, totyogtak, nagy testű madarakra hasonlítottak, olyan örök életükben fölös súlyaikkal küzdő szárnyasokra, amelyeket repülő madaraként tartanak ugyan nyilván, ennek ellenére nehezen hihető, hogy képesek felemelkedni. Aztán ha mégis sikerül szárnyra kapniuk, minden erőfeszítésük hiábavaló, mert földet érésükkor úgyszólván kezdődik előlről a hitetlenség, a hitetlenségből fakadó szánaalom. Talán az emberi emlékezet okolható tehetetlenségükért, hiszen aki saját szemével győződött meg a túlméretezett madárutánezatok repüléséről, általában az is csak rövid ideig hajlandó rögzíteni a látottakat.

Később, még ugyanezen a napon, miközben a Szvitelszki gyerekek balesetének egészen új változatát hallgattam, visszavonhatatlanul eltökéltem, hogy nagyvonalú leszek a könyörtelenségben, különben soha nem szakíthatom meg a végeérhetetlen meddő szánaalmat.

Kiss Judit Ágnes

BEVÁNDORLÓK DALA

Ismered-e a kiüres teret?
A kiüres tér ismer tégedet.
Szereti látni tégedet a benne,
beléjded lakomáz minden reggelente.

A kiüres térnek van neki két csápja,
azokat ereget szegény te agyába,
ettől te agyad lesz tisztára kiüres,
újra tele lenni nem vagy elég ügyes.

A kiüres térnek szája tuctuc-zene,
két színes kamera van neki két szeme.
Nagy száj neki nyílik, tüdő neki tágul,
megkóstolni készül, azért téged bámul.

És amit bekapja, attól lesz csak nagyobb,
te ne hidd lehetni, hogy téged nem hagyod.
Órjás orrlikjával hatalmast szipákol,
s kifújja tégedet a kicsi világból.

VÁNDORLÓK DALA

mint sérült hajótestbe
a sós víz a léken át,
úgy zúdul bőröm alá
minden reggel a világ.

Délután van, mire a sok rést
a közöny rongyai betömik.
Álmodom békés kikötőt,
és reggel indulok megint.

KIVÁNDORLÓK DALA

Ez a világ kicsit szürke,
most halt meg, ki letörülte
minden reggel a porát,
s fellázadt, ki minden este
lámpafénnyel kifényezte,
mint egy rézüst oldalát.

Ez a világ kicsit sótlan,
azt írja az elmekórtan:
demotivált állapot,
pedig csak túl sokat pörgött,
a pörgésben megcsömörlött,
s az italtra rákapott.

Ez a világ kicsit hájas,
olcsó volt az embermájás,
úgy hízott meg ennyire.
Járják körbe-karikába,
kiröhögik, hogy hosszába'
sem nagyobb, mint széltibe.

Ez a világ kicsit sánta,
rátiportak a lábára,
mindig lépne, s mindig sír.
Galaxisok vidámparkján
félretolva áll egy falnál:
out of order ringlispíl.

TAVASZI DAL

1

Ez a tavasz
más volt, mint a többi,
kocsija volt,
de gyalog akart jönni,
hideg volt a pad, amin alszom
éjszaka.
Szemem alatt
kékre fagy az árok,
partjainál
sápadt jégvirágok,
szirmaiknak számban érzem
illatát.

Ez az idő
furcsább, mint a többi,
szekere van,
de vízen akar jönni,
kidőlt rég a pad, amin alszom
éjszaka.
Fejem alól
elfolyik az álom,
cseppjeiből
építem világom,
amíg elsodor egy újabb
áradás.

(Moss el, tavaszi ár,
süllyessz el, sár,
nem bánom, ha hideged számhoz ér.
Kiszáradt ágakon
a napot várhatom,
amely derűsebb reggelt ígér.)

2

Vékony kéreg a tócsa vizén,
beborítja a hó a fagyott kutyaszart,
füstös ivókba' vedeljük a semmit,
úgy hazudunk gyönyörű szavakat.
Sírjuk vissza a múltat, az édest
halkan, a sírás nem divatos,

semmi nem illik semmivel össze,
az élet egy elrontott kirakós.
Már csak a közhely zúg körülöttünk,
ringunk ostobaság tutaján.
Jaj, hova lettek a bölcs borozások?
árnyként falra vetülve talán.

Jöjj, tavasz, újra, ha van hova jönnöd,
töltsd tele borral üres poharunk,
hinni taníts, mikor inni tanítasz,
fogd a kezünket, amíg mulatunk.
Vetköztess ki a télikabátból,
ránk heveredjen a fény csupaszon,
hozz ki az árnyakból, örök étellel
hitegess, sokadik tavaszom!

Szvoren Edina

SZÍL, SZÁL, SZALMASZÁL

Iregszemcsén csütörtök volt. Tamás – Tamáska – az előírt időben kopogtatott a logopédiai kezelő ajtaján.

A névtáblát még nem cserélték le, megijedt.

De semmi baj: az új lány nyitott ajtót. Mosolygott, szélesebben, mint amekkorára az ajtót tárta.

Kezet ráztak. Az új logopédus szoba-hőmérsékletű tenyerébe vette Tamás kezét: az hűvös volt és vékony, mint egy őszarv. Tamás kislányhangon fölvihogott: a hűvös a langyost forrónak érzi.

Ió vagyok, szervusz.

Tamás.

Ió lassan nyíló, lassan záródó kínálómozdulattal az asztalhoz tessékelte Tamást. Leültek, egymással szembe.

Ió úgy figyelt, mint egy mély kút: titkolta, hogy figyel. Titkolta, hogy titkolja: elsápadt befelé, a szeme mögött. Izgalmas volt, mint egy szőrös női láb, hogy ez az értelmi fogyatékos fiú magasabb születésű, mint ő: Tamás egyik őse ugyanis 1387-ben nyerte el Luxemburgi Zsigmondtól Iregszemcsét.

Hogy van az, hogy csak mert az ablakon beeső napcsíokban porszemek táncolnak, az ember már jól érzi magát.

Tessék, Tamáska?

Nem mondtam semmit. (Tényleg nem mondott.)

Ió kikérdezte Tamást az eddigiekről. Milyen ütemben haladtak; elégedett volt-e ve-

le az elődje. Miért szeretné kijavítani a hibás hangjait. Tamás válaszát hallva azonban, hogy jobban lásson, Ió megint a szeme mögé hátrált.

Színjátéskörbe jársz? – kérdezett vissza megrökönyödve. Nem gügyögött. Leereszkedett Tamáshoz – de történetesen azzal a bizalmassággal, amely úgy tesz, mintha sehonnan nem ereszkedne sehova: az az ajándék, hogy nincs ajándék. S Ió ezt nem a Főiskolán tanulta. Annak idején azért jelentkezett épp oda, mert ezt már annak előtte is tudta: úgy beszélni a macskával, mintha ember volna; az emberrel pedig, mintha macska. (De mi akkor ő?) Észelve azonban a hiányban rejlő fondorlatot, Tamás ahelyett, hogy felelt volna, mint egy direktor, kérdezősködni kezdett: Ió szeret színházba járni? Ió hány éves? Mi Iónak a kedvenc étele? Szeret Ió táncolni? Tud Ió? Vagy, mert úgy állt Ió ujjai közt a golyóstoll, mint óriás kezében az evező:

Elmegyünk majd kajakozni a Sióra?

Hogysne. Vízszonyom van – felelte Ió. (A mély kútban nem volt víz.)

Ió kisvártatva, de sietősebben, mintsem hogy Tamás a szakmai kedvességen túl bármit is remélhetett volna (de hát mi akkor ő? szakmát nem a szakember: az ember választ!), kisvártatva színes ábrákkal telepingált kartonlapokat vett elő, néhányat kiválogatott, a többi félrerakta. A sarkuk gondosan le volt kerekítve ollóval. Az előző logopédus derékszögűeket használt. Sötétkék betűk álltak a rajzok alatt – a *cs s-e* élvetegen a *c* hajlatába simul –, bár az intézetlakók többsége egyáltalán nem tudott olvasni. Tamás tudott. Háromszor olvasta a Botanikai Kompendiumot. Sötétben, és ha nem gesztikulált, alig lehetett észrevenni, hogy fogyatékos. Volt, aki magázta. Csak a feje ült ferdén a nyakán, mint egy véghangsúly.

Ió, evezőjével, egy mosogatót ábrázoló kartonra bökött:

Csőpögő csap – artikulálta előrehajolva. A szeme megnőtt. Ha nyílt a szája, vele nyílt a pupillája is. Buzgalmában néha egy tevére, néha Liza Minnelli-re hasonlított, pedig a szája egyébként – nyugalmi állapotban – lapos volt, mint egy rúzsolt.

De már az előző logopédus is folyton ezt a csőpögő csapot sajkázta.

Tamás hallgatott. Ió sminkjében világított az egyik szín.

Csácsogó csóka – bökte ki végül Tamás, Ió tátogó szájától, golyvás erőlködésétől ihletetten. Ió elérte, elmosolyodott.

Jól van. Legyen csóka: csácsogó csóka.

Most mint egy tó – egyetlen szemével – az eget, úgy figyelte Tamást. Nem hagyta nyugodni a fiú származása: a családjáé volt régen az egész környék; övék volt régen a Viczay-kastély (ebben Ió tévedett), övék minden föld, övék egész Iregszemcse; a levendulás, az ősfás park, a könyvtárszoba (ebben is tévedett). – Focistáktól, színészekről, deklasszálódott nemesektől hemzsegett Ió képzelete. És lebilincselő volt, mint egy véres pesti baleset (amikor a Dembinszky utcában két troli egymásnak ütközött, Ió hanyatt-homlok, hiányos öltözékben, papucsban és melltartó nélkül sietett a baleset helyszínére, hogy vért láthasson, leszakadt végtagokat, az élet kifordult bőrét: az életjelenségeket előbújni magának az életnek a takarásából), hogy ez a féleszű egy előkelő család sarja. Hogy amit nem ért, azt – voltaképpen – Ió sem érti. Amibe beleüti az orrát, abba Ió is, nagyon szívesen, beleütné a sajátját. De olvasni tud. És humora van. A Főiskolán nem tanultak az értelmi fogyatékosok humoráról.

Csácsogó csóka, csácsogó csóka.

Mínthogyha csuklana, Tamás megint felnevetett.

Ió fölállt, megkerülte az asztalt, és kerek, palacsintatésztaányi tükröt emelt Tamás szája elé.

Nézd: csácsogó csóka. Mondd utánam.

Tamás, nem sok sikerrel, utánamondta. De most már unta ezt is, a csókát.

Elhallgatott. Ió sminkjében megint villogott az egyik szín. Ió nyilakat festett az arcára. Kijelölte a tekintet irányát. Kíúrta magára egyezményes jelekkel, hogy: nézd a számat; illeszd az arccsontomat a tenyeredbe; lehelj az orromra: fázik; és: nyeld le az állam. (A szeme köré pedig – Peruban is értették volna – az volt pinzolva, hogy ne nézz bele, ne nézz bele.) Túl sok ez a kevés.

Csőbörből cseberbe – kiáltott fel végül Tamás, a pincsihangján.

Jól van, Tamáska, de elfelejtettél a tükörbe nézni.

Csőbörből cseberbe, csőbörből cseberbe, szavalták.

Ahogy Ió mögéje hajolt – tó az ég fölé? –, Tamás meglepve érzékelte, hogy bőrének bőrrillata van.

A tükörben aztán Ió fedetlen vállával: egy nagyobbfajta karalábéval találta magát szemközt. Ió erősebb volt nála. Láta tegnap cipekedni. Cókmókjaival úgy festett, mint egy cédrus: a kisujján, a nyakában, a füle botján is lombocskák, pamacsok – csomagok lógtak. Tamás nem sietett a segítségére, pedig lovagias fiatalember hírében állt – öröm volt nézni, ahogy Ió izmai dolgoznak.

Jössz velem kajakozni?

Figyelj a szádra, Tamás.

Ió visszaült a helyére. Most Tamásnak kellett a tükröt tartania. Nem nagyon javult a cs – pedig gyakorlatokban nem volt hiány, Tamás a Botanikai Kompendium szókincsét próbálta rá Ióra. Csíra, csúcsrügy, csócsésze. Ió nem ellenkezett. Hallott már róla, hogy a fiú évek óta a levendulásban dolgozik, mégis ingerelte, akár az a Dembinszky utcában heverő, gazdátlan férfikar: amin négy gyűrű volt, mint a nőgyógyászok bal kezén, hogy van valami, amiben Tamás jártasabb, mint ő.

Csipacsónak, csontpók.

A tükör fölött leplezetlenül Ió ruhakivágásába nézett.

Csüngő csecs, kommentálta.

(Nyilak mutattak arra.)

Ió arca megrándult. Nem szerette a szép férfiakat. Az önszeretethez kizárólag a másik ember sajnálatán keresztül vezetett út. Olyan férfiak értek nála révbe, akik a kétségbeesésükkel udvaroltak, az életképtelenségükkel – hovatovább az öngyilkosságaikkal; azzal, hogy ágyba vizeltek, s elhagyták őt, mihelyt leszoktak a heroinról. A szépséget is csak egy értelmi fogyatékos arcán bírta elviselni.

Csüngő csecs, csüngő csecs – skandálták tehát, amikor valaki tévedésből rájuk nyitott.

Kicsit javult a cs.

Ió hátradőlt, amíg Tamás erőlködött. Ugyanez a száj: húsos, kétosztatú, élveteg, ugyanezek a mandaringerezdek más körülmények között undorították volna. És nem szerette, *egyébként*, ezt az olajos fényű bőrt, amely sötétben ragyogott, napfényben viszont sötétben derengett, mint az anus környéki ráncok. (Ió a szőke olaszokhoz vonzódott.) Ha véletlenül észrevette, hogy egy férfi orra hegye a porcállag, az orr hajlásszöge és az orrhossz jellegzetességeinek következtében bizonyos hangok kiejtésekor megvonaglik – még ha ágyba vizelő lett volna is az illető –, egyszerűen nem tekintette többé férfinak. Ugyanakkor többéves ismeretség esetleg lehetővé tette, hogy ugyanezért a férfiatlanságért később megessen rajta Ió szíve: s ha már szájalmas volt, akkor, újra, mégis, férfi. Aki szájalmas, szájalomra méltó. Ió életében a hímnem volt a semleges nem. Ha Tamás vonásait nem dúlta volna fel az aszimmetria, akkor a szépsége – orrhegyének vonaglása – Iót minden bizonnyal a hímrinyókéra emlékeztette volna. S

mert nem csak az okos férfiakat nem szerette – a butákat sem, egy értelmi fogyatékos intelligenciáját volt csak képes méltányolni: nem csoda tehát, hogy a sejtjei úgyszólván szétszéledtek, amikor Tamás csöcs helyett csecset mondott. A levendulásban dolgozik. Olvas. Humora van. Jajj, származása. Az a szőrös, leszakadt kéz a gyűrűkkel de szép volt.

Csüngő csecs, csüngő csecs: már egész tűrhetően mondta. A hosszúkás ablakon színt függőlegesen esett be a fény. Árnyékot legfeljebb Ió orra alatt, a hónaljában, a mellette alatt lehetett volna találni. Túl sok ez a kevés. Téli verőfényben fürdött a szoba.

Egy héttel később – csütörtök volt – új hangot gyakoroltak.

Másodszor már nem rázhattak kezét, de a tessékelés, a kínálómozdulat, *a mély kút* megisméltődött. S épp mert megisméltődött, másképpen is történt, mint első alkalommal. Várákozás, beteljesülés és csalódás egymásra csúsztak. Aznap például az ajtórés volt a szélesebb. A névtáblát már lecserélték. Ió zordul kiadta a feladatot, majd hátradőlt. Türelmesen, lehajtott fejjel várákozott, mint nőgyógyásznál a férjek. Csak azért vette elő – remegő kézzel – a *szíszegő kígyós* ábrát, hogy Tamás képzeletének legyen mitől elrugaszkodnia.

Ha Ió feszült volt, nem ő: csupán a teste remegett. (Gyöngyöztek a múltkori árnyékok helyei.) A homloka mögött egy hang azt duruzsolta, hogy ezerháromszáznyolcvanhét, ezerháromszáznyolcvanhét. Az ő családjában bezzeg senki nem látott a nagyanyák születési événél tovább, s Ió még azzal sem volt tisztában, hogy az édesapja él-e, hal-e egyáltalán.

Mégis, az asztal túloldaláról mindez ugyanannak a rezzenetlen víztükörnek látszott, mint a múltkor. S – akkor már – akár egy vízipók sok lába, cirkált rajta a fiú tekintete. Dolgozni kezdtek. Tamás percenként cserélgette a szavakat.

Sziromszék, szerzetesszív. (Utóbbi egy virág volt.)

Egyszer leplezetlenül, másszor lopva lesegetett Ió kitaruló, bezáruló ruhanyílásai-ba. S ha Ió leselkedésen kapta, nyekkenve felnevetett, mintha ütődöttebbnek szerette volna mutatni magát a valóságosnál. Vajon lett volna annyira intelligens, hogy a butasága mögé bújjon? Hogy amit a nála visszamaradottabbak büntetlenül megtehettek: megfogták a csinos gondozónők mellét, arra jártukban rápaskolhattak a farmerban feszülő fenekekre, és az iredzemcsei jótékonyági hangversenyek alkalmából kirúszozott ajkakra csattanós csókot nyomtak, azért ő lelkiismeret-furdalást tudott érezni? (Ezek a jótékonyági esteken ő de szépek voltak a nők. Kinek festették magukat? Magas sarkú cipőbe bújtak, és szoknyát vettek föl. A homlokuk púderszagú volt, porszínű nejlonharisnyájuk pedig mézillatú. – Senki nem volt körülöttük, akinek az udvarlását szívesen fogadták volna. Kinek szólt az a kacérság, amelyik nem nemet jelentett az igenben, hanem – kicsi – igent a nemben?)

Szalmaszál, szelídgesztenye, szellőrózsa.

Tamás szőröcsögött, szuszogott, a nyelve sehogyan sem talált rá a megfelelő állásra: minduntalan hátraesett a garat felé, fölszívódott a szájpadrásra, vagy épp váratlanul kilökődött a nagyvilágba, a fogakon túlra.

Tamás a kerek tükör fölött, mellette és alatta találta meg Iót. Megisméltődött az is, hogy Ió fölállt, Tamás háta mögé került, lehajolt, a tükörbe mondta a példaszót, hangképzéshez készülődő szájrberendezését szemléletes lassúsággal nyitogatta-csukogatta, aztán gondterhelten összeráncolta az arcát, mintha egyszeriben önmaga nényjévé változott volna.

Tamást lenyűgözte Ió nagy, fehér nyelve. Két mutatvány közt mint egy szelíd vadállat kushadt a szájúregében.

Tamáská, tessék rám figyelni – tápázkodott az ottani bestia.

Figyelek, figyelek – mentegetőzött Tamás, és a tükörhöz nyomta arcát.

Szájas szilike, szájas szilike.

Ami ismétlődött, az, amennyiben nem szűnt meg, fokozódott: túl sok ez a kevés, ha a mindent nem adja. Ió keze tegnap meleg volt, mint egy puncsi.

Adni persze csupán azt tudhatta, ami nem volt *egészen* az övé. Levetni – vagy nem levetni –, mint egy ruhát, lehetett csak a jótéteményeit. Vagy, rögtön, visszavonni, mielőtt adta volna. Ezek a jótétemények – tárgyak és mozdulatok – annál rátermettebb fétiseknek bizonyultak, minél kevésbé látszott kötődni hozzájuk Ió. Volt például Iónak egy kék, türkiz csíkos kardigánja. Első este, a jótékonsági koncert után is ezt kapta magára. De azóta máris két munkatársának adta kölcsön: hirtelen hidegek jöttek, váratlan zuhék. Azután, pár nap múlva, Tamás az irodában látta a kardigánt, egy szekrény sarkára akasztva. Egyszer a büfében, a pamlagon. (Üres héjra hasonlított.) Aztán megint Ión, feltöltődve. Ha adja, nem kell: ami leválasztható Ióról, az csak kevésbé ő maga. Hanem amit nem ad – de adhatna! –, az hiányzik nagyon.

Tamás bután – de mint egy épértelmű buta – bámult maga elé. Szepegő szegfű. Aki kurva, nem mindenkinek: *bárkinek* adja oda magát. Szepegő szegfű, szepegő szegfű. Minden ismétlődött, Ió azonban mindig ugyanúgy volt más. (A csalódás volt ugyanaz.) Ió egy környék – előfordulási hely – véres balesetek helyszíne.

Tamást kimerítette az *sz*, már csak csevegni volt kedve. Kihúzta magát, mély lélegzetet vett, majd fejét félrebillentve kérdezte Iótól, hol fületett.

Ió – nem csak azért, mert volt benne *sz* – elárulta a szülőfaluja nevét.

Tifakanyár.

Amíg Tamás az új szót latolgatta, Ió zavarában fölállt, a térdig érő hűtőszekrényből egy doboz gyümölcslevet vett elő, mégsem töltött belőle, csak a poharak mögé állította, aztán, zavarában, visszaült az asztalhoz. Csönd lett. Megint függőlegesen esett be a fény.

Fép vagy.

Mint egy övénél fogva megoldott frottírköntös ernyedte el Ió.

Szép, javította rögtön a rossz hangot.

Fép.

Szép.

Fép.

Szép inkább – a szerelmes férfi. Bárki, akit nem szeretnek viszont. Majdnem Ió is belezavarodott, hogy csak azokat tudja szeretni, szánalomból, akiket nem szeret. S mivel Tamás esélyei mondhatatlanul csekélyek voltak, Ió gyönyörűnek látta őt.

Tamás állt föl; nesztelenül megkerülte az asztalt, és Ióhoz térdelt.

Be lehetett nyúlni az alá a köntös alá.

Bármikor rájuk nyithattak, de Ió éppoly kíváncsi volt, mint amikor kiszaladt papucsban, fésületlenül a trolibalesethez: tudta akkor is előre, hogy mit fog látni. Most tudta, hogy Tamás ki fogja gombolni a blúzát. Hagyta. Tudta, hogy le fogja róla venni. Hagyta. De azért kíváncsi volt: s ha nem a látványra, akkor magára a látásra; ha viszont a látásra, akkor csak önmagára. Tamás a melléhez nyúlt, sután – segíteni kellett. Egy darabig a melltartó csipkétét nézte, közben némán vihorászott. A mellére hajolt. Elkomolyodva szabaddá tette, ebben is segíteni kellett: kevésbé volt bonyodalmas, hogy a

két pánt meg a kosarak abroncsa maradjanak a helyükön. Fellazította a vasfegyelmet Ió ruhái alatt. Belesett mindkét pánt alá, hagytak-e nyomot a vállán: hagytak. – Milyen szigorúak ezek a melltartók. – Aztán, minthogyha ékezet omlott volna a betűjére, a mellbimbójára bólintott. Csúcsrügy. Jobb keze közben az Ióét kereste. A levegőben fogta el, Ió segített rátalálni. Szájába kapta az állát: csókcsésze, suttogta hibátlan kiejtéssel. Szabad keze ott járt, ahol a madár se. (A levendulásban dolgozott.) A zene mindenkié – tényleg ezt mondta volna? Ió sosem kérdezett vissza, ha valamit nem értett.

• Fővárosi térzene •

Rapai Ágnes

PANELVERS

Panelben éltem Óbudán, sokáig,
mintha száz évig laktam volna ott!
S megtalált újabb száz év, merthogy másik
panelre cseréltük. Ott villamos
– szerencsénk volt! – nem járt, csak a hetes busz.
Mindkettő átok, ha már kérdezed,
ám akkor még nem esett le a tantusz.
Télen megfagytunk, nyáron égetett,
problémás volt a hőszigetelése.
A nyílászárókkal is sok bajunk
volt; s azzal, mit főzzünk aznap ebédre.
Nem lehetett kérdés: „Ki itt az úr?”,
és az sem, hogy vajon „Ki itt a szolga?”.
Csak álmunkban láttunk a Rózsadombra.

ÖRÖKKÉ TAVASZ

S megint a jó Budában lett lakásra
pénz. Ott már olyan szenvedélyesen
vettem – új hely, új szellem – tükröt, ágyat,
megtelt a negyven négyzetméterem

(de szép volt! emlékezz: a Lajos utca!)
ripsz-ropsz. S akkor jött az ötlet: ha zöld
padlószőnyeget veszünk, s az borítja
új lakásunk, akkor mindig tavasz
lesz – mintha a fűben járna az ember,
s nem veszi észre a tél hidegét;
nem számít nekünk november, december,
tizenkilenc fok benn, és kinn a jég.
Spóroltunk, majd az Inkuba betérve
lertünk életünk padlószőnyegére.

BÉRELT, UDVARI

Rövid kitérő jött kilencvenötben,
bérleményünk – a Horváth utca – sok
bajjal járt. Például rossz volt a bojler,
s a villanyszámlától oly izgatott
lettem (nálunk mindig égett a lámpa,
fél dioptriát romlott a szemem).
S egész nap egy tisztaságmániásra
láttam. Ő ötpercenként megjelent
szemközt – fiatal nő, úgy harmincéves –
az ablakban, és kirázott ruhát,
csizmát, retikült, nyakláncot, A4-es
üres papírt... Vártam a délutánt.
Mert négy óra után alábbhagyott.
Jött a férj. S becsukta az ablakot.

Czilczér Olga

FÁK ŐSSZEL

A műszállal kevert gyapjú fullasztott. Szerettem volna megszabadulni a pulóvertől, de följeíteni a lombot vagy begubózni a gombolyaggal egyszerűbbnek látszott, mint fejjel átvergődni azon a szűkre szabott nyakkivágáson.

Miközben mint Arethusa, verejtékem hullattam, már-már vízzé váltam magam is. Alpheus persze nem a habokból vett üldözőbe, sőt üldözőbe se vett valójában, amint ott álltam hiányos öltözékben, vagy hogy pontosabb legyek, álltól lefelé alig valamiben, míg föntebb több volt rajtam a kelleténél.

Ablakom párkányára könyökölt, s befelé bámult. A többi fa szépen tette a dolgát. Hajlongott a szélben, zörgette ágait. Az üvegre sűrű pára ereszkedett. Bukjam alá? Ez meg csak fürkésztet befelé. Mit látott, mit nem? Ott volt köztünk a függöny, s mögöttem negyven év.

MINT A NAP

A konfekcióiparnak még se híre, se hamva. Egykor a rőfös hullámonként mérte ki a tengert. Hordhattam szél libegtetette szoknyámat a gombolható felsőrésszel.

Indultam szélcsendben hajón, jártam be partvidéket.

Egyszer egy ilyen utamon ért utol az este. Félttem tőle. Anyám is várt otthon.

Aztán a körút a sugárutakkal egyetlen maszkabál lett. A járókelők a hevenyészve magukra kapott sötétítő függönnyel egyre csak loholtak, mintha késésben. Mindenki féltette jobb perceit. Abban az időben más napszak nem is létezett, csak amit a Nap jelent be leáldozóban. A szekrényben sem látszott egyéb, mint a félhomály vállfára akasztott rongyai.

A gombok gyöngyháza a tengerbe hullt. Eljött a tógák s fibulák divatja. De mint a tiszavirág. S a Város, az örök?

Tündökölt, sőt lánggal égett.

Dénes Iván Zoltán

A SZABADSÁG KÉTFÉLE FELFOGÁSA: BEAVATKOZÁSTÓL MENTES CSELEKVÉS ÉS URALOM NÉLKÜLI ÁLLAPOT*

I

Az alábbiakban Montesquieu és Kant *szabadságfogalmait* hasonlítom össze egymással. Az összehasonlítás eredménye, hogy mind a két gondolkodó értelmezése magában foglalta a – korai antidemokrata liberálisoknak tulajdonított – *beavatkozástól mentes emberi cselekvés személyes* és – a korai antiliberalis republikánusokkal összekapcsolt – az uralom alatt álló megkötözött rabszolga helyzetével szembeállított, *uralom alatt nem álló szabad emberi állapot politikai szabadságfogalmát*.¹

Azt, hogy mi a kapcsolat Kant *perfekcionizmusa* és *szabadságértelmezése* között, igen sokan vizsgálták. John Rawls, Robert Nozick és Michael Sandel a sajátosan emberi szükségletekről folytatott vitájuk során nem véletlenül nyúltak vissza Kant emberképéhez.² Ezt – miként a hazai szakirodalomban már egy jó évtizeddel ezelőtt Huoranszki Ferenc felhívta rá a figyelmet – éppen annak érdekében tették, hogy elkerülhessék a paternalizmust, amit Kant az elképzelhető legnagyobb despotizmusnak tartott. Azt, hogy az egyén szükségletét, döntését, értékválasztását valaki más határozza meg. Azt tehát, amely az ember kiskorúságban tartását állandósítja.³

Milyen szabadságfogalma volt Kantnak? Olyan, amely a „negatív”, a „modern”, az *egyéni*, a *személyes szabadság*, a *külső* (elsősorban az állami) *beavatkozástól mentes egyéni cselekvés* – klasszikus liberális – híveivel rokonítja? Avagy inkább olyan, amely a „pozitív”, a „régí”, a *politikai szabadság*, a *megkötözött rabszolgák helyzetével szembeállított szabad, uralom alá nem vetett emberi állapot republikánus* elkötelezettjeivel kapcsolja egybe? Constant zsarnokságellenes és legalább részben perfekcionizmusellenes liberális érvelését avagy Rousseau demokratikus (és – közvetve – zsarnoki konzekvenciákat is magában foglaló) antiliberalizmusát erősíti Kant szabadságértelmezése?

Az alábbiakban Kant kései értelmezését Montesquieu szabadságfogalmával hasonlítom össze. Azzal, amely A TÖRVÉNYEK SZELLEME-ben található. Úgy vélem ugyanis, hogy a kettő – mutatis mutandis – rokonítható egymással.

II

Montesquieu politikai szabadságmeghatározása a következő: „...a politikai szabadság... nem abban áll, hogy az emberek azt tehessék, amit akarnak. Az államban, vagyis az olyan társadalomban, aminek törvényei vannak, a szabadság csak abban állhat, hogy az ember megtehes-

* Az ELTE BTK Filozófiai Intézetében Kant halála kétszázadik évfordulója alkalmából, 2004 szeptemberében rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövege.

se azt, amit akarnia kell, és ne lehessen arra kényszeríteni, hogy olyat tegyen, amit nem szabad akarnia”.⁴

„Jól elménkbe kell vésni, hogy mi a függetlenség, és mi a szabadság. A szabadság az a jog, hogy mindenki megteheti azt, amit a törvények megengednek, és ha valamely állampolgár megtehetné azt, amit a törvények tiltanak, nem lenne többé szabad, mert erre meglenne másoknak is a lehetősége.”⁵

„Mi a szabadság? Engedelmség a törvény iránt” – fogalmazott csaknem egy évszázaddal később, 1833-ban Kossuth Lajos.⁶

Édouard Laboulaye, az 1876-os kiadás szövegének gondozója Benjamin Constant értelmezését hívta segítségül, és ennek nyomán így kommentálta a kérdéses passzust: „»Montesquieu tétele, amely szerint az egyéneknek joguk van mindazt megtenni, amit a törvények megengednek, garanciális elv. Azt jelenti, hogy senkinek sincs joga más megakadályozni abban, hogy megtegye azt, amit a törvények nem tiltanak; azonban nem mondja meg, hogy mi az, amit a törvények megtilthatnak vagy nem tilthatnak meg. Márpedig a szabadság ebben rejlik. A szabadság nem más, mint az, amit az egyéneknek joguk van megtenni, és amit az államnak nincs joga megakadályozni.« Benjamin Constant, *Cours de politique constitutionnelle*, I. köt., 274. old.”⁷

Ezt egészítette ki az 1955-ös kiadás szerkesztője, Jean Brethe de la Gressaye az alábbiakkal: „Montesquieu itt a politikai szabadság definícióját adja; számára a politikai szabadság abban áll, hogy senkit se lehessen háborítani, ha a törvényeknek megfelelően cselekszik. A szabadság garanciája a törvények rendszere. A politikai szabadság ellentétben áll az önkényuralommal, amely rendszerben az uralkodót nem kötik a törvények.”⁸

Eszerint Benjamin Constant és az ő nyomán Édouard Laboulaye, majd Jean Brethe de la Gressaye véleménye megegyezett abban, hogy Montesquieu *cél-eszköz* viszonyként fogta fel a *személyes* és a *politikai szabadság* viszonyát. A *politikai szabadság* garantálja a *személyes szabadságot*, a *politikai szabadság* a *személyes szabadság* biztosításának az eszköze.

Ez azonban Benjamin Constant értelmezésében sem ennyire egyszerű.

III

Benjamin Constant szerint a régiek szabadsága *politikai szabadság* volt, ami a politikai jogok gyakorlását jelentette, a kollektív hatalomban való tevékeny és állandó részvételt, a társadalmi hatalom felosztását az állam valamennyi polgára között. A közügyekben szuverén egyénnek viszont egyáltalán nem voltak egyéni jogai, magánviszonyaiban a közösség rabszolgája volt, belevesztett a nemzetbe, a városállamba. Az ókori államok elszigetelt kis közösségei szomszédaikkal állandóan szembekerültek, harcias szellem itatta át őket, s a kereskedelem szerencsés véletlen, a háború pedig szinte természetes állapotuk volt, és rabszolgák tartották el őket. A közösség akkora volt, hogy tagjai össze tudtak jönni a városállam piacterén, hogy döntsenek az állam ügyeiről. Ezek a közösségek nem ismerték a képviseleti rendszert, a képviseleti rendszer ugyanis modern találmány.⁹

A *modern szabadság* az önkénytől való mentességet és a kormány befolyásolásának szabadságát, *egyéni szabadságot* jelent. Azt, hogy jogom van arra, hogy csak a törvényeknek engedelmeskedjem. Önkényesen nem tartóztathatnak le, nem börtönözhetnek be, nem ölhetnek meg, és semmilyen módon sem bántalmazhatnak. Jogomban áll, hogy elmondhassam a véleményemet, megválaszthassam és gyakorolhassam a mestersége-

met, élhessek, sőt visszaélhessek tulajdonommal, és engedély nélkül utazhassak. Össze-
gyűlhetek másokkal akár vitatkozás, akár vallásgyakorlás, akár pusztá időtöltés végett.
Jogom az is, hogy a kormányt befolyásoljam választás és kijárási útján.¹⁰

Az önkénytől való mentesség *személyes szabadság*, az életemmel való rendelkezés jo-
ga. A szólásszabadság, a foglalkozási szabadság, a tulajdon szabadsága, az utazási sza-
badság ugyancsak egyéni jogok. Az egyesületi, vallási és az idő felhasználására vonat-
kozó szabadság mint egyént illetnek meg, de egyúttal az egyéni jogok garanciái, mi-
ként az a kormány befolyásolásának szabadsága, a képviseleti rendszeren alapuló *poli-
tikai szabadság* is. A *politikai szabadság* az *egyéni szabadság* gyakorlásának biztosítója.

A *modern nemzetek* nagy területen helyezkednek el, állampolgáraik száma is nagy,
emiatt csökken egyéni politikai jelentőségük, és alig van személyes politikai befolyá-
suk. A rabszolgaság eltörlése megfosztotta a szabad lakosságot a szabad időtől, s a ke-
reskedelem általánossá válása kizárta életükből a tétlen időszakokat. A modern nem-
zetek *civilizáltak*, és egyre inkább hasonlítanak egymásra, hiszen közöttük állandó ke-
reskedelmi kapcsolatok alakultak ki, s a *háború* egyiküknek sem fizetődik ki, míg a *ke-
reskedelem* és a kereskedelmi szemlélet egyre általánosabbá válik. A *modern szabadságot*
az élvezetek intézményes biztosítékainak összessége alkotja, amelynek funkciója a *ma-
gánfüggetlenség* békés élvezetére, a *magánélvezetek* biztonságára irányul, célja pedig a
magánboldogság. Ennek garanciája a *képviseleti rendszer*, az állam.¹¹

„Az ókori szabadságot az a veszély fenyegette, hogy mivel csak a társadalmi hatalomban való
részvétel biztosítását tartották fontosnak, az egyének elkötavetyélték egyéni jogaikat és élvezete-
iket. A modern szabadságot az a veszély fenyegeti, hogy elmerülve egyéni függetlenségünk érvé-
nyesítésének hajszolásába, túlonként könnyen lemondunk a politikai hatalomban való részvétel
jogáról.”¹²

Itt is, mint előadása eddigi részében Constant *cél-eszköz* viszonyként értelmezte az
egyéni és a *politikai szabadság* kapcsolatát. Eszerint a *politikai szabadság* a *magánboldogság*
garanciája, a *magánboldogság* a *cél*, a *politikai szabadság* csak *eszköz*, méghozzá olyan esz-
köz, amelyet mással kell működtetni, nekünk csak felügyelnünk kell arra/azokra, akik
működtetik. A *fogyasztás* és a *gazdaság* magasabb rendű, mint a *politika*, hiszen az em-
beri élet célja az élvezetek minél zavartalanabb birtoklása.

Ám az 1819-es híres előadás, A RÉGIEK ÉS A MODERNEK SZABADSÁGÁNAK ÖSSZEVETÉSE utolsó
három oldalán hirtelen mintha az amerikai alapító atyák egyikét hallanánk. *Constant*
ugyanis itt a magánboldogság biztosítása mellett más szerepet is szán a *politikai szabad-
ságnak*: abban a tökéletesedés eszközét látja. Egyenesen azt állítja, hogy az emberi élet-
nek nem egyedüli célja a *boldogság*, az legalább ennyire a *tökéletesedésre*, az *erkölcsi fejlő-
désre* is kell hogy irányuljon. A tökéletesedésnek, az erkölcsi fejlődésnek pedig hatal-
mas eszköze a *politikai szabadság*, amely „*kívétel nélkül minden polgárt legszentebb érdekei-
nek vizsgálatára ösztönöz, csíszolja elméjüket, gondolataikat nemesebbé teszi, olyan szellemi
egyenlőséget teremt közöttük, mely dicsőségére válik egy népnak, és hatalmassá emeli*”.¹³ A *politi-
kai szabadság* intézményei ugyanis a *közértelmesség* iskolái, az *erkölcsi méltóság* műhelyei,
miként – hivatkozik rá – ezt La Fayette képviselővé választásának ténye is mutatja.

Fejtegetéseit szinte *republikánus hitvallással* zárja: „...*én nem mondom le egyik szabadság-
ról sem... azt kell megtanulnunk... hogy miként ötvözzük őket... az intézményeknek be kell tel-
jesíteniük az emberi nem sorsát, s az intézmények annál eredményesebben érik el céljukat, minél
több polgárt emelnek a legmagasabb erkölcsi méltóságra. Nem teljes a törvényhozó munkája, ha
csak... nyugalmat adott a népnak. ...Az intézményeknek be kell tetőzniük a polgárok erkölcsi ne-
velését. Tiszteletben tartva egyéni jogaikat, örködvé függetlenségükön, miben sem zavarva tevé-*

kenységüket, az intézményeknek mégis befolyásolniuk kell a közügyeket: ösztönözniük kell a polgárokat, hogy döntéseikkel és szavazatukkal vegyenek részt a hatalom gyakorlásában, biztosítaniuk kell számukra az ellenőrzés és felügyelet jogát, mely véleményük hangoztatása által érvényesül, s minekutána ezekkel a gyakorlatokkal alkalmassá tették őket e magasztos feladatokra, egyszerre kell felkelteniük bennük a vágyat és megadniuk a lehetőséget arra, hogy be is tudják teljesíteni”.¹⁴

Constant *perfekcionista* zárótétele, *hedonista-utilitárius* gondolatmenetének befejező része nyilván *retorikai fordulat*. Ám ebben kifejeződő igénye, hogy az *egyéni szabadság* ne csak garanciaként egészüljön ki a *politikai szabadsággal*, hanem a *perfekcionizmus* iskolájaként magasabb szintre, a közügyek, az állampolgári lét, az erkölcsi emelkedettség, az önfeláldozás szintjére emelje a magánboldogság emberét, már a klasszikus *republikánizmus* érvrendszerét idézi.

„Ha Skinner kategorizálását követjük, miszerint a személyes szabadság, az egyéni jogok primátusának hangsúlyai »gótok«, akkor vitathatatlan, hogy Benjamin Constant Locke és Jefferson, Condorcet és Kant, Rawls és Dworkin társaságába kerül, s nem a Rousseau-tól Hannah Arendtig húzódó republikánus vonulatba.”¹⁵ Úgy vélem, ez a kategorizálás korántsem vitathatatlan, hiszen még a „negatív”, „modern”, *egyéni szabadság* apostolának tartott Constant esetében is összetettebb a kép annál, hogy a *személyes szabadság – politikai szabadság = cél – eszköz* sémára szűkíthetnénk le elgondolásait.¹⁶ Még inkább igaz ez Montesquieu és Kant esetében. A *szabad politikai közösség* és az *egyéni szabadság* olyan *antiföderalista republikánus* klasszikusa pedig, mint Thomas Jefferson, a fenti sémától még inkább eltérő képet mutat.

IV

Benjamin Constant 1819-ben tartott, híressé vált előadásában, A RÉGIEK ÉS A MODERNEK SZABADSÁGÁNAK ÖSSZEVETÉSÉ-ben Rousseau – az ókori katonai erény és politikai szabadság visszaállítására vonatkozó s a jakobinus diktatúrában testet öltő – népszuverenitáskonceptióját és szabadságfelfogását vitatta. Ennek részeként a katonai szellem és a kereskedelem értelmezése során (bár államforma-értelmezését bírálta) igencsak támaszkodott Montesquieu nagy művére, miként az A HÓDÍTÓ SZELLEM ÉS A BITORLÁS AZ EURÓPAI CIVILIZÁCIÓ TÜKRÉBEN, továbbá a POLITIKAI ALAPELVEK című írásainak gondolatmenetét is befolyásolta A TÖRVÉNYEK SZELLEMEÉRŐL. De korántsem volt azonos velük.¹⁷

Montesquieu ebben a művében ugyanis arra kereste a választ, hogy a politika belső törvényszerűségeinek ismeretében el lehet-e kerülni a birodalmak hanyatlását, vezetőik és polgáraik korrumpálódását? Azt, hogy luxusfogyasztásukkal, fényűzésükkel maguk ássák alá saját létalapjukat, és szolgáltatassák ki magukat a hódítóknak.¹⁸ Arra is választ keresett, hogy mi segíti inkább elő a civilizálódás folyamatát: a *katonai szellem*, a *hódítás* vagy a *kereskedelem*. Montesquieu megközelítése a *korruptió* ellen irányult, s az *erény* előmozdítását célozta. Ő az erényes élet lehetőségét mindenekelőtt a zsarnoksággal állította szembe. Arisztotelész (és az ő nyomán járó keresztény gondolkodás) értékeléseivel ellentétben nem osztotta azt a felfogást, miszerint a *kereskedelem* élödsi tevékenység, s a *földművelés* produktív és tisztességes. Úgy látta, hogy a kereskedelem civilizációs hajtóerő, miként a magánérdek is, s ha nem biztosítja is az abszolút erkölcs uralmát, mégis nagyban elősegíti természetünk domesztikálását – sokkal inkább, mint a katonai hódítás, hiszen előmozdítja a különböző kultúrák közeledését, a szokások megszélidülését.

Montesquieu közvetlenül is állást foglalt *erény és korrupció* viszonyának kérdésében államforma-értelmezése során. Ebben Platón és Arisztotelész értelmezésétől eltérő módon ítélte meg a *demokráciát*, amelyet a legnehezebben megvalósítható kormányformának minősített, hiszen abban a közösség minden tagja saját érdekét önként alá kell hogy rendelje a köz javának, ami csak akkor lehetséges, ha kinek-kinek mindennapi tapasztalatai, otthoni, közéleti és nevelődési élményei egyaránt azt támasztják alá, hogy a köz java magasabb rendű és fontosabb, mint saját érvényesülése.

Politika és erkölcs kapcsolata Montesquieu gondolatmenete szerint közvetett: a politikának megvannak a maga tértől és időtől is függő törvényszerűségei, de az erkölcs-telen politika, a korrupció a félelem által uralt zsarnokság jellemzője.¹⁹

A TÖRVÉNYEK SZELLEMEÉRŐL-ben található *szabadságfogalom* jellege összetett. Annak ugyanis három szintje van: az *akaratszabadság* filozófiai fogalmán alapul a *politikai szabadság*, s a *politikai szabadság* a feltétele az egyén életét és biztonságát magában foglaló *személyes szabadságnak*. A *politikai szabadság* tulajdonképpen a hatalmak megosztását, korlátozását magában foglaló *alkotmányos állam*, a *szabad politikai közösség* szinonimája, amely becsvágyon alapuló monarchikus, mérsékleten alapuló arisztokratikus és erényen alapuló demokratikus formájában egyaránt, bár korántsem azonos mértékben és módon valósítható meg. Ellentéte az *önkényuralom*, a *zsarnokság*, a *félelem uralma*. Az alkotmányos kormányzás garantálja az állam polgárainak, az egyéneknek a személyes szabadságot. Azt, hogy háborítatlanul élhessék életüket és birtokolhassák vagyონukat. Azt, hogy biztonságban élhessenek. Azt, aminek ellentéte a rabszolga állapota, aki nem rendelkezik önmaga fölött, hanem más uralma alatt él.

Montesquieu kölcsönhatást látott és láttatott tehát a filozófiai, a politikai és a személyes szabadság között. Az akaratszabadság filozófiai – a könyvben közelebbről nem vizsgált – kategóriájával alapozta meg a politikai és a személyes szabadságot. A *politikai szabadság* a feltétele és a garanciája a *személyes szabadságnak*, és a *személyes szabadság* a legfőbb eredménye az *alkotmányos kormányzatnak*. Az magában foglalta a személyes szabadságot garantáló alkotmányosságként értelmezett politikai szabadság fogalmát, ugyanakkor szembeállította a szabad ember állapotát a más uralma alatt élő rabszolga helyzetével. *Beavatkozástól mentes szabad cselekvés* és (nem pedig vagy) *uralom nélküli szabad emberi állapot – liberális és republikánus szabadságfogalmainak előképe* – együtt volt jelen felfogásában.

V

Kant szabadságfelfogása többrétegű, több szempontú és időnként talányos. Mégis – szempontjaik különbségei ellenére – hasonló elemeket találunk nála, mint Montesquieu-nél.

A szabadság A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA-ban bizonyos, hogy nem a jelenségvilág része, hanem – ha létezik egyáltalán, akkor – *emberi spontaneitás*. Azt, hogy maga is alávettette az oksági viszonyoknak, s így nem is létezik, vagy alapvetően különbözik azoktól, és nincs alávette azoknak, nem tudhatjuk. Megismerése – későbbi kifejezéssel élve – nem tartozik a *Mit lehet tudnom?* kérdésre adható válaszok körébe.²⁰ AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSÉBEN és A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJÁ-ban a szabadság az *akarat autonómiája*, *spontaneitás*, az *ember morális lényegének meghatározó alkotórésze*, a *gyakorlati ész három posztulátumának egyike*.²¹ Ezért a szabadság annak a képessége, hogy „megtegyük azt, amit

akarnunk kell”, s minthogy senki sem kényszeríthet arra, hogy az ő elképzelése szerint legyek boldog, ezért a *paternalizmus* az elképzelt legnagyobb *zsarnokság*.

Az ember – a kései művek alapján – egyrészt *tökéletlen, véges, természeti lény*, másrészt *szabad, autonóm, erkölcsi lény*. Olyan, akit a *boldogság utáni vágy* és az *erkölcsi kötelesség, természeti hajlamai és racionális belátásai, önzése és társadalmi alkalmazkodása, természete és kultúrája* egyaránt mozgatnak. Két világ van benne, két világhoz tartozik. Attól kezdve, hogy kiszakadt azok közül a lények közül, akik belesimulnak a természetbe, két világhoz tartozik és tökéletesedésén munkálkodik. Az emberi tökéletesedés csak hosszú távon, sok-sok emberi erőfeszítés eredményeként mozdul előre. Mindez az emberi társadalom keretei között történik, amelyben az egyes ember szabadsága össze kell hogy férjen mások szabadságával, ami *igazságos polgári alkotmányt, általánosan jogszerű polgári társadalmat* feltételez. Holott „*az olyan görcsös fát, amilyenből az emberiség van, nem lehet séges teljesen egyenesre faragni*”.²²

Viszont „*az államalkotás föladványa, ha ez bántóan hangzik is, még az ördögök népe számára is megoldható föladvány (ha csak értelemmel bírnak), s ekképp szól: »Miképp lehet egy se-regnyi eszes lényt, akik együtt általános törvények után kiáltanak fönnmaradásuk érdekében, ám akiknek mindegyike alattomban hajlandó volna alóluk kivonni magát, úgy szervezni meg, és miként lehetne úgy formálni alkotmányukat, hogy noha egyéni hajlamaik mind a többiek ellen irányulnak, azok mégis kiegyensúlyozzák egymást, s ekként, ami nyilvános viselkedésüket illeti, úgy fessen az eredmény, mintha semmi gonosz érzület nem volna bennük?»* «*E föladvány megoldható kell legyen. Mert nem az emberek erkölcsi jobbúlását, csupán a természet mechanizmusát illetően igényli a föladat, hogy tudjuk, miként is kellene az emberekre alkalmazni, úgy irányítandó a nép körében az ellenséges indulatok küzdelmét, hogy azok maguk hajlítását egymást a kényszerítő törvények igazába...*”²³

Az a feltevés, hogy az egyenként tökéletlen, önző emberek jó összeszerveződésük esetén jó célokat fognak elősegíteni, David Hume-tól Thomas Jeffersonig a liberális politikai gondolkodás egyik alaptétele volt. Ezt nevezte Kis János legutóbbi könyvében a „*közvetett motiváció*” tézisének.²⁴

Kant szabadságon az ember *spontaneitását, akaratának szabadságát, erkölcsi elkötelezettségét* értette. Erre épült az a meggyőződése, hogy a korántsem tökéletes, hanem *önző, véges természeti lény*, aki ugyanakkor *racionális és morális természetű és tökéletességre tör*, társadalomba szerveződve olyan folyamatba került, amelynek már nemcsak indítéka, hanem terméke, célja és hajtóereje is a *szabadság*.

A *szabadság* antropológiai, erkölcsi és politikai jellegű. Antropológiai, hiszen csak az ember sajátja. Erkölcsi, hiszen az embert olyanra készíti, amely nem következik természeti mivoltából. Arra, hogy kerüljön ki a saját maga okozta kiskorúságból, váljon nagykorúvá, felvilágosodottá, hozzon létre *igazságos polgári alkotmányt, általánosan jogszerű polgári társadalmat*, s a háborút felváltó kereskedelem és az erkölcsök szelídülése segítségével alkossa meg hosszú távon az egyes államok közötti békét. Azt viszont a – tulajdonképpen az alkotmányos királyságok jellegzetességeit magukon viselő – köz-társaságok tudják a leginkább megvalósítani.

Az akarat szabadsága, az erkölcsi kötelesség, igazságos állam és polgári társadalom a filozófiai antropológia, az erkölcs és a politika szintjén a szabadság értelmezései. A szabadság, a spontaneitás az a bázis, amely az emberi moralitás forrása. A szabadság az, amit meg kell tennem – a morális kötelesség belső parancs. Az igazságos alkotmány, a polgári társadalom pedig az erkölcsi fejlődés, a felvilágosodás politikai eredménye.

VI

Mindez nem áll távol attól, amit Montesquieu-nél láttunk.

Montesquieu a *zsarnoksággal* szemben az *alkotmányos kormányzás* és az *egyéni szabadság* lehetőségeit kereste a *természeti szükségszerűség*, az *éghajlati tényezők* által meghatározott *politikai kultúrák* határai között. Kant a hagyományos (közvetlenül a Wolff–Baumgarten-típusú, közvetve a kritika előtti valamennyi) metafizika keretei alól szabadította fel az ember belső és külső világára vonatkozó – a *Mi az ember?* és a *Mivé kell lennie az embernek?* kérdésére válaszoló – filozófiai gondolkodást.

Más műfajt műveltek, más országban éltek, más szerepben voltak, más egyéniségük és más közönségük volt, mondanivalójuk más-más diskurzusba illeszkedett. Ám rokonítja őket az, hogy szabadságfelfogásukban jelen volt a *személyes szabadság*, a *beavatkozástól mentes emberi cselekvés* és a *politikai szabadság*, a *más uralma alá nem vetett szabad emberi állapot* igénye. Az a két fogalom, amely a korai (antidemokratikus) liberalizmus és (az antiliberalis) republikanizmus híveit elválasztotta egymástól, s amely összekapcsolja egymással napjaink liberális demokratáit és liberális republikánusait.

Jegyzetek

1. Vö. Ludassy, 1997, 31, Skinner, 1998, Gelderen, Skinner, 2002.

2. Rawls, 1971, 1997, Nozick, 1974, Sandel, 1982, Daniels, szerk., 1989 (1975). Lásd még: Rawls, 1993, 2001 (1999), Sandel, 1996, Dworkin, 1996.

3. Huoranszki, 1999 (1991, 1993), 42–67. Vö. Arendt, 1989 (1982), kül. 7–77, Márkus, 2004, Bretter, 2004, Kis, 2004, 60–65.

4. Montesquieu, 2000, 246.

5. Uo.

6. Kossuth, 1966, 369. Vö. Dénes, 2003.

7. Montesquieu, 2000, 283.

8. Uo.

9. Constant, 1997, 237–243, 271–272.

10. Uo. 239. Mint látjuk, a Habeas Corpus és a klasszikus szabadságjogok egyaránt szerepelnek Constant értelmezésében. Ehhez az interpretációhoz a nagy emberi jogi deklarációk közül Az EMBERI ÉS POLGÁRI JOGOK NYILATKOZATA közelebb áll, mint a FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT szemlélete, a közboldogság (a közjó) keresésének Jefferson által megfogalmazott elidegeníthetetlen emberi joga.

11. Uo. 243–246. Vö. 75–85.

12. Uo. 258.

13. Uo. 258–260, idézet: 259.

14. Uo. 258–260, idézet: 260. Az egész szöveg

értelmezésére: Marcel Gauchet: PRÉFACE. BENJAMIN CONSTANT: L'ILLUSION LUCIDE DU LIBERALISME. In: Constant, 1980, 5–91, Biancamaria Fontana: INTRODUCTION. In: Constant, 1988, 1–42, Ludassy, 1984, 151–202, Ludassy, 1989, 166–214, Ludassy, 1997, 7–31. Vö. Arendt, 1958, 22–78, Arendt, 1989 (1982), Arendt, 1991, 149–435, Arendt, 1995, 49–180, 233–271. Isaiah Berlin Hannah Arendt munkásságáról alkotott véleményét lásd: Berlin–Jahanbegloo, 1991, 81–85. Liberalizmus és republikanizmus viszonyát értelmezi: Kis, 2000, 17–103. Vö. Gelderen, Skinner, 2002.

15. Ludassy, 1997, 31. A szabad állam „új római” és az egyéni szabadság „gót” hívei közötti megkülönböztetést, szétválasztást Quentin Skinner több írásában is kifejtette. A legrészletesebben székfoglaló előadásában: Skinner, 1998. Vö. Dénes, 2004.

16. Ludassy Mária – előadásom elhangzása után adott – szíves tájékoztatása szerint ezt az is alátámasztja, hogy Constant az 1829-ben megjelent MÉLANGES DE LITTÉRATURE ET DE POLITIQUES (Constant, 1980, 519–612) bevezetésében ugyanebben a szellemben írt: uo. 519–522.

17. Constant, 1997, 35–72, 75–85, 235–260, 261–263, 271–272, Constant, 1980, 9–90, Constant, 1988, 1–42.

18. Montesquieu, 2000. Lásd még: Montesquieu, 1975. Vö. Hume, 1992, 1994, kül. I. 93–101, II. 13–27, Berlin, 1981, 130–161, Shklar, 1994, 121–141, Berry, 1994.
19. Montesquieu, 2000, 56–139, 190–212. Vö. Berlin, 1981, 130–161, Shklar, 1994, 121–141.
20. Kant, 1995, 368–373.
21. Kant, 1991, 82–101, 105–117, 136–138, 176–181, 255–257.
22. Kant, 1974, 67–69. Értelmezésére lásd: Vidrányi, 1998, 19–72, Huoranszki, 1999, 42–67.
23. Kant, 1997, 284–285.
24. Kis, 2004, 60–65.

A rövidítések feloldása

- Arendt, 1958 = Hannah Arendt: THE HUMAN CONDITION. The University of Chicago Press, Chicago.
- Arendt, 1989 (1982) = Hannah Arendt: LECTURES ON KANT'S POLITICAL PHILOSOPHY. Ed. and interpretative essay by Ronald Beiner. The University of Chicago Press, Chicago.
- Arendt, 1991 = Hannah Arendt: A FORRADALOM. (Ford. Pap Mária.) Európa.
- Arendt, 1995 = Hannah Arendt: A TOTALITARIZMUS GYÖKEREI. (Ford. Braun Róbert és mások.) Európa.
- Berlin, 1981 = Isaiah Berlin: AGAINST THE CURRENT. ESSAYS IN THE HISTORY OF IDEAS. Oxford University Press, Oxford.
- Berlin–Jahanbegloo, 1991 = Isaiah Berlin–Ramin Jahanbegloo: RECOLLECTIONS OF A HISTORIAN OF IDEAS. CONVERSATIONS WITH ISAAH BERLIN. Charles Scribner's Son, New York, NY.
- Berry, 1994 = Christopher J. Berry: THE IDEA OF LUXURY. A CONCEPTUAL AND HISTORICAL INVESTIGATION. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bretter, 2004 = Bretter Zoltán: A JÓ (KÖZTÁRSASÁGI) POLGÁR. In: Dénes, szerk., 399–410.
- Constant, 1980 = Benjamin Constant: DE LA LIBERTÉ CHEZ LES MODERNES. ÉCRITS POLITIQUES. Textes choisis, présentés et annotés par Marcel Gauchet. Librairie Générale Française, Paris.
- Constant, 1988 = Benjamin Constant: POLITICAL WRITINGS. Edited by Biancamaria Fontana. Cambridge University Press, Cambridge.
- Constant, 1997 = Benjamin Constant: A RÉGIEK ÉS A MODERNEK SZABADSÁGA. (Ford. Csepeli Réka és mások.) Atlantisz.
- Daniels, szerk., 1989 (1975) = READING RAWLS. CRITICAL STUDIES ON RAWLS' A THEORY OF JUSTICE. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Dénes, 2003 = Dénes Iván Zoltán: POLITIKAI SZABADSÁG ÉS POLITIKAI KÖZÖSSÉG VISZONYA KOSSUTH ÉRTELMEZÉSÉBEN. *Világosság*, 5–6. 45–54.
- Dénes, 2004 = Dénes Iván Zoltán: VELE, NEM NÉLKÜLE. SZABADSÁGÉRTELMEZÉSEK METSZÉSPONTJAI. In: Dénes, szerk., 2004, 140–163.
- Dénes, szerk., 2004 = A SZABADSÁG ÉRTELME – AZ ÉRTELEM SZABADSÁGA. FILOZÓFIAI ÉS ESZMETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Argumentum.
- Dworkin, 1996 = Ronald Dworkin: FREEDOM'S LAW. THE MORAL READING OF THE AMERICAN CONSTITUTION. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Gelderen, Skinner (szerk.), 2002 = REPUBLICANISM. A SHARED EUROPEAN HERITAGE. 2 volumes. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hume, 1992, 1994 = DAVID HUME ÖSSZES ESSZÉI I–II. (Ford. Takács Péter.) Atlantisz.
- Huoranszki, 1999 (1991, 1993) = Huoranszki Ferenc: FILOZÓFIA ÉS UTÓPIA. POLITIKAFILOZÓFIAI TANULMÁNYOK. Osiris.
- Kant, 1974 = Immanuel Kant: A VALLÁS A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL ÉS MÁS ÍRÁSOK. (Ford. Vidrányi Katalin.) Gondolat.
- Kant, 1991 = Immanuel Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA. AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJA. (Ford. Berényi Gábor.) Gondolat.

- Kant, 1995 = Immanuel Kant: A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA. (Ford. Kis János.) Ictus, Gödöllő.
- Kant, 1997 = Immanuel Kant: TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK (Ford. Mesterházi Miklós.) Ictus, Gödöllő.
- Kis, 2000 = Kis János: ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA. HÁROM TANULMÁNY. Indok.
- Kis, 2004 = Kis János: A POLITIKA MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA. Irodalom Kft.
- Kossuth, 1966 = KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI. VI. IFJÚKORI IRATOK. TÖRVÉNYHATÓSÁGI TUDÓSÍTÁSOK. (S. a. r. Barta István.) Magyar Történelmi Társulat, Akadémiai Kiadó.
- Ludassy, 1984 = Ludassy Mária: A TRÓN, AZ OLTÁR ÉS AZ EMBERI JOGOK. KATOLIKUS ÉS LIBERÁLIS GONDOLKODÓK A RESTAURÁCIÓ KORABELI FRANCAORSZÁGBAN. Magvető.
- Ludassy, 1989 = Ludassy Mária: SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, IGAZSÁGOSÁG. Magvető.
- Ludassy, 1997 = Ludassy Mária: BENJAMIN CONSTANT, A MODERNEK SZABADSÁGÁNAK SZÓSZÓLÓJA. In: Constant, 1997, 7–31.
- Márkus, 2004 = Márkus György: KANT ÉS A KERESKEDELEM SZABADSÁGA. In: Dénes, szerk., 31–45.
- Montesquieu, 1975 = Montesquieu: A RÓMAIAK NAGYSÁGA ÉS HANYATLÁSA. (Ford. Szávai János.) Magyar Helikon.
- Montesquieu, 2000 = Montesquieu: A TÖRVÉNYEK SZELLEMEÉRŐL. (Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál.) Osiris–Attraktor.
- Nozick, 1974 = Robert Nozick: ANARCHY, STATE, AND UTOPIA. Basic Books, Inc. Publishers, New York, NY.
- Rawls, 1971 = John Rawls: A THEORY OF JUSTICE. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Rawls, 1993 = John Rawls: POLITICAL LIBERALISM. Columbia University Press, New York, NY.
- Rawls, 1997 = John Rawls: AZ IGAZSÁGOSÁG ELMÉLETE. (Ford. Krokovay Zsolt.) Osiris.
- Rawls, 2001 (1999) = John Rawls: THE LAW OF THE PEOPLES. Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- Sandel, 1982 = Michael Sandel: LIBERALISM AND THE LIMITS OF JUSTICE. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sandel, 1996 = Michael J. Sandel: DEMOCRACY'S DISCONTENT. AMERICA IN SEARCH OF A PUBLIC PHILOSOPHY. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- Shklar, 1994 = Judith N. Shklar: MONTESQUIEU. (Ford. Pálosfalvi Tamás.) Atlantisz.
- Skinner, 1997 = Quentin Skinner: LIBERTY BEFORE LIBERALISM. Cambridge University Press.
- Vidrányi, 1998 = Vidrányi Katalin: KRISZTOLÓGIA ÉS ANTROPOLÓGIA. ÖSSZEGYŰJTÖTT TANULMÁNYOK. (Szerk. Geréby György–Molnár Péter.) Osiris.

Gál Ferenc

BIZÁNC.HU

Állati pompában gyönyörködöm.
 Izmok és szemek játékában
 nem veszek részt, a folyó felé
 mozgó tömeg morájában alig hallak.
 Az erősebb illaton túl így nincs jele,
 hogy az ágyasok kiválasztásában

idén is hátrébb soroltak néhány hellyel,
de tudjuk, mit jelent ez.
Már csak ezért is történjen
minden ugyanúgy, mint máskor.
Amíg a színészek a birkózókkal porondra lépnek,
és a szigorúan titkos állomány
a körúttól a pontonokig nem pihenhet,
a te bőröd hamarabb beissza a krémet.
Az én szemem viszont jobban alkalmazkodik
a sötéthez, és bármit csinálunk,
időről időre kinézek a felhőtlen
és csillagtalán égre.
Ahonnan fényjátékot és csodákat,
no meg bő esőt remél a kettéosztott város,
mely a rossz nyelvek szerint
ilyenkor is növekszik és porlad.

ÉNKÉP

Mennyien visszatartottak volna.
Vonzó vagyok, bizonygatták,
minden beavatkozás nélkül,
és óvtak az idegen anyagtól.
Közben összegyűlt a pénz,
lerajzoltattam az orvossal a pontos ívet,
és a langyos gázt belém vezették.
Ébredés után sokáig nehéz volt,
csak oldalt fekhettem és fájts is.
Azután kiszedték a varratot,
a pólyák vékonyodtak,
óvatosan elkezdtem a tornát.
A héten már a bőr sem húzódik,
ha mozgatom, mintha eredeti lenne.
Még éppen jókor, mielőtt az esők
hónapokra bezárnak a házba.
Holnap vagy inkább holnapután,
ahogy a levegő kissé már melegszik,
kimegyek a part melletti dombra,
és a nyiladékon siklórepüléssel
próbálok ki, finoman, földközelen.

Fúri Mária

MOLIÈRE

Nem lehetett könnyű országutakon szekerekkel
 porfelhőben járni hideg padláson aludni
 lesni az úri kegyet tragikus szerepekben a rothadt
 almát túrni s a füttyöt a packázást de Te nappal
 játszottál míg éjszaka írtál megszületett el-
 ső vígjátékok sok röpke bohózat a csöndben
 kezdte a nép ismerni neved merthogy kacagott és
 tapsolt dőlt a közönség úgy hogy a könnyei folytak
 míg nevetett gyarapodtak tagjai társulatodnak
 és a vidéki siker csak a kezdet volt hisz a hűtlen
 Párizs visszafogadta fiát fütty itt is a véres
 drámáknak és felszabadult kacagás Sganarelle-nek
 még gőgös Lajosodnak szíve is olvad az udvar
 lelkes tapsa kíséri az úr meg a párizsi köznép
 később egymáson nevetett telt-múlt az idő és
 lassan gyűltek ellenségeid is sikered biz-
 tos jeleként reszkettek tőled a fűzfapoéták
 egy gúnyos jelenet s megölelt feldúlva La Feuillade
 s Júdás-köntöse gombjával megvágta az arcod
 felszarvazva dühöngtek zsarnoki ostoba férjek
 szégyent nem feledett a tudálékos meg a kékha-
 risnya s amíg Tartuffe-ért szórta a klérus az átkot
 ellened összefogott minden doktor filozófus
 öklöt ráztak az álszentek támadt az erénycsósz
 mert a Te Don Juanod megnyerte a párizsi népet
 Szenvedtél megjárattad s megjárta a poklot
 érted Madeleine a hű társ szíve szakadt de a lánya
 Armande-od fiatal feleséged mást szeretett és
 csak vicsorítottál bús féltékeny Sganarelle-ként
 Színpadodon minden színész jól tette a dolgát
 Madeleine a bölcs szép büszke Thérèse De Brie a naiva
 kancsal sánta kutya Louis Bójart hűtlen Armande
 friss pezsgés elevenség izgalmak körülöttem
 S végül a vég hőn áhított tragikus szereped már
 írta a sorsod a vígjátékok végszava: Jean Bap-
 tiste Poquelin mint egykor a kőszobor Don Juanért nyúlt
 érted s elsüllyesztett életed álma a színpad

Bódis Kriszta

ARTISTA (III)

Harminchat fokos láz

Zsigabá elégedett volt.

– Nézze, Marika, az az igazság, hogy engem nem tudtak megkerülni, hiába akartak. Beleszívott a cigarettájába, és Marika felé emelte a poharát. Marika szégyenlősen mosolygott.

– Maga, Zsiga, nélkülözhetetlen – mondta, és finoman Zsigabá poharához érintette a sajtóját.

Ugyanazon az útvonalon vezetett végig mindenkit, és Marikát igyekezett megkímélni a „méltatlan” kérdésektől.

Zsigabá különösen akkor ragadta magához az irányítást, amikor felmérte, hogy az aktuális riporter felkészületlen, tájékozatlan, kezdő vagy egyszerűen felületes típus. Ezt a soron levőt egyenesen a „szentimentális linkóci” kategóriába sorolta.

Zsigabá bármennyire is lekezelte az újságírókat, valamint hiába volt meg mindegyikükről „Marikám, esettanulmány szintű emberismerettel” a véleménye is, egyszerre tartott tőlük és vonzódott hozzájuk.

– Kérem szépen – szegődött a „szentimentális linkóci” mellé, aki láthatóan és Zsigabá szerint nagyon helytelenül, két perc alatt kívánta átlátni és letudni az ügyet –, én, nem fogja elhinni, ötven éve vagyok itt nevelő. Hozzám, ezt ők is tudják, mindegyik tudja, nyugodtan fordulhatnak a problémáikkal. Mert nekem, kérem, már nem tudnak újat mondani. És nem bíznak senkibe, ugye, mert mire megszokják az egyik helyet, megszeretik az egyik nevelőt, máris kerülnek, ugye, a másik helyre ésatöbbi. Pszichológiailag állandóan fennforog az elszakadás veszélye.

Zsigabá alig tudott lépést tartani a langaléta nővel.

– Én akkor is ott voltam – mondta sokatmondóan. De hiába, mert az amazon azt a ragyogó kék szemét a folyosó végére függesztve csak röpiült előre. – Ügyeletbe – tette hozzá Zsigabá, és egy bakkecskeugrással lépést váltott. – A legtöbbször karácsonykor vannak, ugye, ezek az öngyilkossági kísérletek. Legtöbbször komolytalanok. Szakmailag ugyanis nekem már semmi újat nem lehet mutatni, kérem szépen. Nemegyszer hozzám jönnek az ilyen fiatalok, mint maga, az egyetemről a szakdolgozatukhoz meg a disszertációjukhoz szakanyagért, mert ugye az ilyen tapasztalat, ami nekem van, az kincset ér ám, kérem szépen. Mert ezt a könyvekből bizony nem lehet megtanulni, ami nekem van az éveknek köszönhetően. Hogy például karácsonykor. De az egész országban. Statisztikailag ez bizonyított tény, hogy akkor. A sok magányos, ugye...

Zsigabá a gyors tempótól kifulladt, és akkor átvillant az agyán, vajon miért is gondolta erről a hajas babáról, hogy szentimentális, amikor nyilvánvaló, hogy „sem egy fikarcnyi együttérzés, sem a minimálisan elvárható érdeklődés nincs benne”.

– Ez a mai... – buggyant ki Marikából – nagyon dekoratív nő volt.

– Ugyan! – legyintett Zsigabá.

– Hogy néz ki Pinkler? – kérdezte váratlanul a riporternő, és csak akkor pillantott lefelé a bal vállá irányába, hogy megvan-e még a kis mitugrász emberke, amikor Zsigabá késlekedett a válasszal.

– Hogy is mondjam... – kezdte meghökkenve Zsigabá. – Vékony, fiús, nem nézné tizennégynek. Sündisznó. Még a haja is úgy áll neki összevissza. De erős, szívós természetű. Tudja, ezt hiába zárta be az ember. Nagyon rossz hatással volt a többire, főleg a Mariannra.

Hiába mondtam neki:

– Ide figyelj, Pinkler. Én tisztelem, becülöm a te tehetségedet. Eztet, amit csinálsz – mondom neki – nem itt kell gyakorolni, hanem az artistaiskolába. Az lenne való, de azt ki kell érdemelni.

Rám néz, mert addig, amíg ez a szó el nem hangzott, hogy artistaiskola, ez rám se hederített, rám néz:

– Hogyan kell kiérdemelni? – kérdezi.

– Még te kérdezed? – mondom. – Nagyon jól tudod te, hogy én miről beszélek.

De kérem, én nem török fölötte pálcát, mert valahol mélyen én látom benne azt a kisgyereket, érti, akit az anyja ellök magától. Mert ennek a gyerekek az anyja volt a mindene. Mindig azt kérdezzgeti:

– Mikor jön anyu.

Hogy mikor viszi ki, mert az anyja folyton hitegeti. Ha kimehetett hozzá szünetben, hétvégén, akkor volt, hogy visszahozta, még le se telt az idő, hogy nem bír vele.

– Az apja? – érdeklődött a riporternő, Zsigabá pedig készségesen fújtatott az oldalában:

– Ja, kérem! Régen elváltak. Az is próbálkozott, hogy magához veszi, de tudtommal annak hol volt lakása, hol nem. Ivott. Hát az se tudott azzal a gyerekekkel mit kezdeni. De hát anya az ilyen?, mondja meg. Még a Pinkler mesélte itt a Marikának, tőle tudom, mert ő nagyon ért a gyerekek nyelvén, neki megnyílnak, mer neki ez a szakmája. Azt mondja neki a Pinkler, hogy őneki segítenie kell az anyjának.

– De szép volt, azt azért nem kell eltagadni... – gyűlt hirtelen könny Marika szemébe.

– Én már régen akartam mondani magának... – Zsigabá a karját előrenyújtotta és az asztal lapjára fektette, majd ő maga is előrehajolt, Marika szemébe nézett, aztán a mellettük elsikló pincéernő után szólt – még egy kört, Emmuska!

– Az anyám nagy bajban van – mondta a Marikának a Pinkler, mert a Marika ért a nyelvükön, szakember. – Az anyámnak se lakása, se senkije, csak az élettársa. Az élettársa miatt van minden – mondja neki a Pinkler. De a Marika tisztában van vele, hogy egyik se tud szembenézni avval, hogy nem kell az anyjának.

– Irracionális kötődés az anyához – magyarázta el nekem a Pinklert a Marika, ha szóba került.

Ismerjük mi ezt, az anyja inkább megy, éli az életét, a gyereket meg nevelje, aki akarja. Ez a nagy bűdös igazság, kérem szépen.

– Megígérttem az anyámnak, hogy nem hagyom el soha! – mondta neki a kis Pinkler. Hiába magyarázta neki a Marika:

– Nem lehetsz az anyád anyja. Lehet, hogy fáj, amit mondok, de nem tarthatsz vele, még akkor sem, ha tényleg szüksége van segítségre. Mert lehúz.

Ezt próbálta vele megértetni a Marika, de hiába.

– Hogyha az utcára kerülök, ha beledöglök, akkor is velem maradok! Megmondtam neki, hogy bízson bennem! – kiabálta ez a kölyök, hát ez nem is olyan rég történt, ta-

lán mielőtt volt az az ominózus értekezlet. Mi nevelők ezt mind figyelembe is vettük nála. Hogy vannak neki problémái. De melyiknek nincsenek, most mondja meg nekem őszintén?

– Szakmailag nekünk együtt kell működni. Ezt én már régen egyeztetni akartam magával.

Emmuka kihozta a második kört is.

– De az a nő, úgy higgye el, egy könnyet sem... Áll bent az ágya mellett, de az anyja egy könnyet sem... Az élettársa meg sír. Mert ettől még egy férfi is, még annak is több szíve van.

Zsigabá legyintett, és nagyot sóhajtott, aminek következtében a riporternő szinte behozhatatlan lépéselőnybe került. Zsigabá a menet végén lépkedő hangmérnök mellé sodródott:

– Hát anya az ilyen? Ígéretet, hogy kiveszlek, ha rendesen viselkedsz, kérdem én. Nem bír velem, és akkor máris vissza kell hozni? Aj!

A hangmérnök megértően bólintott, bár nem hallott semmit, mert a fülhallgatóját nem szerette levenni. A hangmérnök a hosszú évek során fokozatosan megtanult kikapcsolva járni a fülhallgató gyapotszendjében, nyitott szemmel aludni, értelmes tekintettel bólintani, és csak akkor lépni működésbe, amikor munkájának szükségességére egyértelmű jelek utalnak.

Mire a hálókhoz értek, Zsigabá már a férfiak csoportjának szerves részeként szavaikat kizárólag az operatőrhöz, a technikushoz és a hangmérnökhöz intézte, akik láthatóan „végre értették, miről van szó”.

Vége volt a tanulószobának, a háló ajtaja előtt már váraoztak a lányok.

A férfiak jól megnézték őket, és velük Zsigabá is friss szemmel tudta látni a Hajni bodros fürtjeit, a Berti kihúzkodott és újrafestett szemöldökét, Annus feszes pólját és a Márti szőlőszemkődökét.

– Ez, kérem szépen – fordult Zsigabá az operatőrhöz, miközben Hajni vállára tette a kezét – megnyerte az intézetek közti országos szavalóversenyt. – Mit szavaltál? – hajolt Hajni arcába.

Hajni zavarba jött, Berti és Annus vihorásztak, Márti kihúzta magát.

– József Attilát – kuncogott lehajtott fejjel Hajni.

– „Harminchat fokos lázban égek mindig, és te nem ápolsz, anyám” – kezdte Zsigabá kántálni. – Ezek mind ezt szavalják – tette hozzá, és az operatőrre kacsintott. – Na és sírva fakadt a zsűri? – kérdezte a haja mögé bújó Hajnitól, de a lány nem válaszolt, csak a többi vihorászott, Márti pedig állta az őket vidáman mustráló technikusfiú tekintetét.

– Próbálja meg, de ezekből semmit nem lehet kihúzni – nézett szigorúan Zsigabá a körön kívülre szorult riporternőre. – De azt elmondhatjátok, hogy az anyja virágos szoknyában riszál – vonta magához Hajnit, és ezzel hangjába visszatért a bennfenteskedők pajkossága. – Ezek itt jobban megsiratják, mint a saját anyja – nézett aztán ünnepélyesen a kamerába, mert az operatőr közben elindította a felvételt, és Zsigabá figyelmét nem kerülte el, hogy kigyulladt a piros lámpácska.

– Na, akkor tessék befáradni – nyitotta ki a zárat és tárta ki az ajtót Zsigabá.

Mariann akkor érkezett. A stábon keresztülnézve beviharzott a tévéhez, bekapcsolta, és belevetődött a fotelbe. A riporternő látszólag nem foglalkozott vele, a lányokat egymás mellé ültettette az ágyra, a technikus pedig állványra rögzítette a kamerát. A tévében a „Sztár” ismétlése ment. Hajniék a nyakukat nyújtogatták, hogy lássanak valamit a képernyőből, de nem mertek elmozdulni a helyükről.

– Ilona, ez nem a te estéd volt – közölte Pele Béla a tévében. Erre Mariann háromkodott egyet, hogy akkor „megint lemaradtak az Ilona számáról”.

– Na, most azonnal kikapcsolod! – parancsolta Zsigabá.

– Zsigabá, ne legyen má ilyen! – dörmögte Mariann, és tovább bámulta a tévét.

– Ez hülye – jegyezte meg a soron levő zsűritagra a riporternő, és Mariann fotelje mellé guggolt.

– Mind az Ilonáért van oda – nevetgélte Zsigabá.

– Ja és még valami. Megtisztelhetnéd a közönséget azzal, hogy megtanulod a szöveget – mondta Bambino. Ilona türelmetlenül állt egyik lábáról a másikra, szívében a toporzékoló lovak zabolátlansága. A tekintetéből, ha most felpillantana, kések röpködnek a díszletek felé, de nem pillantott fel, úgyhogy keserű vér szakította át az érfalakot, és elöntött mindent, forrón, sűrűn, értelmetlenül...

– Tiszta Pinkler, nem? – szipogta Mariann.

Egy pillanatra megfagyott a levegő.

A riporternő már elfoglalta a helyét a kamera mellett.

– Ha nem mondjátok el, mit tudtok, akkor nem tudunk segíteni – mondta a hangmérnök, és kikapcsolta a tévét.

Mariann fölnézett:

– Ez komoly...

– Miért nem hagyják a Pinklert végre békén? – pityeredett el Hajni.

Zsigabá Mariannra mutatott:

– Ez volt vele az oszlopnál.

A riporternő Mariann vállára tette a kezét.

– Gyere – mondta halkán, kedvesen.

Mariann kikászálódott a fotelből, és Hajniék mellé ült.

A riporternő egy kérdést intézett hozzájuk. Mit szólnak ahhoz, hogy a Sárga füzetben sem egyetlen tanár, sem egyetlen nevelő, senki nem állt Pinkler mellé, mindenki az eltávolítását kérte. Aztán a riporternő néhány véleményt fel is olvasott a Sárga füzetből, Szarkai Dénes nevelőét, aki „semmilyen eszközt nem tud elképzelni arra nézve, hogy rend és fegyelem legyen, ha Pinkler marad”, Sári Gizella igazgatónőét, aki szerint Pinkler „saját és társai testi épségét súlyosan veszélyezteti”, aztán Berényi Zsigmondét, miszerint Pinkler „deviáns, az emberi szóra nem hallgat”.

Hajniról lassan átragadt a sírás Bertire és Mártira is, csak Mariann ült összegörnyedve, némán.

A riporternő akkor felvilágosította őket, hogy a végső döntésben a Sárga füzetnek egyáltalán nem is volt szerepe, mert, mint ahogy azt a szakmai bizottság az Átmeneti Otthonban megállapította, „a Sárga füzet méltányolandó demokratikus kezdeményezés, azonban a döntést szigorúan szakmai érvek alapján kellett meghozni a zártabb intézeti elhelyezés irányában”.

– És a döntés, hogy Pinkler javítóba kerüljön, már a Sárga füzet körbeadása előtt megtörtént – mondta a riporternő.

Mariann felállt, és kiment a hálóból.

„A könnyező lányok közelije alá vágom hangban a József Attila-verset”, tervezgette a riporternő.

– „Harminchat fokos lázban égek mindig, és te nem ápolasz, anyám” – szavalta sírva Hajni.

Fent

Emelkedett, zuhant. Emelkedett, zuhant. Összerándult, a lélegzete fennakadt, a levegő langyosan lebbent az arcába, alig mozdult, a hinta röpített, a belsejét röpítette, a mellkasát, a medencéjét, ujjongó szerveit, a vért az ereiben. Föl és le. Nagyon hosszan föl, nagyon hosszan le. Emelkedett, zuhant. A reflektor fénye nem ért el idáig, a levegő napmelege körülölelte. Halkan föl, halkan le. Emelkedett, zuhant. Izgatottan, varakozón. Boldogan és megnyugodva. Újra föl és újra le. Almaillatú porszemek között pendült a hintakötél. Lassan csúsztatta le a kezét, halántékát, a homlokát elzsibbasztotta a lezúduló vér, a térdhajlatában a hintarúddal nem is kellett tartania magát. A széksorok kiszakadtak, és bordón örvénylették körül a felpuhulva hullámzó porondot, a tartókötelek, a hálók elszabadultak, és bonyolult szövedékük lecsukott szemhéjára hullott. Édesen tapadt, pókhálópuhán az olvatag biztonság vattacukra. Süllyedt, emelkedett. Vitte, hozta. Belebújt, kitöltötte. Némán, kiáltva. Ringatta, lökte. Emelkedett, zuhant. Emelkedett, zuhant. Mígnem egész valója keresztülhasított a fény pászmáján. Oda, vissza. Hasított egyszer és még egyszer. Az egyre magasabban kereső reflektor fénykardja keresztülvágott a testén. Felnyitotta a koponyáját. Bordái közé akadt. Leszakította a karját. Feltöltötte és szétrobbantotta a sejtjeit. Fölszabdalta az inakat, és a húst, mint a selymet, vörösen kiterítve közé feszítette. Kirántotta a derengésből, fogók közé szorítva, torkának szegezett diadallal jéghideg hegyére szúrta.

A szemerkélő eső bágyadtan verte a fémlemezket. A málló rozsdapelyhek átnedvesedve összetapadtak, a bodzabogyók szétpukkantak a szélvédő üvegén. Az aszfalton a tenyérszerű véraláfutások gyorsan felszívódtak, mert a villanásnyi borongás után a nap újra kisütött.

Először azt hitte, hogy önmagát látja, de az arc sötétebb volt, a tekintet szomorúbb, melyben a borostyán és a lombok zöldje váltakozik, ahogy az ember a hegyeket vagy az őserdőt elképzeli: tágas, merülő smaragdragyogásban, a fénytörés távolba gördülő hullámaival.

– Merre vezet kifelé út?

Az esőcsepp lyuggatta üvegen át a hangok zúzaléka finom réteggel hintette be a szuszogó kölyköket.

– Merre vezet kifelé út?

A hangok csöndesen és forrón, akár a parti homokszemek peregtek Pinkler fagyott szemhéja alól, a karjából és az öléből, ahogy kiemelte bénult kezét a lába közül.

– Merre vezet kifelé út? – kérdezte a fiú, és újra megzörgette az ablakot.

Először azt hitte, hogy önmagát látja, de az arc sötétebb volt, a tekintet szomorúbb, és a szemek inkább zölddek, ahogy az ember a tengert vagy a drágaköveket elképzeli: mélyükben a tágas ragyogással, a fénytörés merülő, távolba gördülő hullámaival.

Pinkler megmozdult. A fiú hátrébb lépett. Az ajtó nehezen nyílt, vállal kellett megloknia. Csípősen, mint az ostorszív, a résen át az alvók közé csapott a zajos levegő. A kölykök nem ébredtek föl. Pinkler kikászálódott a kocsiból, hunyorgott, és cigaretta után kutatott a zsebeiben.

– Van cigid? – kérdezte végül az idegentől. Fájtak a hangszálai, mintha a kiáramló lélegzet túlfeszített damilokat rezdítene.

– Nem dohányzom – válaszolta a fiú.

Nézte a lány mozdulatait. Megijedt az érzéseitől. Egyszerre kellett volna menekülni és most már egy tapodtat sem mozdulni. Felismerték egymást, noha még sohasem találkoztak.

- Kajád van? – kérdezte Pinkler.
 - Az van – válaszolta a fiú.
 - Ez a kocsid? – bökött Pinkler a futót húzó Lada felé.
 - Jössz? – kérdezte a fiú.
- Pinkler bölintott, azzal Jócóékra csapta a kispolszki ajtaját, és a fiú után indult.

Ünnep

Az istálló üvegajtaján át az udvarra dőlt a sárga lámpafény, valamikor ott volt az orvosék rendelője, arra a kevés időre nem szedték le az osztott üveges nagyajtókat, a városból úgyszólván kitiltották a lovakat, hamarosan ők is kivitetik mindet a tanyákra.

Az udvar közepén a póznára kötve maradt a Jágó kötőfékje.

Megigazította a kontyát, beszólt az emberüknek, hogy tegyen az udvaron is rendet, Jágó fölhorkant, amikor belépett. Az emberük eltette a pálinkásüveget.

– Már ébren, Bizó mama? – motyogta, felállt, megroggyant a térde.

– Hoz a lány kenyeret, szalonnát – szólt, és már fordult is kifelé. Igyekezett, mert nem volt kedve a Horvát Pistába botlani visszafelé menet. A birkákat már előző nap levágták, de a Pista szeretett hajnalban fontoskodni, vihessen a nyers húsból is haza, „válasszon, hadd vigye”, gondolta.

A kamrában a hosszú asztalon kiterítve illatoztak a birkák. A fölaggatott kolbászrudakat, füstölt sonkákat, szalonnatáblákat meghintáztatta a huzat, épp hogy csak nem csilingeltek.

A lisztet a vájdingba öntötte, zsírt kanalazott rá, és átcipelte a nyári konyhába. A legfiatalabb menyé már fölébredt, az asztal mellett ült mozdulatlanul a szürke világsodásban, a kislfia visszaaludt a mellén.

Nyikorogtak az eresztékek, ahogy összegyúrta a tésztát. Sózott, gyúrt, öntött, visszagigazított egy elszabadult tincset a kendője alá.

– Istenem, az én jó anyám! – bokolyisütés közben mindig eszébe jutott az anyja.

– Gyúrjátok, gyerekeim azt a tésztát, amíg nem csepeg a mestergerenda! – mondta a kislányoknak az anyja. És ők gyúrták a teknő fölé hajolva, míg az első sós cseppek kiültek a kendőcskék szélénél a pihés homlokokra, akkor az anyja azt mondta:

– Jól van, lehet nyújtani.

– Akkor lesz jó a bokolyi, lyányom, ha mikor megsült, fogod, így megforgatod, és az pörög, pörög, mint a malomkerék, és valósággal dobban az asztalon. Ha kettétöröd, foszlik, mint a rétes – magyarázta most ő ennek a lánynak itt.

A Horvát Pista benyitott. Már kivitte az apróra vágott birkát, mindent, ami kellett, meggyújtotta az udvaron a tüzet.

– Üljön csak le egy cseppet – hívta be, pálinkát töltött, és a férfi kezébe adta.

– Egészség! – emelte az asszonyok felé a poharát Pista.

– A polgármester is itt volt tegnap, a legényfiamat kereste – mondta fennhangon és szándékosan magyarul, hogy a Horvát Pista értse.

– Tárgyalni akart velem, hogy a lótarással gond van, hogy a városba nem lehet ló.

– Nekik könnyű mondani, hogy vegyem meg a tanyát, de miből? – jegyezte meg a menyé cigányul, szemrehányás is volt a hangjában, hogy az anyósa mindig a legényfiáért van oda, hogy különbséget tesz.

– Nem akarok én ebbe beleszólni – dünnyögte Pista, az asszony újabb pohárral töltött neki.

– Nem kell nekünk senkié – fordult hozzá magyarul a fiatalasszony –, mi se bántunk másokat, ők se bántsanak minket. Mert akárhova megy egy cigány, már mondanak valamit, már kitalálnak valamit – lovalta bele magát, előre-hátra ringatva a testét, a gyereke békésen aludt az ölében.

– Tudják, hogy van az. A Bizó mama apjának a lakodalmán is én főztem itten a birkát, nagy hajtó volt az öreg, azt mindenki elismeri – mondta Pista, és egyszerre itta ki a második poharat is.

– Pista, mi nem kérjük azt, hogy a magyarok álljanak ki mellettünk a ló tartásért, mert azért mi megküzdöttünk – szelt egy vastag szelet kenyeret Bizó.

– Szabályosan el van a szívünk keseredve, mióta behozták megint, hogy a lovakat meg fogják szüntetni – kapcsolódott a beszélgetésbe a másik menyee. Az almás tésztaért jött, a mákosat már szépen tányérokra rakta, és kitette az ebédlőben a zongora tetejére.

– Nyolcvankettőben – tett szalonnát, kolbászt és paradicsomot is Pista elé Bizó – amit kerestem a vasipariba, ki kellett fizetnem, hogy ne menjek a börtönbe. Most újra kezdik.

Ki-be járt már a többi asszony is a konyhából az udvarra, Pista, mielőtt a reggelihez látott volna, újabb rönköket tett a tűzre. Mikorra visszajött, az asszonyok a színiültig telítöltött káposztás lábas körül forgolódtak.

– Ez mán csak a kályhán fér el – mondta az egyikük, és Pista átvitte nekik a kisszobába, fel a kályhára a fazekat.

A kolbász csípős volt, a szalonna új, Bizó nemrég vágatta le a disznót, a bokolyiba friss tepertőt gyúrt.

Szállingóztak befelé az emberek, a fiai, majdnem mind itt aludtak, azok a rokonok is, akik messziről jöttek. Vidám hangoskodás, civódás és nevetés töltötte meg a konyhát, a folyosón az unokái szaladgáltak, a nagyobb lányok segítettek összetolni az asztalokat, átvenni a székeket és padokat, seperni, felmosni, cserélni a kiürült poharakat a tálcáról, a férfiak már a fogadóban koccintgattak a család, a testvérek egészségére.

Pista nekilátott fölprítani a hagymát. Bizó ura, Rugó a konyhaasztalhoz telepedett. A feleségéhez cigányul beszélt, de a Pista miatt magyarul még mindig a ló tartás körül folyt a vita.

– A svájci, a német, a holland csak ide jár. Ebbe el vagyunk ismerve. Az üzlet az így megy, nem úgy, hogy ráütök a hasamra. Van benne rizikó, mert van benne rizikó, ott van a pej kancám vagy bármelyik lovam, az elpusztul, egy-kettő kilöktem az utcára.

Rugó levette a kalapját, és a tányérja mellé tette. Bizó mindent az asztalra tett, amit szeretett.

A konyhában meleg volt, már sült a bokolyi, egy húszliteres kondérban itt is forrt egy másik adag töltött káposzta. Bizó leemelte a fedőt, a fedő alól kicsapódó gőz fényesen bodorodott, az ablakon át rásütő nap átvilágította, és a világító, sűrű párafelhők mintha hegyek hátáról omlának alá, átbuktak a lábas peremén, felgomolyogtak a gerendák felé.

– Ha százezer forintos bírságot küldenek havonta, ha börtönbe kell menni érte, Pista, mi leüljük azt a bírságot, de a ló akkor sem fog elpusztulni az életünkből, mert az az életünk része. Ott a kisebbik fiam. Most érettségizett. Arra nem mondhasák, hát hogy nem akar dőgozni vagy tanulni. Megyen majd még tovább, és már romamenedzser itt a tanácsnál, na. Hiába tanult ember, mert a magyarok is elismerik a tudását neki, hiába dolgozik az önkormányzatnál, és hívják mindenfele, de ő is cigány, és a ló neki is egyik felerésze, mert Pista, a fiamnak nem telik el úgy nap, hogy ne menne be az istállóba. Ha üzlet van, nem néz semmit, megy – kavargatta meg a káposztát Bizó, már ideje volt be is rántani.

– Igaza van a fiadnak – helyeselt Róza menyé –, akkor a cigány hagyomány elsemisülne, lemenne a földről, ha már a lovakat megsemmisítik, akkor már a cigányság is megsemmisül.

– Mert mi csak ehhez értünk, a lótaráshoz – a kisebbik menyé befejezte a szoptatást, a gyerek felkelt, és egy fakanállal játszadozott.

– Mert ha eladjuk, megesszük.

A hároméves Leonárd beszaladt, előtte kötőféken a vele egyidős Amanda ugrabugrált.

– Mondd, ne! – kiáltott utánuk nevetve az apjuk a folyosóról.

– És most hogyan ugratsz? – fordult feléjük Rugó, visszatette a kalapját. – Mondjátok, nee! Mondjátok! – biztatta őket.

– Ezek is a lovakat hajtánák – mosolygott Pistára Bizó, mint aki az egész jelenetben a szavai megerősítését látja.

A keresztapja fölkapta Leonárdot:

– Mondd, Bizó mámi, adj egy ötszázast!

– Mámi, adjál ötszázast! – ismételte Leonárd.

Bizó felkacagott. A kötényéből elővette a tárcáját.

– Mondd: veszek rágót és üdítőt – ölelte magához a kicsit a keresztapja.

– És üdítőt.

– Üdítőt innál? – kérdezte Bizó.

– Add az ötszázast! – nyújtotta nagyanyja felé kis kezét Leonárd.

– Nem! – nevetett Bizó.

– Add nekem! – követelte a kislány.

– Na, lássa, már ott van a vérébe, hogy kereskedő! – fordult Bizó Pista felé. – Nem! Nincs pénzem! – vágta aztán csípőre a kezét, és belekacagott Leonárd gödrös kis arcába.

– Add ide az ötszázast, haljak meg! – huncutkodott tovább a gyerek.

– Imádlak! – ölelte magához a keresztapja. – Hallod, még szídj is magát!

– Nincs ötszázast, fiam – kukkantott a pénztárcájába Bizó.

– Adj egy ezrest! – kacsintott Leonárd apja. Bizó egy papír kétszázast adott a fiúnak.

– Mondd, köszi! – csókolta meg az öléből lekívánkozó Leonárdot a keresztapja.

– Köszö – nézett fel Leonárd a nagyanyjára, és megragadta a ficánkoló Amanda kötőfékjét.

– Eladod nekem a lovat? – tartotta orra elé a tenyerét Rugó. – Elcseréljük?

Leonárd belecsapott a nagyapja tenyerébe.

– Jól van, kereskedő – simogatta meg Rugó a fejét.

– Kóstold már meg, elég sós-e – tolt az egyik belépő lány szájához a fakanalat Bizó.

– Nézd már! – lépett hátra hirtelen a meglepődéstől –, tisztára olyan vagy, mint egy cigánylány!

Bizó Pinkler szájához tette a kanalat. Pinkler végigsimított a szoknyáján, aztán belenyalt a káposztalébe.

– Jó – mondta cigányul.

Rugó elismerően dűnnyögött valamit.

– Na, további jó munkát, Horvát úr – nyújtotta kezét Pistának, indult, hogy a lovak után nézzen, éppen megcsördült a mobiltelefonja, a füléhez emelve sietett ki a konyhából.

– Na, gyere, akkor megtanítalak, hogy kell berántani, ahogy mi szeretjük, Nikoló különösen, sok piros paprikával, fokhagymával – vonta maga mellé Bizó Pinklert. – De előtte rágyújtunk, megkávézunk.

Azzal megkínálta a lányt a cigarettájából, a kezébe nyomott egy csészét, de Pinkler még bele sem kortyolt, amikor gyerekcsapat tódult a konyhába, hogy menjen velük a szénabálákon ugrálni, kézállásból szaltózni az istálló mellé.

– Gyerekeim! Vegyétek arrébb magatokat! – csitította őket Bizó, mert Pinkler mégiscsak vendég volt. De a gyerekek nem tágitottak, egymás szavába vágva kiabáltak.

– Mámi, mámi! Hadd jöjjön már!

– Kell nekik egy igazi artista a cirkuszozshoz – magyarázta Ilon.

– Az más – hagyta rájuk Bizó. – Menjél, ha akarsz, itt semmi se erőszak – és mielőtt Pinkler kérdezhette volna, Bizó felvilágosította: – Nikoló fiam később jön, lóért ment.

– Mikor érkezik? – kérdezte Pista.

– Amikor ideér – válaszolta Bizó.

*

A régi barátságunkra való tekintettel.

János nagyon rossz állapotban van. Ha megengeded, tudnom kell, hogy miért vagy itt. Judit, ez most szigorúan szakmai kérdés. Kérlek, bízzál bennem, és mondd el, jobb, ha megfogalmazod.

Nem azt nem kérdezem, hogy „akarsz-e róla beszélni”, nem, ez most nem vicc.

Megpróbálok segíteni a fiún. Tudnom kell, hogy kerülsz a képbe. De hogy lásd. Mondom, kizárólag szakmai alapon, a régi barátságunkra való tekintettel.

Egy alagsor pincéjében találtak rájuk. Két napja feküdtek ott. A lány már nem élt. Úgy öt órával azelőtt, hogy az egyik lakó felfedezte volna őket, az előtt exitált. János gyöngén lélegzett, de nem tudott mozdulni, újra és újra elvesztette az eszméletét. Cso-da. Tulajdonképpen csoda.

Kétszer beszéltem vele, mióta úgy-ahogy magához tért. Hajnalban hívták ki hozzájuk a mentőket. Elmondta nekem, hogy közösen határozták el, hogy egy nagyobb adaggal végeznek magukkal. Minden simán ment. Kiválasztották az épületet. A környéket jól ismerték. A ház alagsorában is többször jártak, sőt aludtak is lent néhányszor. Senki nem zavarta meg őket soha, és akkor sem. Ekkora adagtól mindkettőjüknek meg kellett volna halnia. A lány jó ideje szerfüggő volt, valószínűleg alaposan leromlott egészségi állapottal.

Hogy ki volt a lány.

Nem tudom, milyen viszonyban vagy Jánossal, de gondolom, el fogod mondani, annál is inkább, mert János abban az Átmeneti Otthonban várja az elhelyezését, ahol te a vizsgálatokat folytatod. Ha nem tévedek, ő jóban volt Pinklerrel.

Igen, nem tagadom, János említett téged, Judit... Nem is akartam elhallgatni, de először szeretném, ha te mondanád el, mi a helyzet. Visszatérve az áldozatra. Gondolom, tudod, hogy Jánosnak van egy gyereke. Nem élt együtt a gyerek anyjával, mert nem érezte felkészültnek magát az apaszerepre, nem is élhettek volna együtt, mert János még legalább fél évig gyámhatósági gondozás alatt fog állni. A gyerek anyja öt évvel idősebb volt Jánosnál, amikor összeismerkedtek. Elég különös történet. János tizenkét éves volt akkor.

Persze van pszichológiai magyarázat, hogyne volna. Szóval az áldozat János barát-nője vagy volt szerelme, mindenestre ez a nő. A Kati, a gyereke anyja.

De János nehezen nyílt meg ezzel kapcsolatban. Rossz pszichés állapotban van, sokat lakrimál. Nemrég tudta meg, hogy ő és csak ő élte túl ezt a bulit, hát érthető.

Természetesen ezzel kell magyarázni a heveny paranoid reakcióit is, amit nyilvánvalóan a nagy emocionális stressz váltott ki. A stressztényezőt támadásnak és fenyegetésnek értelmezi, torzítja. Elhárít minden segítséget, és az érdeklődésemet is veszélyhelyzetként éli meg.

Mindazonáltal nem kell neked mondanom, hogy engem a komplex állapotkép érdekel, ha már ide került, a továbbiakra nézve majd szeretném előmozdítani a kommunikációt a vele foglalkozó gyámügyes szakemberek között, ezért még igyekszem benn tartani, hogy az állapotkép okait és feltételeit tisztázhassuk, annál is inkább, mert az intézetben vezetett kartonja felettébb hiányos, ennek ellenére a pszichológus véleménye elég súlyos, mondhatni sommás. Hallgasd: „csavargás, rossz magaviselet miatt iskolából való eltanácsolás, szökések, tartós hazudozás, ismétlődően alkalmi jellegű szexuális kapcsolat, narkómánia, alkoholizmus, lopás, képességeihez mérten nagy fokban elmaradó iskolai teljesítmény, az otthon és az iskola szabályainak krónikus megsértése, ismétlődő, indokolatlan életvezetési, egzisztenciális, magánéleti kudarcok, felelősségtudat hiánya, valódi érzelmi kapcsolatra való képtelenség, morális érzéke fejletlen, parazitizmusra hajló”.

Egyetlen interjú alapján a gondozásba vétele idejéből...

Ahogy mondd... Nekem is sok egy kicsit. Komplet aszociális személyiségzavar.

Mióta dohányzol? Jó, kivételesen rágyújthatsz itt bent is.

Nem akarok a dolgok elébe sietni, de mivel a tünetei autoplasztikusak, és egodiszton módon éli meg őket, én abszolúte optimista vagyok. Lelkiismeret-furdalása van. Úgy veszem észre, piszokul szenved.

De nem akarlak feltartani. Megígértem, bemehetsz hozzám.

Várj! Talán tudod, talán nem, hogy a gyerekek úgy két hónapja állami gondozásba kerültek, csecsemőotthonban van az anya drogfüggő életvezetése miatt. A gyerek anyja végső elkeseredésében találta ki ezt a közös öngyilkosságot. Feladta. Úgy érezte, képtelen lejönni a szerről. Itt, a Lipóton is volt az addiktológián a Lánghnál. És ami igazán elgondolkodtató, mi több, jelzésértékű, magával tudta rántani Jánost.

Egyvalamit azért engedj még meg. Ami Pinklerrel történt, az nem véletlen. Ugye ezzel mindig is egyetértettünk. Nem lenne jó, ha a dolog megismétlődne bármilyen formában.

Felkészültél? Rendben. Akkor visszavárlak.

Üvegbura

A konyhában Ramóna mosogatott. Szűnyog eltörölte a poharakat, és gúlába rakta őket. Bizó pálinkát töltött az üvegcancsóba, a kancsót ezüsttálcára tette, és apró kristálypoharakkal bástyázta körül.

A fogadóban az asztalnál opál cigarettafüstben beszélgettek a férfiak.

Egyre emelkedett Szűnyog üveghegye a konyhában tevő-vevő asszonyok és a fogadó kerek asztala körül gyülekező férfiak közé. A kristályburában, mint ritka ásványok prizmaín át felragyogtak az oszlopokká hasadó férfiöltönyök, a virágszirom-inggallérok, a fénytörés fürtjeiben tündöklő ametisztlila és tömör zöld kalapok. Nefritkavicsokként a halvány abrosz földpátmezőire dobálva csillogtak a stampedlis poharak, ha-

mutartók, mobiltelefonok és cigarettásdobozok. A látványt az asztalt feltöltő és leszedő lányok bíborvöröse és égszínkékje szórta körül, mintha málna- és kökényszemek gurulnának szét a cukorban, vagy cseresznyék hullottak volna a hóba.

– Volt itt, Ember, hús darab ló! – emelte föl a mutatóujját Boci. Kalapjára Szűnyog gúlájában éppen rácsukódott az utolsó pohár metszett kelyhe, de az ujjja a felfelé meredő üvegtalpon is túlmutatott. A hangja átharsogott a magnóból szóló Gróf fergete ges énekhangján is.

– Mondtam, Kozi, inkább vidd el a kancádat. Sok ló van.

Kozi meg:

– Nem viszem, bajom van, majd jövök két hét múlva érte.

Rugó Bocival szemben, balján és jobbján a nagyobb fiaival, rezzenéstelen arccal hallgatott. Méltósággal szívta egyik cigarettáját a másik után. Mozdulataiban grácia volt és megfontoltság. Legnagyobb fia Boci elé tette a szódásüveget. Boci, ha pálinkát ivott, azonnal leöblítette egy kupica szódavízzel. Két napig is képes volt így inni, anélkül, hogy meglátszott volna rajta. Nagydarab ember volt, tekintélyes hanggal és bajusszal.

Bizó az ebédlőben már a terítést irányította, szakadatlan érkeztek a vendégek is, csak Nikoló nem volt sehhol. Bizó aggódott érte. Mindig aggódott érte, ha üzletelni ment, ha vásárba, ha hivatali ügyben valamelyik szomszéd városba. Most rászámolt két órát az útra, mert a fia futót vitt, és a lóval nem lehet száguldozni.

– De nem a pénz számít – mondta mindig a rokonoknak, szomszédasszonyoknak –, csak hogy meglegyen a fiainak a boldogsága.

– Éljlél, fiam – simított végig Nikoló karján –, nem kell semmit elsietni. Nem kell még a lakodalomra gondolni, mert amit egy fiú megtehet, azt egy lány nem teheti meg, a fiú ebből a szempontból is előnyben van, mert megteheti.

– Így van! – helyeselt Ilon.

– Az asszony meg legyen tisztességes, akit hozol – nevettek a sógornői –, mert a cigánylánynak túrni kell. A törvényt a házban te hozod, az asszony pedig túrjon, akkor is, ha a férje megcsalja.

– Na, mámi, hoztam a menyedet! – kiáltotta Nikoló szinte kötekedve, amikor Pest-ről egy hete beállított, és a házhoz hozta a lányt.

Pinkler nem értette, mit mond Nikoló, Bizó pedig nem tudta kiverni a fejéből a fia nevetős-komoly szemét.

– Legyen boldog velem! – hagyta rá Rugó, amikor este beszélgettek. Bizó egy rövid időre megnyugodott. – Legyen szerencsés a fiad! Igazad van – mondta rá, de nyugtalanította valami, nem is tudta, hogy mi, talán Nikoló szemében a különös fény, vagy ahogy Pinkler után szaladt, és ahogy később is mentek ide-oda... de nem ám csak diszkóba, hanem csatangoltak. Még a lovakat is megfuttatta, vitte ugratni annak a lánynak a kedvéért.

– Csókolom – köszönt Pinkler, amikor Nikoló az anyja elé húzta.

– Ő a legöregebb, a legjobb, őt tiszteljük a legjobban. Mind tőle származunk – dicsérte Nikoló az anyját.

– Jó napot kívánok – viszonzta Pinkler köszönését Bizó.

– Jött két hét múlva este a Kozi. A kanca meg összeesett, igaz, hogy soványodott.

Bocit egyre többen hallgatták az asztal körül. A konyhából is be kellett hozni a székeket.

– Mondja Kozi: Halljátok! Én nem viszem el, tegyétek le a pénzemet!

– Kozi – mondom –, te ezt a kancát megvetted, mondtuk, hogy nincs szénánk. Mit csináljunk? Vidd el a kancát, Kozi!

– Nem viszem el!

– Élje ki magát a gyerek – próbált lecsillapodni Bizó, amikor meglátta „ezeket” egymásra nézni.

– Mit aggódol? – nevettek rajta az asszonyok. – Nem kell neki mindjárt elszöktetni ezt a lányt.

– Aggódok hát. Senki se tudja, honnan jött. Ki ez. Még azt se, cigány-e, merthogy nem tud cigányul – törölgette az orrát meg a szemét, még sose látták Bizó mámit ilyen állapotban.

– Féltékeny – néztek össze a menyei.

A lány szeme meg a haja a Boci lányaira emlékeztette Bizót. És Bizó legszívesebben onnan házasította volna a fiát. Boci lányáiban meg lehetett bízni, jó volt a hírük, azok nem a koszorúért akarnák a lakodalmat.

– Csak a rendőrséggel meg ne gyűljön a bajunk miatta – hozta minduntalan a lányt szóba Bizó Rugónak is. – Mit fognak szólni a cigányok? Ha lesz lakodalom, ha nem lesz, bolondnak fognak nézni.

– Már annyira rámennek a lányos házak arra, hogy a fiús házak... hogy a fiú szülei kiállnak magukból a lányért. Én nem fogok lakodalmat csinálni – mondogatta már jó ideje a fia. És Bizó örült is, nem is, maga se tudta, miért.

– Nem úgy van az, mi meg másképp gondolkodunk – tiltakozott azért mindig.

– Attól függ, hogy mi ebben mennyire vagyunk partner, fiam – állt olyankor mellé Rugó is. – Ha én úgy látom, hogy ezt fölajánlom, bele akarom adni, beleadom. Attól függetlenül, hogy kéri vagy nem kéri. Jóhiszeműen.

– A lányok manapság csak a koszorúért mennek a templomba. Jóhiszeműen beleadod, hogy tisztességes a lány, nem volt senkivel előtte, nem járt moziba, diszkóba, sehova. De manapság megvan a lakodalom, és máris szétmennek utána – erősködött Nikoló.

– Hát ott van a Dilo fiának a lakodalma is – jutott eszébe a Bizónak. – Juli haja abba fehéredett meg. A bánatba megőszült, megfehéredett.

– De hát azt lehetett tudni, mindenki tudta, hogy az erőszakból volt – jegyezte meg Ilon.

– Megcsinálták a többmilliós lagzit, és mennyit jártak? Miután a lány szépen ellógott? Hónapokat, hogy a szüleitől visszakérjék legalább a felit!

– De nem is fizették ki őket, vagy igen? – kérdezte Szúnyog.

– Azt mondta a Dilo: Száz év száz nap, ezeket a kölcsönöket vissza tudjuk nektek adni!

– Nagy viták voltak! – emlékezett vissza Nikoló is jókedvűen. – Majdnem verekedésig ment a dolog. Még verekedés is lett belőle, de a Dilo a családjával megbeszélte, hogy ezeknek hagyjanak békét, mert a Dilo nem akarta, hogy a sok emberből egy is megsérüljön, hogy egyet is megüssenek. Azt mondta:

– Megnőnek a mi gyerekeink is, és lesznek férfiak, majd mi is elszöktetjük az ő feleségüket vagy a fiaiknak a feleségeit, mert a gyerekeink is visszaadhatják a kölcsönt, amit ők csináltak velünk, mert kiugrasztottak tőlünk több milliót a kérésre meg a lakodalomra.

– Mi, fiam nem avatkozunk ebbe bele, mert hívták az apádat is, hogy tegyen igazságot, de nem ment – mondta Bizó. – Még csak az kéne, belerángatják, aztán azt mondják, rosszul döntött, és akkor neki kell fizetni, még a végén őt teszik törvénybe.

– A Dilo megkérdezte a lány apját, a Mokányt, hogy milyen feltételek mellett mehetnek kéretni. Hogy készüljenek fel a dologra, mert a Dilo tudta, hogy az a kéretés nem akármilyen dolog lesz, mert ők olyan kéretést kérnek, hogy az embernek le kell vetkőznie, és neki ki kell adni az egész tőkét, és mondták neki, hogy úgy nyissák be hozzájuk a kaput, hogy nekik nagyon sokba fog az a dolog kerülni. Tudom, ott voltam a Mokánynál – elevenítette fel Nikoló a kéretés előtti tárgyalást a Mokánynál.

Bizó a lakkozott komódba tette az ajándékokat, mosóport, tusfürdőket, kávét, szőnyeget. Koccintott az érkezőkkel, nyitogatta a vitrinek üvegajtáját, kivette a porcelánt. Róza, Ramóna, Ilon és Szúnyog a kosarakban kenyeret hoztak, tálakba szortírozva az asztalra tették. Ilon, Leonárd anyja felmosott, a kisfiú a szoknyájába kapaszkodva totyogta körbe a partvist.

– Na, ez egy tisztességes asszony – nézte megelégedve a legszelídebb menyét Bizó. – Még az arca is tisztára mint a Szűz Máriáé.

Mintha róla festették volna a fogadóban azt a képet, amit Bizó a legjobban szeretett a ház szentképei közül, ugyanaz a végtelenbe néző, tengerzöld szem az Ilon szeme is.

– Elhoztam a kancát magamhoz, mondom, Kozi, két hét múlva gyere a kancáért. Ha sovány lesz, én adom a pénzt neked vissza! – harsant Boci hangja. – Hallgasd, mit mondok, Rugó, haljak meg, ha nem mondok igazat. Két hét múlva nem meghízott az a kanca, hanem ahogy mondom, mint a szobor. Valóságos dinnye! – és Boci olyan mozdulatot tett, mintha körbesimítaná a kanca kerek hasát.

– A kígyók királya beszorult egy sziklarepedésbe – suttopta Amanda bátyja.

Pinklerrel a szénabálák tetejére másztak.

Pinkler Ilonnal, Leonárddal, Amandával és Amanda bátyjával aludt egy ágyban. Ilon minden este mesélt nekik az ősókról vagy a saját életéről.

– A kígyók igyekeztek, de nem volt kezük, hogy megbontsák a rést, mert a kígyóknak a szájukban az erejük. Meghalt a kígyókirály tehetetlenül, mint a legutolsó féreg.

Ilonnak cigarettafüst- és tusfürdőszaga volt, a kicsiknek langyos bababőrillata.

– A kohók tüzetől megbarnult utódok egymásra származtatták a titkot, mert ősük megtalálta azt a követ, amelyik mindegyik kővön túltesz. A vasat. Mert aki azoknak a kőveknek a vérét veszi, hatalmasabb lesz a hatalmasoknál. De ő nem akart hatalmat. Segíteni akart. Csak hát azt soha nem tudhatod, hogy a jó szándék mikor segít, és mikor árt.

Ilon sohasem faggatta Pinklert, aki este ugyan hátat fordított, de reggel egy kupacban, összegabalyodva ébredt a gyerekeivel.

A lányok mindenhova csapatokban jártak, még a vécére is elkísérték egymást.

Ilon és Róza felöltöztették Pinklert a ruháikba, de Bizó mámi névnapijára a haját is kontyba fésülték, csilingelő fülbevalót tettek a fülébe.

Ám Pinklert nem nagyon érdekelték az ékszerek vagy a ruhák. A karám szélén egyensúlyozott, felmászott a bálákra, és nem félt a lovaktól. Egy elszabadult pejt egyedül fékezett meg, elkapta a kantárját, még mielőtt bárki közbeléphetett volna. Ilon hálás volt, mert a kis Leonárd sikoltozva menekült az emberük kezéből kicsúszó, rúgkapálva vágató Jágó elől. Mire Nikoló és a bátyja kiértek, Pinkler már erősen tartotta és lecsillapította Jágót, Ilon felkapta a kisfiát:

– Ne rj már, hej, látod, megvan a ló, Artista megfogta.

Egy hét alatt Pinklerre ráragadt a becenev.

– Mi, cigányok – magyarázta Ilon – jobb szeretjük a beceneveket. Van olyan, akiről nem is igen tudom, hogy hívják igaziból.

– Fogja a kancát a Kozi embere, a Jancsi, és vitte haza. A jóisten értse meg a Kozit, azóta meghalt. Az embere az egyik kocsmáról a másikba ment, ha esett, ha fűjt.

Boci egyik, majd a másik irányba is suhintott egy lendületeset a karjával.

– Vidd! Vidd haza a kancádat, Jancsi! Menj, vidd haza, vidd haza a kancádat, Kozi! – mondták azoknak, de hiába. Két hónap múlva, mert a kanca hasas volt, hogy a vetélésbe-e, megdőglött. Két hónap múlva!

Rugó bölintott, Boci folytatta:

– Ne légy bolond, ember! Két hónap múlva jött reklamálni, hogy megdőglött a kanca! Jöttek oda a vásárba Mokány, a Kutyu meg a Palcsik. Ezek a cigányok mind ott voltak. Tették az esküt:

– Fizess, Józsi! Fizess, Józsi! – mondják az apámnak –, mert járja.

– Csináljatok törvényt – mondta apám. Erre elmentek a sátorba inni.

– Én nem fizetek – mondja a Józsi a Kozinak –, mert te egy üveg sörért elmész hamisan esküdni. Nekem a ti törvényetek nem kell – mondja apám –, hanem találkozunk vasárnap korán reggel a templomba, és adom a pénzedet, Kozi! Amennyiben elmész nekem, és hajlandó vagy igaziból esküdni, hogy az én kancámnak régi baja volt, én fizetek.

– Bementem a templomba. Az utolsó öt forintig – itt haljon meg előttem a fiam – odaadtam tíz forintig – csapott az asztalra Boci. – Nem hogy a felét, hogy a felét elveszítse, hanem az utolsó tíz forintig! De mái napig jóban vagyunk, üzletelünk, és soha nem hoztam fel neki, hogy Kozi, te elmentél nekünk hamisan esküdni, soha nem hoztam fel neki, hogy „elmentél ingyen esküdni”. Eljött, lovakat vett, ettünk, ittunk.

– De nem is volt ilyen ember az országban – szólalt meg Rugó, és a többiek helyeselték.

– Az ő családjaikban egy okos ember nincs!

– Nem, nem, az ő családjából egy se ütött rá.

– Pedig nem volt bolond ember az apjuk, az Isten verné meg a gyerekeimet, ha mondanám, az a Kozi, nem volt olyan még egy az országban.

– Meg amilyen a Cino Rudi, mert annak se volt az országba párja.

– Meg itt van a Csurári családból a Sajtos Toncsi.

– A gróf Abonyi hívta, de nem ment – emlékezett vissza Kálmán, Rugó öccse –, Bizó mámi apját hívta személyesen...

– Ráktól haljon meg a Leonárdom, ha nem így volt – hozta fel erre a nagyapját, ahogy szokta, Ilon ura is. – Te mi köztünk való vagy! – így mondta öregapámnak a gróf Abonyi.

A szénabála tetejéről Pinkler vette észre először a futót, és Leonárd meg néhány nagyobb gyerek már szaladtak is Bizóhoz a hírrel. Keresték a mámit a Horvát Pistánál a bogrács mellett, a kamrában, a konyhában, de a fogadó ajtajánál nem jutottak tovább, előreengedték az újabb vendégeket:

– Mind szerencsések legyetek, öregbítsen titeket a jóisten még száz évig!

– Adjon az isten erőt, egészséget mindegyikünknek!

A férfiak felálltak az asztaltól, Bizó újabb poharakat hozott, töltött a szilvából, fogadta a jókívánásokat, de még a kötényt se vetette le, hiába őt ünnepelték, az ünnep mindig az egész családé, ahogy az ember a lakodalomban sem csinál különbséget: a szegényt ugyanúgy nézi, mint a gazdagot. Bizó kötényét a lábak között besurranó Leonárd rángatta meg:

– Érkezik a fiad, Bizó mámi! – újságolta sugárzó arccal.

– Áldjon meg az Isten, gyerekem! – csókolta meg a nagyanyja.

Nem kellett volna idejőnnöd. Nem, nem tudsz segíteni. Nem kell. Érted? Nem kell segíteni!

Haverod a doki, mi? Gondoltam. Kibaszottul idegesítő a csávó. Szólhatnál neki, hogy szálljon le rólam.

Már jól vagyok. Akár azonnal kiengedhetne. Tényleg, mibe kerül neked, hogy elintézd.

A Gelencsér személyesen akar meglátogatni az Átmenetiből. Hogy a filmbe kellené az a dal, hogy csak én tudom elénekelni. Mondtam nekik, hogy ne fárasztassa magát fölöslegesen. Úgyis kiengednek.

Megértettem, hogy vége. Nehogy azt hidd már, hogy nem értettem meg.

Pedig ekkora adagtól ki kellett volna hogy nyiffanjak, tutira.

Ne beszéljessünk szerintem. Szerintem meg ne beszéljessünk a Katiról. A gyerekekről se beszéljessünk. Most már csak én maradtam neki.

Kurvára nem érdemli meg az a csóri gyerek, hogy ilyen kibaszott szar élete legyen, bezárva meg minden, mer miről tehet? Csórikám, semmiről.

A dokid mindenféle faszágokat kérdez, folyton faggatózik. Rólam, rólad, a Pinklerről.

De tőlem semmit nem fog megtudni. Nem fog kihúzni belőlem semmit.

Kicsit sápadt vagy. Hányini fogsz?

Naná, hogy hülyéskedsz, éppen ahhoz van kedvem. A helyzet az, hogy kibaszottul elegendem van.

Ha kikerülök innen, lejövök a cuccról, leteszem az érettségit, dolgozok, albérletbe megyek, és kiveszem a gyereket, itt haljak meg, nem hazudok. Pont az én kölykőm legyen állami gondozásba? Hát nem.

Mit segítesz. Abban segíts, hogy kiengedjenek innen. Szarok rá, hogy mit szoktak. Semmi bajom.

Mit mondasz?

Igen. Hallom... A kis gádzsik rádiója...

„Tudtam, hogy eljössz, tudod, hogy várlak, nincs a világon semmi se nálad fontosabb, ugye jól tudod, fogod a kezem, és én boldog vagyok.”

Nem tudok nélküled élni. Az a helyzet, hogy...

Most ehhez meg mit fog szólni a dokikád?

Lelépünk innen, lejövök a cuccról, leérettségizek, dolgozni fogok, albérletbe költözök, most az egyszer higgyél nekem, utoljára, ez komoly.

„Jó, hogy eljöttél, maradj itt velem, ne hagyj el soha, fogd a két kezem...” Nem engedlek el többet. Szükségem van rád.

Én tartozom a Katinak, de az élet megy tovább. Mit szólsz? Kivesszük a gyereket! Te úgyis gyereket akarsz már, nem? Itt az ideje, nem? Te tartozol a Pinklernek. Szerintem te jó anya lennél, neked illik a gyerek. Nehogy már pont ez a kölyök szívja meg, mert te is meg én is pontosan tudjuk, hogy milyen élete lenne. Egy szar élete. Mi ketten meg összetartozunk, mert összetartozunk. Mert ez nem véletlen. Szerintem neked le kell szállni a témáról, szerintem. Nem mész semmire a Pinklerrel, csak kínozd magad. Az élet megy tovább.

Igen, ezt pont én mondom.

Bogárfekete

– Olyan deres kancát vettem, vesse ki az ördög az öregapámat a mellkasomra, se a Kisjankónál, se a Pistinél, se a Kálmánnál, se a Sajtosnál, de még a Bocinak se volt ilyen az istállójába! – lépett a „fogadóba” Nikoló. – Legyetek szerencsések, testvérek!

– Legyen szerencsés a lovad! – mosolygott Rugó. Bizó a fiához szaladt, megcsókolta:

– Áldjon meg a drága szent Isten, fiam!

– Na mi van, kereskedő! – üdvözlötték a bátyái.

– Hol voltál?

– Pesten voltam. Ott vágtam zebre egymilliót – viccelődött Nikoló. – Ötszázat a Grófnak adtam belőle, nem, ötvenezret.

Mindenki tudta, a Gróf milliónál kevesebbért nem megy lakodalomba zenélni, márpedig mindenhova őt hívták manapság.

– Ember vagy. Jó volt – somolygott a bajsza alatt Ilon ura.

– Legyetek szerencsések, gyerekek! – kiáltott feléjük Boci.

– Üljetek le, fiúk! – mutatott körbe Rugó. – Hozzál, lány, székeket! – rendelkezett Szűnyoggal. – Róza, te húzd már feljebb a hangot!

– Mit isztok? – hozta a víztől még ezüstcseppes, friss poharakat Ilon.

– Az az egy, hogy szép feleségem van! – pirosodott már ki az italtól Ilon urának az arca.

Pinkler szalmaszálakkal a kontyában és az ölében Leonárddal a bejárati ajtó mellé húzódott. Nikoló nem vette észre a sok asszony között, majdnem mindegyik oldalán ott kapaszkodott a kicsije. A lányok fel-alá sűrögtek a székekkel, tálcákkal, süteményes tálakkal.

Megérkeztek Nikoló unokatestvérei, aztán Dilo és Juli is.

– Istennel találak benneteket, fiúk!

– A drága szent Isten segítsen nekünk, mindannyiunknak!

– Öntetek, fiúk, mintha otthon lennétek! – szólt Rugó Dilónak. – Tegyetek a szátokba, egyetek, fiúk, gyertek.

– Én a Kisjankónak a családjára haragszom – kezdte a panaszt Juli, miután átadta Bizónak az ajándékokat –, a mai napig haragszom. Ha meghalnak, a temetésükre sem megyek, amikor én meghalok, ne jöjjenek a temetésemre, így száradjak le a lábamról, mint ez a cigaretta, azért haragszom, mert az uram nekik a legidősebb bátyjuk, a Mokány meg csak sógoruk, és azok beszélték rá, hogy ne adjon vissza egy fillért se.

– Ez a dolog a lakodalomnak a dolga, nem a halálnak a dolga – kínálta Bizó a barackos vodkából Julit. – Ezt a dolgot nem halállal, hanem a lakodalom útján kell csinálni.

– Volt, ami volt, elmúlt – jött Ilon a frissen főzött kávéval.

– Fel nőnek a fiaim – hallatszott a férfiak asztalától a Dilo hangja is –, az ő lányukat mind elszőktetem velem! Tudjátok, hogy mennyit engedem, hogy velük legyenek? Egykét hetet, aztán elzavartatom velem, aztán nézem, neki hogy esik ez.

– És ha a gyerek szereti? – szólt közbe Nikoló. A válaszra már nem figyelt, mert akkor vette észre, hogy Leonárd kiabál felé, már régóta integethetett neki a fiú, hogy adja el neki a derest, mikor Nikoló végre észrevette. Akkor Leonárd diadalmasan Pinklerre kacagott.

– De olyannal kezdetek ki velem, akit nem szeret, egy másikkal kezdetek ki velem, nem vagyok bolond! – csökönyösködött Dilo. – Én azokkal a lányokkal csináltatom meg, akiről úgy érzem, hogy megérdemlik. Azok a lányok nem hibásak, de a családjaik mi-

att megcsináltatom velük a fiammal. Nem akarom én elrontani az ő életüket, nem tudatom én ezt senkivel, csak az anyjokkal, de okosan, hogy ne tudja ki ezt senki, csak az anyjuk, és bemutatom, hogy visszaadtam nekik.

– Hiába küldöd te vissza, ha a fiú szereti őt! – szólalt meg Rugó. A férfiak bólintottak. Zavarukban a kalapjukat igazgatták, volt, aki a pohár után nyúlt, hogy köszöntőt mondjon, mások cigarettára gyújtottak. Nikoló, Pinkler és Rugó között nem csak Bizó és Leonárd látta a pillantások mentén kirajzolódó ismeretlen indulatok hálóját. De az ő szívük most összeszorult: ugyanazért Bizóé és ugyanazért Leonárdé is.

Pinkler letette Leonárdot az öléből, és játszani küldte. Aztán a konyhába ment, hogy segítsen Ilonnak a tiszta poharakat gúlába rakni a tálcán. Érdekelte, hogy min veszekedtek odabent a férfiak.

– Nem veszekedtek azok! – nevetett Ilon. – Van egy ügy – magyarázta –, ami régóta foglalkoztatja a családokat. Mert mióta ez van, nincs az a nagy összetartás, ami volt köztünk régen. A Dilo azt hiszi, hogy a Mokány, a lány apja, az tehet róla, hogy az mindent tudott, és mégis belement a lakodalomba, hogy elfogultak voltak, sírtak nagyon, amikor elbúcsúztak a lánytól.

– Szép beszéd volt – vett tiszta poharakat a tálcájára Szúnyog. – Melyik apa nem beszél így.

– Rendesen ment, semmi nem volt ott. Amikor én mentem férjhez, a Rugó fiához, akkor is sírtak. Szépen beszélt a Rugó is, hajjaj! De végestelen-végig sírtak. Sír az ember. És amikor a Szúnyog férjhez ment, ott is sírtunk – állt meg Ilon kezében a mosogatórongy.

– A Mokány nem tudott semmit a lányáról, jól nevelte a lányait, de szerintem az anyja tudta – fordult ki a konyhából Szúnyog. Ilon vállat vont:

– Nincs ebből baj. Áldja meg mindannyiukat az Isten, én nem haragszok rájuk, jó emberek ezek, a Dilo meg a Mokány is. Legfeljebb nem üzletelnek majd tíz évig. A pénz felit visszaadták, megesküdtek, hogy nem szidják egymást, elmentek a templomba is esküdni. Az eskü meg szent dolog minálunk, akár igaza van annak, aki megesküszik a gyerekeire, akár nincs, azt úgy kell elfogadni. Mert ha megátkozza magát vagy a gyerekeit, annál nincs igazabb dolog. Mert az Isten megmutassa. Hetedízigen – lögybölte Ilon a mosogatóvizet.

– Jaj, sukár csávó ez a Nikoló, igazam van? – buggyant ki Szúnyogból, ahogy elnézte Nikolót a férfiak között. – Az a sötét ragyogó szeme neki!

Ilon kíváncsian fordította halvány Szűz Mária-arcát a válla fölött Pinkler felé.

– Rendesen osztod, de az is téged.

– Mióta itten vagy, egyfolytában tégedet néz – szólalt meg Róza is.

– Hadd nézzen! – nevetett Pinkler. – Abból még nem volt baj!

– Az én anyám... – sóhajtott Ilon – répázni járt az édesapámmal.

– Hajjaj! – nevetett Róza. – Azok egymás mellett feküdtek, azt mégse nyúltak egymáshoz, egy ujjal se!

Ilon szerette felidézni a lánykorát, és úgy vette észre, hogy az Artista is szívesen hallgatja, ami így összevissza az eszébe jut. Pedig sokat szenvedett Ilon, tanulni nem tanulhatott, kivették az iskolából is a beteg gyerekek mellé, legyen, aki otthon marad, ő ápolta a szegény Lacikát, a legkisebbet, amelyik mozdulni sem tudott, kanalazni kellett bele az ételt tizenhat éves koráig, amíg el nem vitte egy tüdőgyulladás. Tizenhat éves koráig olyan volt, „mint egy csepp gyerek”, pityeredett el még most is Ilon, mikor eszébe jutott Lacika, a paplanok között a nyirkos, sötét putriban.

– Az igaz – vágta rá Ilon. – Ezek, az én édesapám és édesanyám nem nyúltak egymáshoz, hiába feküdtek egymás mellett. Egy ágyban feküdtek, az én édesapám meg az édesanyám, de rosszaságképpen nem ismerték egymást. Akkor az anyám apja a fejükre tette a kezét, és azt mondta:

– Áldjon meg benneteket a jó Isten, fiam. – Így történt. Aztán másnap mentek a munkába, és első télen pirított hagymát ettek, amikor megszülettem, azt mondják, olyan voltam, mint az aszalt szilva, a sok nélkülözéstől, éhezéstől. Sokat szenvedtek, de engem is, a testvéreimet is tisztán járatták, taníttatták.

– Mink úgy fogunk meghalni, hogy az istálló nem lesz üres – mondogatta édesapám. – Mi más jószághoz nem értünk.

– Én is – mosolygott Pinklerre Róza –, ha bemegyek az istállóba, és ránézek a lovainkra, már jóllakok. A szép lovainktól. De már a fiatalabbak azt se tudják, mik vagyunk. Jön a kishúgom, azt kérdezi:

– Mik vagyunk mi – azt mondja –, lovárik vagyunk? Mert nem tudta. A nyelvet is elfelejtik. Én cigányul beszélek a gyerekeimmel, de az iskolában magyarul beszélnek, és már egymás közt is könnyebb úgy nekik.

– Itt van ez a fiatalember – mutatott Ilon arrafelé, ahonnan az ura hangját vélte most hallani. Jött apám. Jött anyám, a sógornóm, keresztanyám: – Szereted-e azt a fiút, hozzá akarsz-e menni?

Jöttek, mert a Bizó mámi megkereste anyámat, jöhetnek-e kéretni.

– Mert ha egy szóval azt mondod, hogy nem szereted, ha annyi pénzt hoznak ide, hogy nem férünk tőle, akkor se – nézett a szemembe édesapám. A bátyáim azt mondták:

– Inkább szökjön el ez a lány olyannal, akit szeret, és ne legyen lakodalom.

– Mert minálunk csak annak lehet lakodalma, aki még nem volt senkivel – magyarázta Róza –, csak az a lány teheti fel a fejére a koszorút. Ha én mást szerettem volna, mással lettem volna úgy, akkor azzal is elszökhettem volna, édesapám megáldott volna, és akkor mi már összetartozunk. Mert azt is megmondta édesapám:

– Szökjön el olyannal, akit szeret, és ne legyen lakodalom, csak a boldogsága maradjon fönt.

– És szeretted? – kérdezte Pinkler. – Mert én olyanhoz nem tudnék menni, akit nem szeretek.

– Dehogy keserítettem volna a szívét, hogy megszökjek – mondtam is nekik. – De tudod, tetszett is nekem a Rugó fia, ha a családok összejöttek, mindig vele voltam, megszerettem. Nem tudom, mi lett volna, ha mást szeretek, talán úgy lett volna, mint a Dilo lányával, talán még a lakodalomból is megszöktetnek.

Ilon megtörölte a kezét. Az Artista gúlája – mint egy vár füstüvegből és hajnali ködfalból – veszedelmesen, sziporkázva magasodott. Tetszett Ilonnak.

– Esküre vett a Bizó. Szentkép előtt. Fekete kendőn:

– Úgy verjen meg a drága szent jó Isten, hogy ne adjon neked, de még a gyerekeidnek, a gyerekeinek se boldogságot soha, hogyha nem szereted tiszta szívből a fiamat. Tásztson a jó Isten és az egész családot szegénységbe, hogy úgy verjen meg a jó Isten, ha csak a koszorúért akarod a lakodalmat.

Mondtam:

– Ámen.

– Tudod, ezért is tart a Dilo tőle, hogy kinevetik a cigányok, mert az én édesanyám is azt mondta – vette át a szót Róza, és ő is a Pinkler gúlája mellé állt, miközben beszélt, gyönyörködött a csillogásában:

– Hiába gyűlölöm azt a családot, amelyik kéretni jön, ha az én lányom szereti, de nem akar vele elszökni, azok meg ragaszkodnak hozzá, hogy a lányom a családjukba kerüljön, akkor én már azért is, mert haragszom arra a családra, megpumpolom őket úgy, hogy abba hiba nincs.

Ilon és Pinkler együtt nevettek, még a szemük is könnybe lábadt.

Leonárd szaladt be, megtorpant, és ámulva megcsodálta ő is Pinkler építményét, azután vágatott is, hogy hívja a többi gyereket, micsoda palota tündököl aranyból, ezüsből az Artista keze alatt.

– Édesapám könnyezett. Szép kéretésem is volt – terelte vissza a szót a saját lakodalomára Ilon. – Édesapám kiállt a házán belül, még egy vagy két ló is elment róla. Azt mondta, ő nem várja el a lányától, hogy mit tudom én, milyen nagy pompával menjen el, ha szegény az a fiú, és szereti, akkor a jó Isten adjon nekik boldogságot, de ha van nekik miből, akkor álljanak ki magukból. Egy szavam nem lehet, négy lovat fogtak be a hintóba, hintón mentünk a templomba. Nemhiába vette apám a két lábát a nyakába, vette meg keservesen az első lovat. Az uram is tiszteli, becsüli a lovat. A gyerekeimnek az az első, hogy bemennek az istállóba.

Bizó mosogatónivalót hozott. Ilon tiszta vizet eresztett.

– Akárhogyan gondolkodunk, akárhogyan variálunk, mindig a lótémánál lyukadunk ki, mindig oda jutunk – simogatta meg Ilon hátát Bizó, bejött, vitt ezt-azt a tálcákon befelé a vendégeknek.

– Az édesapám is úgy volt a lóval, de az uram is, hogy hozzá vagyunk nőve, olyan a ló, mint a család – folytatta Ilon. – Ha hagynánk elvenni mitőlünk, az olyan dolog lenne, mintha én adnám a gyerekeimet a menhelyre.

Bizó letette a tálcát, megtörölte a kötényébe a kezét, és Pinkler mögé lépett.

– Hadd igazítsam meg a kontyodat, te lány! – mondta, kiszedte a csatot, végigsimogatta, eligazgatta Pinkler haját a tenyerével, és újra feltűzte.

A poharak kristályvirágain vörös, zöld és kék szikrák pattantak, a csillámlás hol kígyózó villámokká sűrűsödött, hol szétszóródott Pinkler szeme előtt, és a semmibe porladt, mint a madarak apró, fehér csontváza.

A férfiak felkerekedtek, Nikoló hívta őket, nézzék meg végre a lovát.

– Most menjünk, mert később be leszünk rúgva! – javasolta az apjának.

Pinkler is csatlakozott a férfiak után zúduló gyerekekhez és asszonyokhoz. Horvát Pista az udvar végében fakanállal álldogált a rotyogó bogrács fölött. A birkapörköltet Bizó, aztán Ilon is megkóstolta.

– Na, mi van, kereskedő! – csipkelődtek Nikolóval a férfiak.

– Csinált valamit a te bolond fiad? – nevetett Rugó mellett Boci.

– Temetőbe tetted a Kisjankót, eladtad neki a karós lovadat? – tettek rá a többiek is.

– Mind bogóid vannak neked!

– Soha ilyet még, Boci! – zárkózott Boci mellé Nikoló.

– Nyakon sütött?

– Igen.

– Akkor az nem igazi lipicai!

– Fél lip.

– Bogó az. Gondolod, ha jó, akkor a Kisjankó odaadja?

– A Jankó tiszta bolond, dobjam ki a tudómet.

– Nem fekete deres?

– Bogárfekete!

– És ez a lány? – kacsintott Pinkler felé Boci.
 – Tudod, hogy van... – vont vállat Nikoló.
 – Tudom, amit tudok... – döcögött Boci. – Fiatalka még.
 – Én még sose voltam szerelmes, de most...
 – Nem is arról van szó – komolyodott el Boci.
 – Arról van szó, hogy most meg igen. A szerelem nekem egy szent dolog. – Nikoló egészen elszomorodva lépkedett Boci mellett.

– Ej, fiam – veregette meg a vállát Boci. – Legfeljebb kívártok. Azt engedélyek is vannak a világon. Ha komolyan gondolod, hivatalokhoz lehet fordulni.

Nikoló Bocira mosolygott. A többiek már elől betódultak az istállóba. Közben Ilon ura dalra fakadt, híres volt a jó hangjáról, és kedve támadt énekelni. „Szeretem a testvéreket.” Nikoló végre kivezette a lovat.

– Nem kis ló ez, fiú! – veregette meg a ló hátát az apja. – Van ez 75-ös.

– 72–73 – igazította ki a fia.

Boci megvizsgálta a ló lábait, a patákat:

– Nincs hiba itt semmi, két patkó kell rá csak.

Pinkler a férfiak között a lóhoz furakodott. Az asszonyok mind a háttérben maradtak.

– Felülsz rá? – kérdezte Nikoló.

Pinkler a fiú vállába kapaszkodott, amíg az bakot tartott neki. Boci csak somolygott a bajsza alatt.

– Na, mi van, kereskedő? – fintorgott Nikolóra Pinkler.

– Mutasd meg, mit tudsz, Artista! – lendítette a lányt a ló hátára Nikoló.

A férfiak combjukhoz vert tenyérrel biztatták a lovat, mintha a vásárban futtatnák, de a kantár a lovagló Pinkler kezében volt. Pinkler szoknyája széthasadt, mikor felült, de nem törődött vele. Átugratott a karámon, és nekiiramodott a földeknek. Nikoló nem tudta levenni a szemét a bogárfekete kancáról, csak fél füllel hallgatta a közben fellobbanó vitát:

– Nem jobb, mint az enyém! Az enyém százhetvenhat centi és indigókék deres! – csapott le Dilo Rugóra.

– Neki jobb az övé, neked jobb a tied! – közvetített Boci üzletet szimatolva.

– Ha ő kér a lováért egymillió hármát, akkor én kérek a lovamért rögtön egymillió ötöt, itt haljak meg! – kiáltotta felhevülve Dilo.

– Na, cseréljünk! Mennyit kérsz a lovadért? – tartotta Rugó a tenyerét.

– Egemillió ötöt! – csapott bele Dilo.

– Elcserélem veled a Jágóra – csapott vissza Rugó.

– A Bogárfekete és még kétszáz ezer!

Bizó Nikoló mellé lépett. Nem szólt semmit, csak várta, nagyon várta már, hogy a fia eligazítsa. De az csak gyönyörködött az erdőszél felé vágató új lovában meg a lovasában.

– Itt ült fel először lóra, most mondd meg, anyám, valósággal tehetséges.

– Apró, ügyes lány – hagyta rá az anyja.

Az üzlet nem jött össze. Az emberek visszaindultak. Az asszonyok porcelántálakban behordták az ebédet, roskadásig rakták az asztalt gőzölgő, veres levű töltött káposztával, sűrű birkapörkölttel, foszló bokolyival, pálinkával, borral. A férfiak az asztal köré telepedtek, az asszonyok és a gyerekek már megebédeltek, kit hol és mikor ért az éhség.

Ilon, Szűnyog, Róza most körbevitték a kenyereskosarat, pálinkát töltöttek a kis üvegekancsókból. Jójúzen tunkoltak a vendégek a saftban, vitatkoztak, nevettek, csip-

kelődtek és dicsekedtek, dicsérték az asszonyokat, a lovakat és a szerencsét, hosszú életet, egészséget kívántak egymásnak, nem feledkezve el újra és újra felköszönteni Bizót.

A vendégség zaja kihallatszott az istállóig. Nikoló és Pinkler bekötötték Jágó és a vemhes karca mellé a Bogárfeketését is. A lovak nyugtalanul rúgták a bokszok oldalát.

Kifelé tartva Nikoló Pinkler után nyúlt. Lassan hajolt a szájához. Pinklerben a feszültség szétszikrázott, váratlanul lövellt a bőre alá és a zsigereiből is az ujjongás. Mint előbb, amikor átugratott a karámon az idegen lóval, vagy a bálatornyok legtetéjére mászva, ahova már nem tudták követni. Elszabadult a mellében, az ölében valami.

Az idősebb férfiak az ebédlőasztal körül maradtak, énekeltek. Boci hangja messzire kihallatszott:

– „Ne csak mindig verjél, Isten, egyszer áldjál is meg engem, annyira versz engem, és én nem érdemlem...”

Az orgonalila égre esőt rejtő fátyol ereszkedett. Rugó házának mészke burkolata világitott a tompa ég háttere előtt.

– „De ne üss meg az orostoddal, de csókolj meg a te száddal, a száddal, azzal a vékonytal, a nagy Isten engem verjen...”

Simogatásban és suttogásban nyíltak ki az ámulat tükristályai. A köd vízzé vált, és álló cseppek töltötték meg a levegőt.

A fiatalasszonyok a hátsó szobában gyűltek össze, ahol a Gróf zenéjére táncoltak, Bizó mámi is az unokáival, Ilon és Ramóna egymással, Szűnyog Amandával, Amanda bátyja Nikoló unokatestvéreivel, Dilo fiai Boci lányaival.

Az áramlás csillag alakban lüktetett szét a húsban, a verőerekben, a boltozatok közt, a duzzadó, nyíló, záruló rétegekben, a szétrobbanó öblökben, a nedvesen hasadó nyálkahártyákon, a pulzáló idegek végződéseiben, az elernyedő és megfeszülő izmokban.

Félig hunyt szemhéjuk alá a villámok vakuágai csapódtak, és minden egyes sós csepp iramában külön világ tüzelt: csípős óceánnal, zengő kvarcfalakkal, légkörrel, szárnyshogással.

Éhség

Amikor először járt az irodában, le sem tudta venni a szemét a fényképekről. Helyszíni fotók, tablóképek között kivágások a zsarumagazinból. Telefonos óvodai fényképek copfos kislányokról, szeppent kislányokról. El sem tudta képzelni, hogyan képes a főnöke akár csak egy percig is meglenni ezekkel az irodájában. De nemhogy megvolt, még gyűjtötte is őket, kitapétázta már vele körben a falakat. Minden bájos gyerekarc mellé jutott egy kiterített, szétszabdalt, lilára puffadt, lefejezett, felakasztott, megnyúzott vagy megerőszkolt gyerekrettem.

– Én már nem úgy nézek rá – legyintett a főnöke. – Pedig volt, hogy kint még hányszor is.

Letette a dossziékat az asztalra. A főnöke föl se pillantott. A mobiltelefonján nézett valamit, talán az üzeneteket vagy a farkába harapó kukacot, vagy semmit, csak céltalanul nyomogatta a gombokat, esetleg éppen azért, hogy ő elfoglaltnak lássa, ki tudja, nem lehetett rajta eligazodni.

A kaparászásnak először nem tulajdonított jelentőséget, aztán mégis, mert főnökének asztalra tett lába, fekete cipője irányából jött a hang, mintha a lábujjak unták volna meg a bezártságot. A főnöke mindig feltett lábbal ült az irodában, mintha valamilyen amerikai film nyomozója lenne. A haját is hátrazselázta, hasonlított így egy kicsit a Tom Cruise-ra, az volt a kedvenc színésze is meg a beceneve.

– Én is földi halandó vagyok, tele hibákkal – szólalt meg váratlanul a főnöke, és még mindig a gombocskákon pilinckéztek az ujjai. Valószínűleg nem a cipőjében kaparászó nagylábujjára gondolt. A főnöke néha megosztotta vele a borzasztó tapasztalataiból lepárolt életbölcsességeit, ahogy más a pálinkáját kínálja.

– A különbség talán csak az, hogy az életben nincs abszolút értelemben vett Mount Everest, ahova egyszer eljutsz, és kifújhatod magad. És nem csak a munkáról beszéltek.

A telefont az asztalra dobta, a tarkóján összekulcsolt kézzel hintáztatta magát a széken.

Szinte erőltette az emlékezetét, nem látta-e már ezt a jelenetet is valami filmben, s ha látta már, akkor azért látta, mert ilyenek nap mint nap megtörténnek, és éppen ezért, a „hitelesség végett” vannak a filmekben is.

„Tom mélyen a szemébe nézett, mintha olvasni akarna a gondolataiban.”

– Az a kérdés, hogy lehet mindennap a legjobbat kihozni magadból?

Ő erre vállat vont, mert minden kérdésre nem tudhatja a választ. Például arra sem jött rá, ha nem a főnök nagylábujjai kaparásznak, akkor ki vagy mi kaparászik, rugdalózik. Csak azt tudta, hogy a dossziében az újabb eltűnt személyek anyagai vannak, köztük egy tizenegy hónagnál régebben bejelentett gyereké.

– Azzal biztos nem mész sokra, ha nagyítóval keresed a hibákat. Azt kell észrevenni, hogy kiben mi a jó. Én mindent megteszek, ami tőlem telhető.

A főnök levette a lábát az asztalról. Előrehajolt, és összeráncolt homlokkal nyitotta ki a dossziét. Ő meg földbe gyökerezett lábbal állt, mintha volna még valami feladata.

– Én két lábbal fogom a talajt, és nem élek tökéletes világban – nézett rá, mélyen a szemébe a főnöke, de erre nem lehetett mit mondani, csak dűnnyögni, hogy „hát igen”, kissé ámulva, hogy a főnök milyen szépen, milyen mélyen tud beszélni. Hamarosan akkor lehet, hogy mégis ő lesz a sajtósóvivő a testületnél, ahogy azt már rebesgetik is, hogy „kívánatos lenne a kultúra meg a kommunikációs képessége végett”.

– De csak az igazság érdekel. Mennyire ismered a pszichiátriát? – szegezte a mellének a kérdést, ő meg erre elvörösödött, még le is izzadt.

– Hát... – rebegette végül.

– Szóval nem akarsz válaszolni – ráncolta homlokát a főnök.

– Tanultunk valami pszichológiát – próbálta kivágni magát, de félt, hogy ezzel végleg zsákutcába szorul.

– Oké. Hallgatlak – mondta a főnöke erre, és lapozgatni kezdte a dossziét. A kaparászás most mintha az ablak irányából hallatszott volna, de ő nem tudott másra figyelni, csak a főnöke manikűrözött körmeire, a körömház harmatos csillogására.

– Tizenegy régi, a többi új – válaszolta, mert a kérdést szerette volna inkább a dossziééra érteni, mint a pszichológiára.

– Szerintem a pszichiátria magánvélemények gyűjteménye – ragaszkodott a felvett témához a főnöke. A dossziében lapozgatott, ki is vett egy fényképet belőle. A fél szemét behunyva a hátsó fal fotórengetege elé tartotta. Meg volt elégedve a látvánnyal.

Ő is jól ismerte ezt a képet, tulajdonképpen nem is igen értette, miért nem rakta ki már a főnöke, „még nincs annak itt az ideje”, mondta baljóslatúan, meg hát úgymindenki ismerte a lányt, bár ő még nem botlott bele a gyerekekbe, „majd annak is eljön az ideje”, mondta a főnöke.

– Se a tényekhez, se a tudományhoz semmi köze – szegezte le a főnöke a pszichiátriáról.

– Tudtad, hogy Amerikában az ötvenes években több amerikai pusztult el ideggyógyintézetekben, mint az első és második világháborúban, a koreai és a vietnami háborúban ugyúttvéve?

Ezt a megállapítást kicsit sommásnak, körvonalazatlannak érezte, ő maga a szerény tudásához mérten is mindig inkább az árnyaltabb véleményekhez vonzódott. Tomkrúz azonban erős volt és igazságos, ehhez kétség nem fért. Most is olyan magabiztosan folytatta, mintha mindjárt a kormányfővel beszélne:

– Ma itthon is több százezren élnek nyugatúton, mert valahol valakik összedugták a fejüket, és kitalálták, hogy ezek a gyerekek ideggyengék. Tudod, hány szülővel beszéltem, akinek ebbe halt bele a gyereke? És hány gyereket pátyolgattam, amíg abba hagyta a gyógyszerabálást?

Az ablakban, mintha a szeme káprázna vagy hallucinálna, a képen látható gyerek feje bukkant fel. Elsápadva bámulta, mire a főnöke is az ablak felé fordult.

– Na, ez a Pinkler – állapította meg a főnöke nyugodtan, mintha mindez természetes volna.

Pinkler beugrott. Leporolta a ruháját, és csípőre vágta a kezét.

– Megéheztél, angyalom! – fordult a lány felé Tomkrúz, a széke nagyot nyikordult alatta. – Még jó, hogy a földszinten vagyunk, bár ahogy a híredet hallom... – Artistának képzelet magát – jegyezte meg a főnöke –, és most a mi költségünkön szépen visszataxizik. Ha egyáltalán kell még valakinek, mert múltkor nálunk éjszakázott, hogy hagyjuk futni, mert rossz hatással van a többire.

Úgy mondta ezt, hogy közben végig a lányt nézte, de mintha a háta mögött beszélne, nem neki, nem hozzá, csak róla. Aztán belepillantott a dossziéba.

– No, most látom csak, hogy megint az Átmenetibe vagyunk – dűnnyögte, és hirtelen felpattant, annyira fürgén és acélosan, hogy csodálkozni sem hagyott időt. Megragadta a lány nyakát, de az meg belevillantotta a szemét a lelógó haja alól az ő főnöke szigorú szemébe.

– Két hete nem hallottunk rólad, hol kurválkodtál? – a főnök fenyegetően suttogott, ahogy a kihallgatásoknál szoktak a profi zsaruk a filmekben.

Pinkler elütötte a kezét, kirántotta magát a fogásból, de mielőtt nekiiramodhatott volna, ő már bilincset kattintott a csuklójára. Mert sok mindent mondhat róla a főnöke, hogy gőze nincs a pszichológiához, hogy nem gondolkodik elég mélyen, de hogy ne tudna tökéletesen együttműködni, hogy nincs ott abban a pillanatban, amikor szükség van rá, hát azt nem, ezt nem mondhatja.

– Artistának képzelet magát? Akkor most felléphetünk ugyanabban a számban – mondta ő, olyan felszabadult hangon, ahogyan még soha, és a főnöke szinte elismerően nézett rá.

*

Hogy hanyadika van? Hát persze hogy tudom. Július 19. Ma hoztak vissza a zsaruk. Én láttam is magát, amikor a Tomkrúz föl vitt.

Hogy hogy értettem a nyarat? A nyár az a szabadság. Itt meg be vagyunk zárva.

Szerencsére itt is vannak barátaim. A Janó mondjuk. De a Sodrásban... a Sodrás utcai lánynevelőben, ott több van. A Mariann, a Hajni, a Berti, ezek. Én mindenkivel barátkozok, nem kell félteni.

Csak azért féltenek, mert nem tudják, milyen vagyok. Azt hiszik, hogy én hülye vagyok. Nem tudnak ezek semmit. A nevelők meg az igazgatók. Azért vannak, mondjuk, pozitív kivételek ez alól. Van olyan nevelő, akivel meg lehet beszélni.

– Mikor akarsz kimenni? Mondom: – Mikor lehet. – Mikor jössz vissza? Mondom: – Normálisan.

Ez az utolsó napja? Maga akkor most azért van itt, hogy kivizsgálja a panaszainkat, én meg véletlenül éppen itt vagyok, engem még beletesz, aztán lezárja. Igaz, azt annyi.

De nekem nincsen semmilyen panasza.

Hát milyen legyen az intézet?

Az ember be van zárva, mindenhol rácsok meg falak. Nincs saját holmid, semmid, ami úgy a tied. A hálóba csak tanulószoba után lehet bemenni. A zsebpénzed kevés, azt is elveszik, ha nem viselkedsz nekik megfelelően, vagy nem tanulsz. Folyton basztatnak valamivel. Bocsi.

Aztán vannak nem normális, szemét vagy mit tudom én, milyen nevelők is. Akkor most mit szóljak. Hogy azok miket csinálnak a gyerekekkel. Tisztelet a kivételnek. Vagy a nagyobbak a kisebbeket hogyan kínozzák. Semmit nem lehet csinálni.

És akkor unalmas az iskola, unalmas, unalmas bent lenni.

Az embernek nincs senkije, semmije. Nem lehet kihez fordulni, ha bajban vagy. Ha igazán bajban vagy.

A Bertinek kellett volna szemüveg, mert nem lát. Nincs neki, mert nem vitték orvoshoz. A Hajni szeretett volna egy József Attila-kötetet, összenyert mindenféle díjakat a versenyeken, de nem vették meg neki, hogy nincs pénz.

A testvéreknek rosszabb. Vagy ahogy vesszük, legalább az embernek van valakije, akihez tartozik. De akkor meg látja, hogy a másik hogy szenved, és az jobban fáj, mint a saját baja. A Hajni egyszer még kisebb korában arra ébredt, hogy viszik vidékre. A buszon meg nem volt seholy a Berti. Hiába sírtak akkor már. Szétválasztották őket, el se köszönhettek egymástól. A Mariann is úgy tudja, hogy a testvérei intézetben vannak, de senki nem segít neki, hogy felkutassa őket. Nekem végül is a Mariann majdnem olyan, mint a testvérem.

De engem nem érdekel az egész intézet annyira. Csak sajnálom őket, főleg a kicsiket. Mert azok még nem tudják, hova kerültek, csak lassan fogják fel, hogy nem kellenek senkinek, hogy csak a bajnak vannak.

Nekem ott van az anyám. Az anyám bármikor kivenne, csak, tudja, van neki egy élettársa, és az zűrös. Az engem utál, de én is őt.

Az anyám meg nem tehet semmit. Én nem akarom, hogy miattam az utcára kerüljön. Anyámnak sincs semmije, mert megörökölte az öreg házát, de azt az élettársa elitta.

Amikor kiszökök, mindig megkeresem az anyámat.

Képzeld, hát nem lekapcsol a Dénesbá? De vele mákom volt. Ő nevelő a Sodrásban. Szinte a karjába ugrottam. De a Dénesbá az egyetlen, aki tényleg jó fej. Nem dobott fel, mondom:

– Nem lesz gáz, van hova mennem.

Megbeszéltük. Még aludhattam is nála.

Hát lett volna hova mennem, nem hazudtam, csak éppen az anyámat nem találtam meg.

Kórházban van, csak nem tudom, melyikbe. Elindultam, még be is mentem az egyikbe, hogy segítsenek, a mentősökkel is beszéltem, hogy hova vihették. De nem találtam. Aztán vidéken voltam egy családnál, ott mondja az egyik csaj:

– Megnézem neked a nyilvántartásban.

Mert a csaj ápolónőként dolgozott. De ő se talált senkit.

Nem, arról inkább most nem beszélnék. Hogy mi történt az anyámmal. Arról inkább nem.

Apám meg egy szerencsétlen, ahhoz se mehettem. Mehettem, de abba nincs köszönet. Olyan fazonokkal héderel, na, nem az, adtak cigit, minden.

Apám mindig meg akar nevelni, mindig rájön a nevelhetnék, ha meglát. A haveri kör, azt mondja, engem elront a haveri köröm. Mert az ő haverjai mind bankigazgató meg miniszterelnök meg szerzetes.

Amikor kisebb voltam, nem bírtam azt, hogy bezár. Kihozott az intézetből, aztán meg bezárt. Akkor minek hozott ki? Bezárni itt is be tudnak. Azazhogy itt se. Akkor ő meg mért gondolja, hogy ezzel a nevelés le van tudva.

Nem tudnak ezek gyereket nevelni.

Az öregre meg mind ki volt akadva, pedig az öreg az nagy ember volt. Nála laktam, amikor anyám próbálta elrendezni valahogy az életét. Én az öregtől sok mindent tanultam, azt mondják, az én szemem éppen olyan, mint az övé, nem a színe, a nézése. Pedig szerintem én az anyámra hasonlítok inkább.

Hogy mit tanultam az öregtől. Meséket. Volt egy meséje, nem az övé, de ez mellékes, amiben a Bogár szerepelt. Ez egy lány, aki nagyon jó volt és nagyon erős. Elindult, hogy megkeresse az apját. Vele ment az anyja is mindenhova. Nem hagyták el egymást egy pillanatig sem, csak egyszer, de akkor Bogárnak az anyját is sikerül megszabadítania. Bogár mindenkit le tudott győzni a hatalmas erejével meg az ügyességével. Még az elátkozott királyfit is legyőzi. Kézfogásával vért fakaszt az ellenség ujaiból, mert az fitogtatja az erejét, mikor bemutatkozik. Aztán találkoznak egy vaddisznóval. De az olyan, hogy emberi nézése van, és elvezeti őket egy kastélyba egy ajtóhoz. Nekiront az ajtónak kétségbeesetten nemegyszer a vaddisznó. És akkor Bogár meg az anyja megijednek, hogy talán a kicsinyei lehetnek az ajtó mögött. De amikor betörnek, látják, hogy ott fekszik kiterítve egy öreg király hullája. De már olyan aszott, mint egy múmia. A vadkan körbeszaladja a hullát, aztán lerángatja róla a halotti leplet, és a kezében levő kardot odacibálja Bogárnak.

– Mit kezdjek ezzel a vénséges fegyverrel – tűnődik Bogár.

Erre a vaddisznó, mint aki meg akar valamit nagyon magyarázni, megint a királyhoz szalad, leráncigálja róla az inget, és állával bökdödni kezdi a hulla mellkasát.

– Ez azt akarja, hogy vágjam szét! – döbben meg Bogár.

A vaddisznó erre lelkesen rőfögni kezd. Akkor lecsapott a hullára Bogár, de a kardja ezer darabra törik. A hulla sértetlen marad, de úgy, hogy egy karcolás sem esik rajta. Erre meg a vaddisznó a földre fekszik, és keservesen sírni kezd. Akkor Bogár nagyon megsajnálja a vaddisznót, és újra próbálkozik, most már a saját kardjával, és egy csapásra kettészeli a testet. A testből, mint a friss húsból ömleni kezd a vér. A vaddisznó visítva fetreng benne, de mielőtt Bogárék kellőképpen elszörnyedhetnének, mert borzasztó látvány a vérben rőfögő disznó, a vaddisznó egyszer csak fiatal királlyá változik. Bogár és az anyja akkor felismerik az apát.

Álmodni is szoktam. Vagyis régebben. Amikor behoztak. Amikor még egészen kicsi voltam. De már nem emlékszek, hogy mit. Szerencsére, mert szörnyű volt, de nem tudtam felébredni, és be is pisilem, ebből voltak gondjaim, sejtethi.

Mostanában nagyon aggódom anyám miatt, mert gyógyszerезezik, és arra iszik, hogy kibírja valahogy... Vidékről is azért jöttem el, pedig ott jó dolgom lett volna... De az anyámról nem tudtam semmit egy ideje.

Én hiába mondom, hogy vele vagyok, hogy elviszem tuti helyre. De például az is, hogy anyám a cigányokat ki nem állhatja.

– Az már a vég, ha én arra a szintre lecsúszok – ilyeneket mond anyám. Meg hogy: – Azok mind lopnak. Mert azok nem tudják, mi a tisztesség, nem ragad rájuk a jó példa.

Én már úgy nem is bírtam ezeket már régebben se hallgatni, de hát már nála meg is szoktam. Nálunk az intézetbe azt nem nézik, hogy kinek milyen a bőre színe. Én sem nézem. Ismerek cigányokat, akik tisztességesebbek is, mint a nem cigányok. De én tudom, hogy ennek ellenére az anyám nem rossz ember. Ha megismeri mondjuk a Janót, vagy mit tudom én, ezeket a családokat vidéken, akkor szerintem megváltozott volna a véleménye szépen lassan.

Mert tudom én, hogy vannak, akik nem tudják elképzelni, hogy egy nem cigány egy cigánnyal. Pedig én nem egy esetről tudok, hiába, hogy a szülők kitagadták a gyereket. Ott van például a Janó meg a Kati esete. Csak sajnos a Kati ezt nagyon nehezen viseli. Ezt, hogy kitagadták a Janó miatt, és még terhes is. Persze örül a kicsinek, és a Janó is, bár az szerintem hülye ahhoz, hogy felfogja. A Janó még gyerek. Mint ahogy én sem tudom, mi lenne velem, ha most terhes lennék. Mert az tuti biztos, hogy elvetetni nem vetetném el, mert abba belebetegednék, megölni egy életet. De itt nem lenne más választásom, és akkor még az apját is bajba sodornám, hogy kiskorúval.

Szóval az anyámra visszatérve, nem egy könnyű eset. Hogy én jó helyen vagyok az intézetben, biztonságban, csak tanuljak.

Most múltam tizenhárom. Mire innen kikerülök, lehet, hogy anyám nem él, ha így folytatja. Nekem ő a legfontosabb. Engem más nem érdekel. De ezt senki nem érti meg. Igaz, nem is nagyon beszéltem erről senkinek, csak most magának.

Tudja, mit érzek olyankor, hogy hazamegyek, és látom, mi van? Én azt nem kívánom senkinek...

Az anyám a konyhában fekszik. A keze a konyhaasztal lábához kötözve. Az ajtót az állat nyitva hagyta, és elment valahova. Kocsmába, mit tudom én. Az anyám meg beszélni sem tud. Be van az arca dagadva, és olyan furcsán néz. Üvegszilánkok vannak körülötte, és csak egy ing van rajta, az is összevissza hasogatva, a hasa is, mindene. Nincs rajta a bugyija se. Nem is találtam sehol. És minden csupa vér.

Hívtam a mentőket, de nem tudtam nekik semmit mondani. Visszahozattak persze, mire én újra megszöktem. Nem hagyhatom anyámat a kórházban szenvedni, de nem tudom, hova vitték.

Azt hittem, ezt nem fogom tudni soha elmondani.

Nem, ezt még nem mondtam senkinek.

Azzal nem segít, ha most maga itt elmondja nekik. Azt ígérte, minden köztünk marad. Hogy a vizsgálat névtelen, igaz? Mert akkor végleg elvágnám magam. Akkor, lehet, az anyámat nem is láthatom többet.

De most már magának azt is megmondom. Mert maga nem fog elárulni. Ahogy lehet, megszökök, és megkeresem.

Lehet, hogy soha nem vesznek vissza a Sodrásba, de nem tud érdekelni. Egy árva bűdös szót se szóltak, hogy mit döntöttek az alatt az egy hónap alatt, amíg én szökésbe voltam, mintha nem is az én sorsomról döntöttek volna, érti. Mindegy. Átszökök a Sodrásba a Mariannhoz, rég láttam. Ha kiszökni ki tudok, akkor beszökni se lesz nehéz. Kihívom hátra. A pusztában szoktunk dumálni, szívni, az oszlopok alatt, ott nem zavar senki. A Marianntól úgyis megtudom, mi van, mert ezeket leszárom. Ha nekik nem fontos, nekem mért legyen fontos.

Ha visszavesznek a Sodrásba, azt megünnepeljük. De ha mégis a másik intézetbe... ahol meg össze akarnak rakni a bűnözőkkel...

Javítóba akarnak tenni. Hát mit követtem én el? Nem követtem el semmit. Anyám mit gondolna rólam, és igaza van.

Nem, engem a fiúk nem érdekelnek. Nem voltam szerelmes soha. Nem találkoztam még olyannal.

Nem akarok úgy járni, mint anyám. Az se úgy indult ám, hogy véresre verték egymást. Én még egy normálissal se találkoztam. Meg ha találkoztam is, lehet, hogy el se hinném neki.

Úgyis azt akarja, akkor megkapja, kész. Csak hagyjon békén. Nekem ilyenkor lemegy a redőny. Nem érdekel semmi, nem érzek semmit.

Figyeljen ide, ez hülye kérdés. Tízéves voltam, amikor elkezdtem cigarettázni. Megkínáltak a nagyok, az ember meg azért is rágyújt, hogy őt is nagynak nézzék. Na. Ez így van a szexszel is. Az itt bent meg nyílt dolog, hogy ki kívül megy el, a lány meg úgyis igyekszik megszabadulni a szüzességétől. Engem azért csak egyszer kaptak el, akkor viszont többen. Túl vagy rajta, szar, de elfelejted. Ami nem téma sem kint, sem bent, az a drog. Ezt nem nehéz megtanulni.

Én még annyira nem vagyok rákattanva semmilyen szerre, hogy elcsesszem az életemet. Csak buliból csinálom.

Igaz, amit mondanak. Ezt mondták most magának? Előttem nincs fal vagy csukott ajtó. Engem ezek nem érdekelnek. Én azt csinálom, amit akarok. Például tudok lovagolni. Ugratni meg minden. Kipróbáltam, hogy fölállok, rendesen kiegyenesedek a hátán, és elindul. Azt még azért gyakorolnom kellene... Na, mindegy. Van még kérdése?

Nem, nem hagyom, hogy bántsák az anyámat. Az apámról mondjanak, amit akarnak, én nem bírom annyira. Kilökte az anyámat. Lehet, hogy nem rossz ember, csak nincsen akarateréje. A híd alatt van, és ott is marad, míg él, az biztos.

Hogy mit szeretnék. Hát anyámhoz visszamenni.

Úgy érti, hogy az életben? Hát. Őszintén szólva nem tudom. Ezen még így nem gondolkodtam. Artista szerintem már nem lehetek. Mindegy. Most nehogy azt higgye, hogy izgat.

Tanulni azt nem szeretek. Unalmas az iskola.

Úgy képezem az életemet, hogy veszek egy tanyát az anyámmal, és lovakat tartunk. De úgy nem szoktam tervezgetni. Ezt is csak azért mondtam, mert kérdezte. Azért jutott eszembe. Most ezt mondom, de nem szoktam úgy rágódni ezen.

Hát nem tudom, hogy mit fog ebből maga kihozni. Egész véletlen, hogy éppen most jött. Hogy bent vagyok. De nem bánom. Jót beszélgettünk, igaz? Vegye úgy, hogy én már itt se vagyok!

*

Hát igen... Nehéz.

Sokféle halál van....

Nem mindegy, hogy éljük meg a halált...

Szóval be kell járni azt az utat, én azt mondom. Én sajnálom azokat, akik például nem tudnak bejárni egy utat, Judit.

Judit. Bibliai név.

Nekem nincs meg, Judit, csak a nyolc általános, de tanultam. Kerestem a mestereket. Akik tanítanak. És meg is találtam őket. Most már megérett az idő. Engem találnak meg. Nem számítanak az iskolák. Nem az a tudás számít.

Nem könnyű visszaemlékezni. Egy év. Van, akinek nagy idő, van, akinek elröppen. Érdekes. Július 19-e délután. Érdekes. Egy évvel ezelőtt. Bevésődik, Judit. Vannak pillanatok. Esteledett. Látom magam előtt ezeket az oszlopokat.

Megérkeztünk.

Nem láttam rémültnek abban a pillanatban.

– Dénesbá!

Itt van előttem a Mariann arca.

– Pinkler?

Érthetetlen volt akkor. Persze mindennek eljön a maga ideje.

Nem félt. Nem volt rémült. Nem volt megijedve. Nem hisztizett. Nem jajgatott, hogy: „jaj, Istenem, most meghalok!” Olyan érdekes volt. Mintha semmi nem történne, tudod? Csak egy kicsit rosszul lenne.

Össze volt égve. Onnan. Látod? Egészen fölmászott.

– Hol van anyu?

Ennyi. És nem ő volt megrémülve. Hanem mi. Hú, az nagyon rossz volt.

Utána az a hét. Az újságírók.

Jobb lett volna, ha azonnal meghal, de kómában volt. Megvakult, és mindkét karját amputálni kellett. Felpuffadt az egész teste. Hát szörnyű volt, mit mondjak.

Megmondjam, mit érzek? Itt. Legbelül. Ennek így kellett történnie.

Ehhez az öngyilkosságnak semmi köze. Szaltómortále volt, ha érted.

Az, amit most mondasz, Judit, elgondolkoztat. Soha. Kerested a névsorban. Személyesen. És nem.

Pedig mindannyian azt hittük, ő maga is mesélte, hogy az Artistaképzőbe járt.

Érdekes... Szóval nem volt benne a névsorban... Hát most mit mondjak...

(A regény szereplői és cselekménye kitaláltak.

A hasonlóságok nem szándékosak, nem is véletlenek, hanem elkerülhetetlenek.)

FIGYELŐ

„ISTENI RÉSZ AZ EGÉSZBEN”

Ágh István: *A megtalált időből*
Nap Kiadó, 2005. 72 oldal, 1950 Ft

Öt esztendővel ezelőtt, 2000-ben azt írtam Ágh Istvánról, hogy „jól megy neki mostanában”. Persze csak költői értelemben, mert versbeszéde klasszikus módon *beérett*, vagyis végbement benne az, amit Németh László „*az elemek vég-ső elrendeződése*”-nek nevezett, amikor eszméletének és szemléletének magaspontjára jutva, egy költő vagy író végleges érvénnyel tekint szét a világban és a létezésben. Amikor a maximumát tudja művével sugallni, a maga módján és az alkotó évtizedek során kialakított-megszerzett eszközeivel mindannak, ami teremtő személyiségét kitölti. – Mi történt 2000 óta? 2003-ban napvilágot látott egy újabb Ágh-kötet (SEMMI SEM ÚGY, Nap Kiadó); ezt követte 2005 könyvhetén a mostani, amelynek olvasása közben újra csak azt mondhatom, hogy változatlanul jól megy Ágh Istvánnak. (Persze ismét csak költői értelemben... Sub specie aeternitatis, mert egyébként meg azt tapasztalom, hogy nem kapja meg – ez a költő sem kapja meg – azt a figyelmet, ami pedig kijárna neki, a kétségbevonhatatlanul biztos értékeket létrehozó poétának a sok napjainkbeli versificátor között.)

De hát érdemes-e pörölni a kor vak vagy színlelt közönyével, hiszen ez sohasem vezetett minálunk eredményre; hajoljunk inkább közelebb Ágh István új könyvének verseihez, amelyekben feltárul a *mélyemlékezet*, „*erős színekben játszó tündöklése*”. Jelzi ezt már a kötet címe is, a világirodalomban tájékozottabb olvasó számára nem is olyan rejtett utalással Marcel Proust regényfolyamának zárókötetére, A MEGTALÁLT IDŐ-re, ahol véget ér az átélt és eltűnt idő utáni grandiózus nyomozás.

A XX. század filozófiai, művészi és pszichológiai felismerései óta tudatában vagyunk annak, amit korábban öntudatlanul éltünk meg, hogy többféle emlékezetrel élünk. Egy hétköz-

napi és az életidővel együtt romló emlékezetrel, amelynek – úgy-ahogy – urai vagyunk, továbbá a megélt élet végtelen filmtekerésének rövidebb-hosszabb foszlányait váratlanul és akarattunktól függetlenül előhívó mélyemlékezetrel, amely fölött nincs hatalmunk. Ez a tünény azoknak a hirtelen pillanatoknak a kegyelmi ajándéka, amelyek egy másik költő, Weöres Sándor szerint „*kilógnak az időből*”. – Ágh István új köteté ennek a ritka kegyelmi állapotnak köszönheti létét; a „*meglepő, zsúfolt látomások*” akaratlan jelentkezésének, „*hol minden részlet ismerősen földi, / de teljessége valóságfölötti / visszfény meg árnyék, elfelejtett dolgok / erős színekben játszó tündöklése*” (ÁMULAT), ahogyan a karcsú kis kötet nyitóverse fogalmaz, vagy ha tetszik: „*a lét isteni része az egészben*”, ahogyan a kötet záróverse (ZENE) bizonyossággal állítja. Minden látszat ellenére ez bizony nem sorolható a hagyományos „*élményköltészet*” zónájába: ontológiai líra valósul meg itt a személyesség maszkjában, amely az egykor megélt valóság felszínének gyorsan fakuló fátylait leoldva mutatja meg azokat a szavakkal szinte megfoghatatlan érzelmi és életérzésszerű tartalmakat, amelyek Ágh István személyiségének a mindenki mástól megkülönböztető karaktervonásait formálták, és előhívták belőle a költőt.

Emlékszilánkok szakadékos-összetapadó lírai önéletrajzát kínálja visszafogott, „alulhangszerelt”, de éppen ezáltal hiteles és megragadó költői erővel Ágh István „megtalált ideje”; az a varázs, ahogyan ennek a mélyemlékezetnek a szó bergsoni értelmében vett *tartamát* megszólaltatja. Egy ómexikói mondás szerint „*a költészet attól költészet, hogy úgy viselkednek benne a szavak, mintha először találkoznának*”. Az Ágh István mélyemlékezetének az üzeneteit hordozó szavak úgy fénylenek föl a kötet verseiben, mintha költőjük a szemünk láttára és itt és most először élne meg tulajdon múltját.

Említettem már, hogy személyes életünk mélyrétegeibe, bár legsajátabb tulajdonunk, nincs bejárásunk, s hogy ez a képtelen életigazság a XX. századi művészek számára köz-

tapasztalat. Marcel Proust megfogalmazásában, aki az emlékezet akarunktól független működését regénye műformájává nemesítette: „hiába próbáljuk felidézni, értelmünk minden erőfeszítése hasztalan – írja a SWANN-ban. – *Kívül esik az értelem területén és hatalmán, valami kézzelfogható tárgyba van rejtve (ennek a kézzelfogható tárgynak a bennünk kellett benyomásába), amiről még csak sejtelmünk sincs. Pusztán a véletlenlen múlik, hogy ezt a tárgyat halálunk előtt megtaláljuk-e vagy sem*”. Ezt a rejtelmet Ágh „*talányos magunkbanvalóság*”-nak nevezi egyik versében. A megfogható tárgyakba rejtett idő emléke, ahogyan ezt Proust is kifejté, ősi mítoszi hit, s ennek az anyagból elevenedik ki Ágh István hetven versben megörökített „*megtalált ideje*”. Műformáját tekintve rokonságot tartva a XX. századi magyar líra egyik csúcsteljesítményével, Szabó Lőrinc TÜCSÖKZENÉ-jével, mely alcíme szerint: „*rajzok egy élet tájairól*”. S Ágh István ugyanúgy tizenkilenc soros, jambikus lejtésű versek sorozatában fogalmazza meg a léthez és a világhoz való viszonyát, mint Szabó Lőrinc, akinek a művével kapcsolatban Rónay György kiemelte a hangvétel többszólamúságát, „*amelyben egyszerre van jelen a folidézett múlt is* – írta 1959-ben, a TÜCSÖKZENE második, bővített kiadása alkalmából –, *meg az emlékezet aktusának jelen ideje is*”. Ugyanezt írhatná, ha közöttünk lehetne, Ágh István új kötetének időrétegeiről is, mert a folidézett múlt idő és az emlékezés folyamatának jelen ideje A MEGTALÁLT IDŐBŐL verseiben is át- meg átszövik egymást. „*Az ihlet hangulata is kétszólamú* – hangsúlyozta annak idején Rónay György –, *elbeszélően objektív, de ugyanakkor emlékezően szubjektív is* – daltam, de kísérete is önmagának.”

Ágh István kötetének uralkodó motívumai, kipreparálva őket a versek költői erőteréből, többnyire „lényegtelennek” tűnhetnek, pedig ezek a lassan múlttá foszló s a korviszonyokba ágyazott életidő nyomjelző képei: a falusi gyerekkor „*első anyanyelvének, melyet a beszéd előtt megtanultam... illő fények bújókáik az áldott békeségnek*” (IDŐTLEN MÁLYVA); „*kenyérmelleg konyhában*” virrasztó mécses emléke (ELSŐ ÁRVASÁGOM); aztán „*fűrészírás*” és a beszélgáltatás elől a padlás végén elfalazott hízó és lefejezett pulykakakas; később a szakadt „*mosottszürke overallból*” kilátszó, hullasárga test 1956 októberében; a „*második árvaságát*” élő ifjú megzavart szeretekezésének idétlen szégyene a kietlen lágymá-

nyosi mezőn; „*az útelágazás a Bimbó és a Keleti Károly utca sarkán*”; a „*DVIRAG-panzió*” meghibásodott fényreklámja a Mátrában vagy a Bosnyák téri „*ládabár*”, a fővárosban mindjobban elszaporodó szarkák lázas csörgése, a hajdani, otthoni állomásépület emlékképe és a nemzedéktárs emléke, aki Szigligeten „*épp ebéd alatt, vasárnap, a szobájában, Mozart dallamára*” halt meg – „*szízárlat*” következtében. – Igen: Orbán Ottó lényét őrzi ilyen rendíthetetlenül Ágh István mélyemlékezete, és az ő hiánya – örökhiány – eszméletti rá arra, hogy – „*azt a rengeteg szétszórt töredéket*”, ami a balatoni tájhoz kötődő közös idejük szilánkjait idézi, „*egésznek*” vélje (DÉLI ÉJFÉL). S a szétszórt töredékek teljességének az érzése az egész kötetre érvényesen igaz.

Ágh István új verseskönyve természetesen másképpen összegzi a megélt élet megtalált idejének a teljességét, mint a TÜCSÖKZENE Bildungsromanja; másféle életérzés közös nevezőjén. Eltekintve a terjedelmi különbségtől, hiszen az ő hetven versből álló könyve más léptékű, mint Szabó Lőrinc háromszázhetven darabból összeállított opusa, Szabó Lőrinc lírai rajzainak „első mozgatója” egy élet tájairól a mohó és kielégíthetetlen életvágy. „*Ahogy Kína mondja: a Tízezer Dolog, az Egész élet*” (MI MÉG?) érzéki gyönyörűsége és habzsolása, ami átragyogja a töredékek érzett élet személyes drámáit és megpróbáltatásait; az a mohó léletszeret, amelynek „*Semmi Sem Elég!*” – Ágh István verseinek uralkodó dallama ezzel szemben egyfajta árvaságtudat és történelmileg is motivált életfélelem. „*Ezért muszáj a nincs s lehet közt félnem azóta is*” (GYALOGÚT), dereng át egy gyerekkori képzel veszedelem szorongása a verseken. S fel is teszi magának a kötet vége felé a kérdést: „*Mitől félek, ha a semmitől félek?*” A semmitől való félelemnek a rettentő realitása a XX. századi ember létélménye, s ennek a korunkat jellemző ontológiai szorongásnak a színszűrőjén keresztül sejlenek át a versek szövegében a versek anyagát képező emlékdarabkák, a megtörtént élet motívumai és rekvizitumai. Ennek a sejtekbe ivódott létszorongásnak jellemző tünete az a versekben is megfogalmazódó érzés, hogy tulajdon életünk valamilyen képpen nélkülünk zajlik, s legfeljebb csak kívülről lehetünk szemlélői mindannak, ami velünk történik: „*a félelmes bizonytalanság*” tudata a sorsunk, mert önrendelkezési jogunkat

saját életünk fölött elvették tőlünk. „*Akárhol voltam, nélkülem vigadtak*” (BÚCSÚEBÉD); „*olyan magamra hagyott sose voltam*” (MÁSODIK ÁRVASÁGOM); „*lassan elkezdődött valami más, akkor belát-hatatlan életveszély*” (ÁTTŰNÉSEK) – s még idézhetném tovább is ennek a jellegzetes korunkbeli szorongásnak a kifejezett tüneteit, mint „*valami régi szorongástól félszeg*” költő életérzésének állandó kísérőjelenségét. S az eltűnt idő perspektívájából nézve ezért érzem egyre jellemzőbbnek, hogy a pályakezdő Ágh István első kötetének SZABAD-E ÉNEKELNI? volt a címe 1965-ben.

Ugyanaz az „*ösi szorongás*” kapna itt hangot, természetesen a személyes sors színezékével, amiről először talán Fernando Pessoa beszélt a modern világlírásban? „*Nem tudom, mihez tart-sam magam ebben az életben, / ezzel a rosszulléttel, amely lelkemre ráncokat vés!* – – – *Szegény kis régi háza elveszett gyermekkoromnak! Gondoltad volna, hogy így kilakoltatom önmagam?* – – – *Hol az, aki békésen aludt falusi tető alá?* / *Kisiklott.*” (Fernando Pessoa: EZ AZ ÖSI SZORONGÁS. – Somlyó György fordítása.) – Ágh István is megkérdezhetné – önmagától? a sorstól? –, hogy hova lett a gyerekkori „*ámulat sugárzó deleje*”, amit föl-váltott az árvaságtudat? És megkérdezhetné a József Attila-i „*mért nincs bűnöm, ha van*” formula megfordításával, hogy miért kényszerül a büntetlenség tudatával elviselni a megélt élet nem gyógyuló sebeit? De biztos művészi ízlése e tekintetben sem hagyja cserben, és mindannak, ami a személyi részt illeti, csak szordí-nóval és moll hangnemben ad hangot. De kíméletlen erővel fejezi ki iszonyodását, amikor egy látomásos képben arról ad számot, hogy mivé lett ősrizinte az ember a mi időnkben. Egy kaukázusi pásztorkutya testesíti meg ezt az ítéletet „*marcangolásra álló fogsorával / táma-dó pofáján a gazda maszkja / rémlik, azé, ki bele-szuggestálta / kegyetlen félelmét e házi vadba, / hogy más szorongjon kutyaláncon, jobban, / emberállat-nak kiszolgáltatótan*” (AZ ÉJ KUTYÁJA). Ez a vízió költői emblémája annak a föld alatti szörnyvilágnak, amely a szemünk láttára foglalja el a földet, mi pedig tehetetlenül és kiszolgáltatotan nézzük, hogyan uralkodnak el a pokol kutyái az életen, amelyet „*a lét isteni részé*”-nek is érezhettünk valamikor, míg meg nem értettük, hogy „*hiába, nem vezet földi út a délíbabba*” (CSUPA ÁTTETSZŐ).

Domokos Mátyás

BESZÉDGYAKORLAT TILTOTT NYELVEN

Takács Zsuzsa: *Üdvözlégy, utazás!*
Magvető, 2004. 86 oldal, 1490 Ft

A NÉMAJÁTÉK-kal kezdődött és a SÖTÉT ÉS FÉNY KORA válogatásában összegezett (nagyon erős, de nagyon széttartó építkezésű) első, majd a TÁRGYAK KÖNNYE ÉS VISZONYOK KÖNNYE kötetekben felvázolt és az UTÓSZÓ válogatott és új verseiben lezárt második pályaszakasz után Takács Zsuzsa lírai életművének immár a harmadik műegyüttese, talán stíluskorszaka is kibontakozott és kiteljesedett új kötetének költeményeivel. Kortársai között nem áll egyedül azzal a sajátosságával, hogy ilyen élesen elválasztható egységekre tagolt életművet alkot. Ilyen költő volt Petri György, de még határozottabban ilyen Tandori Dezső vagy Oravecz Imre is. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy (tágon értett) generációjának nőnemű költőire sokkal inkább az egységes megmunkálás, a szakadástmentes építkezés a jellemző. Gondoljunk Gergely Ágnesre, Beney Zsuzsára, Székely Magdára, Kiss Annára, Gutai Magdára vagy akár Mezei Katalinra. A pályakezdés környékén persze természetes némi bizonytalanság, útkereső kísérletezés, de attól fogva, hogy rá-találtak a maguk hangjára, jelentős fordulat nem következett be költészetükben. Erre a későbbiekben még ki kell térnem.

A közvélekedés szerint Takács Zsuzsa költés-zete pályájának első szakaszát nézve az *Újhold* poétikáját követte, folytatta és újította meg. Valójában ez a poézis mind a versformák, mind a témák vagy a retorikai-stilisztikai alakzatok tekintetében egyszerre volt változatos és egy-nemű. Szinte kizárólag szabad versek alkot-ják, de azon belül a hosszabb sorokból építke-ző, kissé ünnepélyes hangvételű szövegek kö-zé ingadozó sorhosszúságú, impulzívabb dara-bok illeszkednek. Vagyis az előképet nem kö-vető forma a legkevésbé sem prózai, zenél, ível és lüktet, csak éppen egyedi megalkotottságú, tehát nem egy már eleve meglévő mintát tölt ki, mint a strofikus formák. Ezzel szemben má-sodik költői periódusában, melyet a TÁRGYAK KÖNNYE, a VISZONYOK KÖNNYE és az UTÓSZÓ anya-ga alkot, kialakított egy jellegzetes, rugalmas, de mégis kötött formát. Ez volt az az emléke-

zetes „pszeudo terzina”, melynek sorai egy-egy versen belül nagyjából ugyanolyan hosszúak, de nincs kötött ritmusuk, nem szigorúan adott a szótagszám (inkább gondolatritmus ez, mint metrika), és persze szinte soha nincsenek rímek. Ezzel szemben a téma mindig ugyanaz: egy szeretett személy – előbb beteg, majd haladók – szenvedéseinek együtt érző leírása, a szenvedő és a szenvedés szembesítése a tethetetlen részvétellel, vagyis elvesző és elvesztő viszonyának analízise, ennek a kapcsolatnak a pszichológiája és anatómiája. Többé-kevésbé tudni lehet, hogy a halál felé sodródó személy a költő édesanyja volt. De mind a versek beszélőjének, mind a betegnek az alakja nagyon kevésbé pozicionált nemi tekintetben, sokszor androgünnek vagy semleges neműnek tűnnek mindkettőben. Az a benyomásom, hogy a súlyos betegség szinte felszámolta mindkettőjük életében, de a leghangsúlyosabban kettejük kapcsolatában a nemi szerepekhez kötött viselkedésmintákat és nyelvhasználatot.

A harmadik periódus Takács Zsuzsa életművében A BŰNÖK SZÁMBAVÉTELE című, vegyes műfajú összeállítással kezdődött, és A LETAKART ÓRA verseivel folytatódott 2001-ben. Ezekben az újabb szövegekben a hang kevésbé személyes, a verseknek nincs meghatározott központi szereplőjük, mint a beteg ember és a kétségbeesett szemlélő volt korábban. Ezzel aztán természetes módon a narratíva beszédválasztéka is kibővül. A világ dolgairól való filozofikus gondolkodás formái éppúgy megjelennek, mint a látomás vagy a (Pilinszkyéhez hasonló) tömör, példázatos fabula változatai. És maga az intonáció is változatosabb már: a naplófelfjegyzés rögtönzöttségétől és személyességétől az alig értett álom esetleges plaszticitásán át a látomás Füst Milán-i (persze mértékletesen) öblös harsányságáig, az indulatos előadott jelenetek és helyzetek pátoszáig terjed a skála.

Voltaképpen abban a tekintetben nincs is változás, hogy az ÜDVÖZLÉG, UTAZÁS! is könyvkompozíció, de nem abban az értelemben, ahogyan a „könnyes könyvek” vagy A LETAKART ÓRA az volt. Előbbi esetben a tematika és a versalakzatok egésze természetes módon alkotott kötet szerkezetet, utóbbiban pedig a címadó versek (több azonos című vers volt a könyvben) pilléreire épült a változatos formák gondolati-hangulati hídszerkezete. Az új kötetben nem erről van szó. Az ÜDVÖZLÉG, UTAZÁS! egyes darabjaiban Takács Zsuzsa tovább munkálja ko-

rábban kedvelt versalakzatait, így az EGY ÁBRÁND VÉGE megismétli a könnyes könyvek terzináit, de itt már a halott kísértete tér vissza az álomszerű példázat valószerűtlen világában. Tehát a téma és a forma már nem kapcsolódik szorosan egymáshoz. A BŰCSÚZÓK ALAKJA nem ebben a versformában, hanem rövidebb sorokban, szakaszos tördelés nélkül beszél a kórházi látogatás emlékeiről, ezzel szemben látomás (HOLTPOINT), példázat (EGY ÁBRÁND VÉGE), meditatív álomjelenet (ÁLOM) is megjelenik az említett terzinák alexandrinra emlékeztető hosszúságú soraiban. Lét- és élményösszegző gondolati konstrukció ez a kötet, melyben a költő végigtekint életén és költői pályáján, és egészében, alkalomtól és életidőtől elemelten szemléli tapasztalatainak anyagát és tanulságait. Vagyis sem gondolati, sem életrajzi, sem hangulati vagy szemléleti értelemben nem nevezhető lineárisnak, valahonnan valahová tartónak a költeményeknek ez az együttese. *Öszszességükben*, kaleidoszkópszerűen mutatnak egy megélt világegészre, mely csak a mindenkori pillanat perspektívájából látható, csonkán, kitarítások és rövidülések torzításában, de ami egészében, absztrakcióként mégis teljes: egyfajta transzcendencia erőterében álló ember látószögéből ábrázolják a világban lét problémáit és érzelmi kondícióit.

De milyen alapvető adottságok határozzák meg ezeknek a szövegeknek a beszélőjét? Van néhány vers, amelyben határozottan egy felnőtt nő beszél magáról. Ilyen a FÉNYKÉP, 1947 című darab, melyben a narrátor gyermekkori önmagaként tekint a fotón látható kislányra. A legtöbb költemény beszédhangjának tulajdonosát azonban sokkal nehezebb azonosítani. Ilyen szöveghelyekre gondolok: „*Tenyerek, ahogy fölfelé / kúsztok egy üvegfalon, / de visszazökentek újra...*” (ÜVEGFA), vagy „*A szolgálk kiszóltak, / hogy ne zaklassuk őket, mert / alszik az Úr...*” (A SZOLGÁK), illetve „*Dermedtségünkblől hegycsúcson felébredni...*” (HOLTPOINT). Az igék egyes szám második vagy többes szám első személyben állnak, illetve főnévi igenév helyettesíti őket, miközben nem tudjuk, hogy kik alkotják a csoportot, melynek cslekedetéről a hang beszámol, vagy hogy ki az, akit megszólít. Olykor önmegszólításról van szó, mint a FOSZLÓ KÖTÉL-ben: „*Porlepett, laza / polcokról életed lím-lomjait / szedegeted össze*”, másutt a beszédhelyzet összetettebb. A FORMA, ÜVEGKOPORSÓNK című vers eleje így hangzik: „*Forma, üvegkoporsónk, / te látni*

engeded, de magadba / zárod, hogy sisteregve szét / ne folyjon tagadásunk.” Vagyis egy többes szám első személyt használó hang szólít meg egy absztrakciót: a képviseleti beszédforma evidens nyelvi alakzata önmaga ellen hat, hiszen nem írható le a képviseltek köre; annál kevésbé, mert a Grimm-meséből vett mottó a téma komor filozofikusságát is infantilizálja: „Akkor kigurult fogai közül / a mérgezett alma, és mint aki / álmából ébred, hirtelen felült.” Hófehére fiatal lány. A tagadás nyelvi aktusával meghatározott alany hagyományosan a racionálisan gondolkodó ember, akit a magyar irodalmi hagyományban kézenfekvő AZ EMBER TRAGÉDIÁJA Luciferével azonosítunk. A vers egyébként így zárul: „Fekete / hajjal, üveglapok közt fekszhünk, / és egy érintésre várunk.” A fekete haj Grimm és Madách kettős vonzásterében egyszerre jeleníti meg az ártatlan Hófehérekét, akit a mese a fehér-piros-fekete színekkel jellemez, és a sántát, akinek a fekete szín általános attribútuma. A két megidézett figura, a naiv és a cinikus, a passzíván a megváltásra váró és az aktív tagadó alak ikonográfiai összevonása olyan olvasói magatartást generál, melynek azonos fontosságú eleme a gyermeki azonosulás és a racionális távolságtartás, a kiábrándultság és a csodavárás, és a megszólító alak révén a mindentől való különállás, a biztos távolság adta rálátás mind ambivalenciákkal leírható önmagunkra, mind az ezt az eljárást lehetővé tevő, felmutatva elzáró üvegkoporsóra, a formára.

Az egyes szám első személy használatától való tartózkodás olykor komikus eredményre vezet. Ez a komikum azonban nem a költői nyelv különösségéből, hanem az ironikusan idézett hétköznapi nyelvhasználat esetlenségéből adódik. Például: „...a doktor / mellkasunkra szorítja fülét [...] Söhajtsunk! mondja, / és mi söhajtozunk...” (DÁNIEL AZ OROSZLÁNOK KÖZÖTT). A magyar nyelv különössége a tegező és magázó igehasználat kettőssége, és bizonyos beszédhelyzetekben a választás nem könnyű. Az udvarias parancsadás nyelvi formulája lett ez az idéetlen többes szám első személyű felszólító mód, amivel a vizsgálat részét alkotó utasítás és az orvos-beteg kapcsolat egészét jellemző empátikus magatartás közti nyelvi szakadékot igyekszünk áthidalni. Ezt az alakot egyébként szinte kizárólag férfi orvosok használják, az orvosnők talán nem azonosulnak ennyire a saját nyelvi megnyilatkozásaikkal, és jobban

bíznak a metakommunikációjukban. Az ironizált beszédhelyzetben bizarr (korábbi költeményeiben is előfordult) eljárással él a költő: egy-egy képes kifejezést szó szerinti jelentésében használ. A vizsgálatához tartozó sóhajtas sóhajtozássá válik, de meghallja közben „összeomlásunk ágropogását” is, illetve mellkasunkra szorítva fülét „futásunkat a kockaköves utcán”. A fenyegető, szorongató jelenségek hangulata oldottabbá válik ezzel a nyelvi játékkal, és az orvos tudáلعos semmittudása Isten és az oroslánok kettős hatalmi terében mosolyra készíti az olvasót, pedig látnia kell a választás rettentő tétjét: a saját földi és azon túli életét.

Általában elmondható, hogy Takács Zsuzsa verseinek van némi epikus magja, de ennek a történetfélének a kifejtése elmarad, vagy csak töredékesen történik meg. Az IFRIT című vers például így kezdődik: „Egy ifrit néz így...”, és a versből mindvégig nem derül ki, hogy mi a hasonlat másik fele, tehát hogy kicsoda vagy mi csoda az, aminek vagy akinek a tekintete egy ifritére (az indiai-perzsa-arab mitológia nagy hatalmú szellemlényére) hasonlít. Vagyis a hasonlat mint alakzat felismerhető, de a költő megfosztotta attól, amit közölnie kellene. Ugyanilyen „visszavont” alakzatot találunk ebben a szóképben: „...a nap visszafnye / táncol a csónak szimatoló orrán”. A csónak orra lényegében véve kihuny metafora. Amikor kimondjuk, már nem jelenik meg a képzeletünkben egy szaglószer, amelynek látványáról áttéríti a jelentést a csónak elejének képére a megértés aktusa, hanem ez az alkatrész közvetlenül jelenik meg előttünk. Takács Zsuzsa azonban újraéleszti a metaforát, amikor a szimatolás műveletét társítja a kifejezéshez. Nem ugyanezt, de ehhez hasonló visszavonást, áttérítést találunk a figyelmes varjú kifejezésben is. A költő a jelzőt voltaképpen a figyelő jelentéssel használja, tehát nem vesz tudomást a szó átvitt értelméről. Röviddel később a varjú „civakodik, / évődik, károm és zajong”, tehát a legkevésbé sem udvariasan, figyelmesen viselkedik.

Érdeemes ebből a szempontból megvizsgálunk a kötet 12–13. oldalpárján elhelyezett A TILTOTT NYELV ÉS ÜDVÖZLÉGY, UTAZÁS! című darabokat. Az első vers erős kritikát fogalmaz meg a nyelvvel kapcsolatban. Máshol és máskor talán módodom lesz kifejtetni azt a meggyőződésemet, hogy Takács Zsuzsa poétikai erős szálakkal kapcsolódnak az aktuális avantgárd

egyres tendenciáihoz. Innen nézve maga a nyelvkritikus magatartás nem meglepő. Mélysege, radikalizmusa annál inkább. Nemcsak a nyelvnek – amely sohasem más, mint *éppen egy nyelv* a sok közül –, hanem magának a beszédnek és annak közvetítésével a gondolkodásnak a bírálata fogalmazódik meg itt, szembeállítva a fényérzékeny növények közvetlen, vegetatív „életszentségével”. A vers egészében így hangzik:

*„Tiltott nyelv, amelyen gondolkodunk,
de ha már gondolkodunk is,
nem szabad megszólalnunk rajta.
Megszólalni és kimondani, milyen
következetésre jutottunk. Mert lehet
hogy következtetésünk hibátlan,
kétségbeesésünk mégis ostoba.
És akkor élhettünk volna úgy,
mint a fényérzékeny növények:
fölfelé törekedve. Elhettünk
volna úgy, mintha éltünk volna.”*

A másik vers Szent Ferenc NAPHIMNUSZ-ának és más keresztény imádságok egyes motívuimaival operál. Ezt is egészében idézem:

*„Üdvözlégy, utazás, egy kivilágított,
téli villamoson. Üdvözlégy, sötét,
délelőtti Nap. Sehová sem néző
égitest, pillantásod ma nem
nyugszik meg rajtunk.
Fivérünk: sár az ormóttan cipőkön,
nővérünk: gumiszőnyeg ráncai.
Ha van megindult tekintet
a fekete tükröben – a miénk az.
Ha van szív bátor – a miénk.”*

Szent Ferenc fivérünknek nevezi a Napot, a szelet, a tüzet; nővérünknek a Holdat, vizet, a földet, testvérünknek a testi halált. Maga a forma, a (Napot) köszöntő imádság sok változatban – már a pogány germán, egyiptomi, mezopotámiai és más ősi vallási rítusokban is – megjelenik. („Üdvözlégy, Mária, csillagkorona, a messiás Nap trónusa”, mondja egy etiópiai Mária-ének.) Takács Zsuzsánál (Ginsberg KARDIS-át is eszünkbe juttatva) lefokozással, ironikus alakzattal van dolgunk. Ez a lefokozás azonban a legkevésbé sem humoros, viszont nem is igazán dehonesztáló. Valójában óda az emberlét-hez ez a költemény, melyben a hozzánk mérve

aránytalan világ válik eltűzöttá, ormóttanná, a realitásoknak ellentmondóvá.

Kiemelkedően fontos darabnak látom ezt a két verset (melyek nyilván nem véletlenül kerültek egymás mellé). Jól reprezentálják azt a költői világot, melyet Takács Zsuzsa az Utószó után, a korábbi periódusokra nem jellemző tudatossággal, szépprózai és esszéisztikus stúdiumokat követően épített fel. Ez a világ ma teljes gazdagságában áll előttünk, és épül tovább, mondhatni különösebb korlátok nélkül. Szellemi tere egy transzcendens létező által besugárzott, de számára kontrollál(hat)atlan szféra, melyben a fogalmi cselekvésnek, az önélet meghatározásának roppant szabadsága nyílik meg, méghozzá úgy, hogy ehhez sem ebben a világban, sem a felmutatott, de felfoghatatlan transzcendencia féltékéjén nem lehet tájékozódási pontokat, pláne eligazítást találni.

Három nevet fontos kimondani, amikor megpróbáljuk elhelyezni a megújult Takács Zsuzsa-lírárt a magyar költészet hagyomány-történetében: Pilinszkyét, Nemes Nagy Ágnesét és Füst Milánét. Nemes Nagy Ágnes nemcsak szellemében, hanem rejtett idézetekben is megjelenik, például a VÉGIGGONDOLTA ÚJRA ÉLETÉT című darabban. Talán egy kerub lehet a vers főhőse, aki „letette kezéből a méregpoharat. / Megpróbált egy-egy szárnycsapást / (ment még), a szoba kissé / megemelkedett, az egyik fal enyhén / rézsútosan állt. Balvállat-tájt / érezte a túlfeszített izmok / szűrő fájdalomát...” A méregpohár talán Szókratészé, a szárnyak azonban angyalra valának. Az eredetiben is szereplő kiemelés azonban Nemes Nagy Ágnes LÁZAR-jából való: a csoda elszenvedője érzi ezt a fájdalmat: „Amint lassan felült, balvállat-tájt / egy teljes élet minden izma fájt. / Halála úgy letépve, mint a géz. / Mert feltámadni éppolyan nehéz.” Takács Zsuzsa verse költőről szól, hiszen verssorokról esik szó benne, de ez a költő: feltámasztott angyal. Tevékenységének leírása kerüli a nagy szavakat: precíz, célratörő, racionális ténykedésről számol be, melynek célja a felfoghatatlan megragadása, valami bizarr rítus útján: „...de nekiröpiült mégis / a vakító téglalapnak, / mely hol nyílt, hol zárult, / ahogy a huzatban a zsalu kilengett. / Átolvasta a verssorokat, elvett / egy rímet (egy hazugságot). / Megcímzett egy borítékot, ráírta / valamelyik szerkesztőség címét.” És már csak a vers első sorával tartozom: „Végiggondolta újra életét.” Innen indul a rejtelmes cselekedetek sora.

Miről is szólnak ezek a képek? A költő, erejét megfeszítve és emberfeletti képességeit kiélesítve kísérletezik valami nyilván lelki-szellemi épségét veszélyeztető gyakorlattal, melynek révén olyan birodalomba nyer bepillantást, melyről embermagának sincsenek ismeretei, csak lényének ez az asztrális alteregója szerezhethet róla benyomásokat. Egyszerre elfogadása és provokatív elutasítása ez Nemes Nagy Ágnes radikális racionalizmusának. A zárt, kemény héjú, kikerekített Nemes Nagy Ágnes-i verseszmény ebből a látószögből nem több illúziónál. Takács Zsuzsa fragmentumokat mond a mondhatatlanról, álmodik és vizionál a megélhetetlenről: ez megújult költészetének nagyszabású programja.

Az EZ A VILÁGVÉGI HELY valósággal végigkalauzol bennünket az egész nyomasztó labirintuson. Pilinszky-toposztól indulunk: „Isten lakott a végességben”, mondja a Takács-vers narrátora, aki itt egyes szám első személyben beszél. Aztán Nemes Nagy Ágnes módjára szemrevételezzük szűkös magánvilágunk tárgyait, a bolyhokat, szöszöket, pihéket, melyekben Isten lakott, de amelyek ma is „a hosszú szögben beeső napfényben” állnak. És ezeknek az érzékleteknek a tapasztalása során történik meg a történelmi teljességnek, az évezredes emberlét jelenvalóságának a megélése. Füst Milán óta nem kísérleteznek ezzel a költők, mert csak dagályosan, komikusan széles gesztusokkal lehet beszélni róla. Takács Zsuzsa azonban megtalálta azt a kontextust, melyben ez az intonáció újra megszólalhat, szárazon, anyagszerűen és kissé keserű ironiával: „Mert betelt az idő és alászállt velem, / szemeim nem kívánnak látni, mint eddig. / Hogy nézzen mindenem, és ne nézzen, / kívánom, hogy nézzen a szájam, / a fülem, a kezem. A beeső napfény / hegyesszögében a bolyhokkal, a párákkal, / a szöszökkel és pihékkel együtt néztek // és ne néztek. Mert félek egyedül.”

Takács Zsuzsa egy évtized alatt úgy bontotta ki nyelvének és gondolkodásának újabb lehetőségeit, hogy semmit sem adott fel az elmúlt évtizedek munkájából. Lépésről lépésre építette be saját korábbi költészetének tematikus és intonációs metódusait, miközben más poétikák felé is távlatokat nyitott. Hangja nyugodt lett, csendes, nincsenek meg benne a korábbi évtized olykori egzaltált elcsuklásai – természetes beszédhangon tud beszámolni legvégletesebb élményeiről is. Sokat beszél félelemről, szorongásról, csüggedésről, de ezek

csak a versben megszólaló narrátor hangvétele meghatározó rendezői instrukciók. Költészete egészében a mindenkori végponton áll, onnan tekint az életre, az életére.

A kötetet záró vers, a SZABADULÁS egyetlen álomba/vízióba foglalja ezt az egész problematikát.

„Míg álmodban egy polcra a pohár lezuhan, egy vonatkupéban földet lapátolsz, és az ablakon át dobálsz kifelé az egymásra rétegződő tömböket. Nem is érted, hogy fért el eddig emyire szűk helyen, türelmetlenségében hogy nem temetett maga alá a föld. Vagy hogy fért el benned ekkora tömeg, hogy nem tömte el torkodat, és hogy tudtál beszélni. Szünet nélkül lapátolsz tehát, meg sem fordul fejedben, miért, mit kezdesz majd magaddal, ha betölti a friss levegő a fölket, ha elindul a szerelvény, és életed gazdag tájain szalad, és te bentről a létező kocsiból nézed szabadulásukat.”

A kép valójában időmetafora, József Attila ESZMÉLET-ének záróképét fordítja az ellentétére: míg ott a sötétben iramló fülkefényekben mozdulatlanul és némán áll a költő, addig itt szüntelen aktivitás szükséges a mindenkori jelen pillanat levegőjének és terének megteremtéséhez. De ki ez a megszólított hiperaktív valaki? Ki cselekszik a szűköségben, honnan kerül elő ez a roppant anyagtömeg, és mi marad a helyén idebent/odabent? Ki vagy mi szabadul meg kitől vagy mitől? Ki áll kiben, és egyáltalán mi az a „létező kocs”? Nem tudjuk. Takács Zsuzsa sem tudja, és nem is törekszik rá, hogy megtudja, hiszen olyan vidékre lát, mely egy innen nézve érthetetlen világban, „életed gazdag tájain” terül el. Egyetlen ambíciója, hogy higgadtan beszéljen erről a valamiről – helyről, életérzésről, világészlelésről, állapotról –, amelyben maga az utazás az egyetlen üdvözölhető cselekvésminta, és ahol megszabadulhatunk a tevékenykedés kényszerétől, hiszen az utazás megtörténik az emberrel, ha akarja, ha nem. Valójában semmiféle aktivitást nem követel. Csak koncentrációt, érzékenységet, figyelmet. Költőtől és olvasótól egyaránt.

Bodor Béla

TÚL A MASZATHEGYEN

Závada Pál: *A fényképész utókora*
Magvető, 2004. 415 oldal, 2690 Ft

„Ebben a regényben az emberek közötti kapcsolatok intrikus természetűek. Ez a viszonylatrendszer, rímelve a korlátlan piaci anarchiára, rivalizáló kapcsolatokból épül fel. Ez azonban nem autonóm személyiségek, életmódok és magatartások versenye, hanem egymásnak kiszolgáltatott, egymást a végsőkig korrumpált, megrontott, kapcsolataikban monoton emberek anarchiája. Voltaképpen mindannyian ugyanannak az életfórmának pusztá variánsai, és csak mint ilyenek rivalizálnak. Monoton embereknek neveztük őket, s valóban egy bizonyos szinten – az intrika szintjén – különös módon nivellálódnak az emberi kapcsolatok, mert a »szövevény«, a »háló« uralkodik felettük. Az emberi érintkezés egykor maguk teremtette szabályai mint anarchikus, intrikus »szabályok« dologi hatalomként viselkednek velük szemben. [...] Kialakult és megszilárdult tehát az áskálódás demokráciája, melyben mindenkire azonos mennyiségű rágalmak az önállóvá vált »dologi« szabályok szeszélyes működésétől függően. Összetartja őket az intrika perverz közössége; szabadulni többé nem tudnak önmaguk fölé nőtt és ártó, veszedelmes viszonyaiktól.”

A fenti sorokat bő két évtizeddel ezelőtt Balassa Péter vetette papírra Flaubert-monográfiájában (A REGÉNY ÁTVÁLTOZÁSA ÉS AZ ÉRZELMEK ISKOLÁJA, in: A SZÍNEVÁLTOZÁS, Szépirodalmi, 1982, 83.; az innen származó idézetek oldalszámait a továbbiakban a BP jelzettel fogom megadni). Závada Pál regényével kapcsolatban Bazsányi Sándor hívja föl rá a figyelmet, hogy „*Balassa értelmezői teljesítményének, Flaubert-monográfiájának, valamint a belőle következő általánosabb belátásnak egyszerre adósa és példája, képletesen szólva: szépirodalmi-esztétikai gyümölcse A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA*”. („ÉS A LÉGHAJÓ SZÁLL...”, *Beszélő*, 2005/5.) Az alábbiakban magam is abból a feltételezésből indulok ki, hogy Balassa elemzése számos ponton a regény titkos szervezőjéül szolgál – mi több, nem pusztán az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-t újrafő Kádár kori történeteszl szervezőjéül. A történeteszlak egybesodrása éppen-séggel az ÉRZELMEK ISKOLÁJA – vagy ha nagyon akarjuk: a fent idézett passzus – felől válik lehetségessé. Az eddigi recepció két szövege is fölveti ugyanis, hogy a két (vagy három) történeteszl kapcsolódása esetlegesnek hat. Elek Tibor szerint „az összefonódás a rokonai kapcsola-

tok és a cselekmény szintjén ugyan létrejön, de a Dohányos–Adler–Dusza-szl és a Koren-szl »eszmeisége« között nem teremtődik kapcsolat, összefüggés. Az valahogy kevésnek tűnik, hogy a nagyapák, apák nemzedéke a közéletben, politikában, a fiak, unokák nemzedéke pedig a magánéletben tévesztett utat”. (KIK VAGYUNK MI?, *Új Könyvpiac*, 2004. december.) Radnóti Sándor pedig megjegyzi, hogy amennyiben „fenntartjuk a »három regény« fikcióját, akkor ez bizonyos erősortrendet is jelent. Závada markánsabb színekkel fest a történelmi regényben és a kamaszregényben is, mint a harmadikban. Az emlékezetesség és a költőiség ott a Flaubert-re játszó stilizációban jelenik meg, s a nagyvárosi gomolygásban általában kevésbé plasztikus alakok keletkeznek, mint a másik két szlón”. (EGY MAGYAR KÉRDÉS, *Jelenkor*, 2005/7–8.)

Úgy gondolom, hogy ezek az észrevételek a mű legizgalmasabb kérdéséhez vezethetnek bennünket. A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA nem két (vagy három) regény, hanem egy: a látszólag csupán a szerelmi történetet stilizáló, ám ennél jóval nagyobb téttel rendelkező Flaubert-újrafő ki-hat a mű egészére. Ezen a ponton azonban nem halogathatom tovább a recenzens mindenkori szomorú feladatát: röviden ismertetnem kell magát a regényt.

*

Az első történeteszl három főalak sorsát követi végig 1942-től kezdődően: az Erdei Ferencről mintázott Dohányos Lászlót, aki szintén falukutató szociográfusként indul, majd politikai pályára lép, és 1944-től 1956-ig a legkülönfélébb kormányokban folyamatosan miniszteri posztot tölt be; tanítványáét, a Dohányosért önfeláldozóan rajongó Adler Jenőét, illetve a paraszti sorból származó, magasan ívelő politikai pályát befutó Dusza Jánosét. Duszát egy aratósztrájk szervezőjeként ismerjük meg, majd illegitászba kényszerül, később pedig Rákosi pártfoglolyként miniszteri széket kap. Dohányos és Dusza miniszterekként a korrumpáló politikai hatalom részeseivé válnak, míg a zsidó Adler élete az üldötetés jegyében telik el, ám Dohányos iránti hűségét sorozatos elárulatai sem bírják megintatni: a zsidóüldözések idején nem kap segítséget mesterétől, a Rákosi-érában munkatáborba kerül, 1956 után pedig Dohányos helyett vállalja a börtönbüntetést.

A második és harmadik történeteszl egy alföldi tót falu – Dusza János szülőfaluja – lakóinak a sorsát követi nyomon a hatvanas évek

elejétől máig, középpontjában Koren Ádám-mal, Flaubert hőisének, Frédéric Moreau-nak a regénybeli pandanjával. Az egyik szál Koren gyerekkorát és gyerekkori szerelmét mutatja be, míg a másik az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak az újraírása, az ifjúkor nagy szerelmének a története. Koren szerelme Adler Viola, Adler Jenő lánya (a flaubert-i Arnoux-né megfelelője; egyébként a főbb figurák pontosan megfeleltethetők az ÉRZELMEK ISKOLÁJA fontosabb szereplőivel). E szenvedély révén kerül Koren Budapestre, ahol részesévé (pontosabban meglehetősen passzív megfigyelőjévé) válik a hetvenes évek mély vízi értelmiségi subkultúrájának, éppúgy, mint Frédéric Moreau az 1840-es évek párizsi világának.

A továbbiakban zárójelbe teszem a kamaszkori eseményeket, Koren Ádám későbbi kalandjainak előtörténeteként kezelve, és két történetszálról fogok beszélni. A két szál egy fényképen keresztül kapcsolódik össze. A képet a könyv nyitójelenetében a falu piacterén készíti Buchbinder Miklós fényképész, egyszerre örökölte meg a falu néhány lakóját és a Budapestről érkező falukutatókat. A képen Dohányos, Adler és Dusza mellett megjelenik a szülők és nagyszülők nemzedéke, többek között Koren Ádám két nagyanyja. Ez a kép 1982-ben (amit a gyanakvó olvasó akár Balassa-hommage-nak is tekinthet!) egy véletlen folytán kerül Koren kezébe, aki viszont csak figyelmen kívül pillantást vet rá, és attól fogva könyvjelzőként használja. A képet a regény szereplői közül senki nem szemléli meg, „csupán” az olvasó kap róla leírást.

Az pedig, miféle könyvben használja könyvjelzőként a fényképet Koren Ádám, könnyen kitalálható.

*

Závada Pál regényének legfőbb szerkezeti kérdése, hogy mit fed el az ÉRZELMEK ISKOLÁJA. A Koren életének mintát adó olvasmány miért és miképp teszi „láthatatlanná” a fényképet a fényképész utókora számára?

A „regény a regényben” eljárás leglátványosabb eredménye kétségkívül a szerelmi szál palimpszesztjellege. A Flaubert művét ismerő olvasó könnyedén azonosíthatja a különböző szereplőket és a különféle szituációkat. Nemcsak megismételt motívumokat, hanem szó szerinti átvételeket is felismerhet (a szerelmesek utolsó találkozásának két nagyjelenetét Ba-

zsányi Sándor vetette össze említett kritikájában). Koren sorsa, akárcsak Frédéric Moreau-é, szintén a semmibe fut. Ifjúkorának szexuális nyomorához képest a későbbi beteljesülések nem jelentős események. Az Adler Violához fűződő szenvedélye szintén megismétli a perspektívának azt a torzulását, amely Moreau-t is jellemzi: az asszony figurája mindkét regényben a vágy tárgya, az az erőközpont, amely köré a főszereplő érzelmi energiái csoportosulnak, ám az alakja voltaképpen elmosódott, karakter nélküli. Balassa megfigyelése szerint Frédéric Moreau kiábrándult pillanataiban „*a kisszerű polgárasszonyt, a veszekedő feleséget*” pillantja meg benne. (BP 98.) Ezt a motívumot (ha nem is Koren Ádám pillantásán keresztül) szintén megismétli Závada abban a jelenetben, amikor az asszony a válást fontolgatja: „*megéltetés nélkül maradna, hisz nem dolgozik, semmihez sem ért – bocsánat, majd elfelejtettük, hogy ötvenként megszó egy gobelint, de a zsidó-szönyegügyi hóbortját ugye nem sorolja komoly élettervei közé. Már elnézést, de szerintiünk nem kéne képeket vágnia, amikor őrajta próbálnánk éppen – saját kérésére, s mondhatjuk, igazán önzetlenül – eligazodni*”. (369–370.)

Mindemellett nyilvánvaló, hogy nemcsak a szüzsében mutathatók ki a párhuzamok, hanem a két regénybeli világ, a XIX. század közepi Párizs és a hetvenes-nyolcvanas évek Budapestje, illetve a főszereplőket a saját világukhoz fűző viszony között is. Frédéric Moreau és Koren Ádám egyaránt mozdulatlan hős, akinek a feje fölött úgy zúgnak el az események, hogy szinte észre sem veszi. Kimaradnak a történelemből. Ám mindez más-más súllyal jelentkezik a két regényben. Flaubert-nél voltaképpen ez a mű legfőbb anyaga. Balassa szerint az ÉRZELMEK ISKOLÁJA kvázi-hanyatlástörténet, melyben a „valódi” bukás lehetősége senkinek sem adatik meg, mert nincs honnan bukni. (BP 55.) A regény „*ablaktalansága*”, „*iránynélkülisége*” tudatosan átgondolt formaelv, mely a regény műfaji megújítását szolgálja: „*A főhősre épülő műfajváltozat történetének a fordulata éppen itt, az ÉRZELMEK ISKOLÁJA-ban következik be, amennyiben Frédéric Moreau alakja a szüzsének immár csak látszólagos motivációja, a valódi motiváció az Idő...*” (BP 29–30.) Ehhez kapcsolódik a Balassa által nagy terjedelemben elemzett *tempóeffektus* kérdése is. Az ÉRZELMEK ISKOLÁJA hosszas leírásai „*attól gyorsulnak*

fel, és válnak követhetetlenné, hogy a tárgyak tökéletes diszfunkcionalitása, lomtári jellege minden szinten [...] az esetlegesen összehordott-összeszabott Európa-szézámot, a szedett-vedettség, az összedobáltság élményét sugallják. Flaubert magát a károszt írja le, amelyben az elemek, a dolgok tagolatlan tornyokká, halmazokká, értelmetlen hegyekké válnak...” S szintén ugyanez jellemzi az emberi viszonyokat: az Arnoux-né után vágyakozó Frédéric Moreau hosszas csatangolásai során mindinkább elmosódik a voltaképpeni cél, a társasági élet sebesen pörgő eseményei pedig anarchikus rendszertelenséggé olvadnak össze, egyszerre karneváli és haláltáncszerű zsúfoltságban. (BP 78., kiemelés az eredetiben.)

Talán ez az a vonás – miként azt Radnóti Sándor is megjegyzi –, ahol a FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA Flaubert-t újraíró gesztusa kevéssé átütő. Mindennek azonban nem technikai okai vannak, hanem a Závada-regény másik történet-szála akadályozza meg, hogy az Idő mindent elmosó, mindent érvénytelenítő hatalma a flaubert-i mintához hasonló erővel nyilvánuljon meg. Hiába ugyanis a hetvenes–nyolcvanas évek budapesti belvilágának a forгатaga, ha a központi szereplők *valójában* nem képesek elveszni benne. Az őket a különböző történet-síkokhoz kötő szálak ugyanis túl szorosak. Legyen az életük bármilyen súlytalan és esetleges is, a számos visszacsatolás a falusi gyerekkorhoz, illetve az apák nemzedékéhez nem engedi, hogy *lényegüket tekintve* e karnevál bábfiguráivá váljanak. Lényegük ugyanis nem pusztán önmagukban rejlik. Závada türelmes és gondos munkája, mellyel a különböző generációk sorsát összefűzi, hogy az olvasót megajándékozza a szétszalazás izgalmával, olyan aprólékosan fölépített *sorsközösséget* hoz létre, amely nem illeszthető zökkenőmentesen az eljelen-téktelenedő, esetleges világ flaubert-i konstrukciójába.

A sorsközösség origója természetesen Buchbinder Miklós fényképe. A regény nagy kezdőpillanata. S ennek a pillanatnak az ismeretében szintúgy lehetetlenné válik a Flaubert-regény híres, fanyar-ironikus zárlatának a megismérlése. Frédéric Moreau és barátja felteszi a kérdést, hogy mi is ért a legtöbbit az egész életből, és egy balul sikerült, kamaszkori bordélylátogatás emlékéit idézik fel. Závada Pál regényében két olyan pillanat is akad, amely komoly választ ad a kérdésre, és elhelyezhetet-

len az ironikus kontextusban. Az egyik természetesen a fénykép által rögzített pillanat. A másik a hatodik fejezet vége felé található, amikor Koren Ádám és Adler Viola Marseilleben szoros fizikai közelségbe kerül egy autót során, s ezt követően az éjszakai kertben együtt cigarettáznak: „Szó nélkül szívták végig, és mindketten széüültek egy kicsit – más nem történt.” (136.) A testi közelség és az azt követő közös csönd rítusa nem más, mint a szerelmi együtt-lét lelki lenyomata. Ez a nagy pillanat, amelyet Koren egész élete során kergetni fog, és aligha kétséges, hogy ez lenne az ő válasza Frédéric Moreau-ék kérdésére. A „más nem történt” fordulat, mely Moreau és Arnoux-né utolsó, nagy találkozásának zárómondata, aligha lehet véletlen ezen a helyen.

A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA befejezése azonban így, a Flaubert-regény utolsó passzusainak újraírása nélkül is megérdemel még egy pillantást. Bazsányi Sándor szerint jó megoldás, hogy Závada nem ismétli meg Flaubert kettős regényzárlatát (ahol a szerlemesek utolsó találkozását követi az ifjúkori bordélylátogatás felidézésének jelenete). A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA a nagy szerelmi találkozás jelenetével zárul, zárómondata a Flaubert-zárlat kissé ironikus módosítása: „*Szerintünk más nem történt.*” Bazsányi szerint a szerző a szerelmi kettős megismérlésével „*eleve ironikus fénytorésbe állítja a néhány oldalas prózai kamaradarabot. Hiszen nincs szükség ráadásra akkor, ha már eleve ráadásról (isméllésről) van szó. Sok lett volna még egy zárójelenet, valószínűleg a flaubert-i prózairály modoros túllícitálásaként, túllihégéseként hatott volna...*”. Meglehet, így van, ugyanakkor véleményem szerint a zárlat kérdése ennél súlyosabb konzekvenciákat is hordoz. Ismét Balassa Péter elemzését hívom segítségül: „*Itt a két egység sorrendje – a mű sorsát dönti el; esetleges megcserélésük a könyv utolérhetetlen egyensúlyát katasztrofálisan zúzta volna szét. A kicsengés, a zárlat itt a mindent választja el a majdnemtől. Flaubert éppen azt »akarja«, hogy a szűzsé, mint láttuk, foglya maradjon az anyagnak, és ezáltal mondjon ítéletet fölötte, semmisítse meg. Mély világnézeti-esztétikai kérdést tartalmaz ez a viszony: művészi felelősséggel csak ezt a témát választva, vajon megformálható-e úgy a formátlan anyag, hogy maga a kész mű ne hulljon vissza, ne legyen csak homológ azzal a világgal, amit opponál?*” (BP 104., kiemelések az eredetiben.)

A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA egyszerre több és kevesebb, mint az ÉRZELMEK ISKOLÁJA újraírása: Závada *nem csak ezt* a témát választja. Ez akadályozza meg abban, hogy az ironikus végki-csengés mondjon ítéletet az ábrázolt világ fölött. Ugyanakkor nem nehéz észrevenni a mély-séges iróniát a fénykép sorsában. A szerelmes-regény éppúgy eltakarja Koren tekintete elől a történelmi múltat, mint ahogy szerelme a jelen időben zajló történelmet. Koren *gyökérte-lensége* (a neve ugyanis, mint megtudjuk, „gyö-keret” jelent) nemcsak az életre szóló szenvedélyben jelentkezik, hanem a fényképtörténet kudarcában is. A regény végét idézem: „*Viola tanácstalanul nézett körül, hirtelen fölkapta Koren kedvenc regényét, s miközben a borító alól az a barnás kartonra kasírozott kép az asztalra hullott, lámpát kapcsolt, mi ez a drótkampó?, pördítette ki ujjai közül a törött szemüvegcsúját, fölütötte hátul a könyvet, mint aki fel akar olvasni belőle, de aztán úgy hajította el, hogy lesodorta a fényképet a földre – minket azon a régi piacos most se méltattak hát egy pillantásra sem –, és kiséltél az ajtón.*” (412–413., kiemelés tőlem – K. J.)

Az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak, magának a Flaubert-kötetnek a fizikai megjelenése A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA világán belül egyáltalán nem kockázatmentes vállalkozás. A Závada-regény hősei nem reflektálnak arra, hogy a sorsuk egy regény történetére íródik rá; nem tudnak vagy nem akarnak mit kezdeni a regénnyel. Ezen a ponton fölfelik a fikció szöveté, és az intertextualitás tükörijátékának olyan lehetősége nyílik meg, amely Závada Pál írói alkatától, illetve A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA művészi célkitűzésétől egyaránt merőben idegen. Minden szereplő úgy tesz, mintha nem venné észre a tükörlabirintus ajtaját. Adler Viola ideges mozdulata a regény befejező jelenetében erről a csábításról árulkodik. Balassa Péter Flaubert-elemzése szerint Frédéric Moreau, „*a kicsinyes intrika körében mozgó fiatalember arcára sa-ját transzcendens szenvedélyének visszfénye hullik. Egy egész világhorszak, a 19. század sajátos transzcendencia-hiánya, üressége válik Frédéric-ben »pozitívává«, mivel transzcendenciaivágya megtalálja tárgyát – Marie Arnoux-ban*”. (BP 97., kiemelések az eredetiben.) A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA „későbbi” történetészálaban a transzcendens fény a Flaubert-regényből érkezik, ám éppen a regény *jelenlétének* közvetítő szerepe nincs kibontva, nem válik – nem válhat – a mű témá-

jává. Az ÉRZELMEK ISKOLÁJA újraírása ugyanis a Flaubert-regény apolitikus politikai tétjének az újraaktualizálása egyben, és ez a szándék az írói habitus kérdésétől eltekintve is megakadályozza, hogy az ÉRZELMEK ISKOLÁJA mint alternatív valóság betörjön A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA világába.

*

Az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak a beemelése olyan feszültségek forrásának bizonyul tehát, amelyek közvetlenül az újraírt történet terében jelentkeznek. Mindezek azonban nem kikerülhető vagy kivédhető feszültségek, hanem egyfajta poétikai cserebomlás előfeltételei: ahogy a Flaubert-kötet eltakarja Koren elől a fényképet, úgy takarja el a szerelmi történet újraírása a Flaubert-mű súlyos politikai tétjét. Ismét Balassát idézve: Flaubert-nél „*az intrika világa rímél a politikai szféra, a forradalom és ellenforradalom kaotikus, értelem nélküli másodlagosságára, véres komédiájára. Az intrika egész morális közömbössége és gátlástalansága negyvennyolc tragikomédiájában teljesedik be*”. (BP 92.) Závadánál a Koren Ádám-féle Kádár korabeli történeteszlál olyan korszakot ír le, amelyre egyaránt jellemző a politikum eljelentéktelenítése, illetve kiterjesztése a mindennapokra. A Dohányos-féle, eminens módon politikai történeteszlához képest a második fejezet kiskamaszkori konfliktusai váratlanul súlytalannak hatnak, mint amikor a libikóká túlsó végéről hirtelen leszáll valaki. Ám ami óhatatlan veszteség az egyik oldalon, nyereség a másikon, mely megnyitja a lehetőséget a regény voltaképpeni tétjének a kifejtésére. Hamar nyilvánvalóvá válik ugyanis, hogy éppen a *történeti tudat alakváltozásai adják a regény fő témáját*. A mulatságos Duszapizód tárja föl a Kádár-kor azon igyekezetét, hogy infantilizálja a történeti tudatot: Dusza Jánost arról faggatják az üttörők, hogy miként is volt, amikor a vöröskatonák üzenetét elvitte Leninnek. A kispajtások tudatában a történelmi események egyetlen katyvasszá olvadnak össze, ahol a Tanácsköztársaság és a második világháború időszaka egyazon mitikus időben létező esemény. Hogy nem véletlen balesetről van szó, arra az a jóval később olvasható jelenet utal, amikor a pesti társaságban valaki egy moszkvai szamizdatról értekezik, melyben a húszas évek szakszervezeti vitáinak jegyzőkönyveiből olvasható válogatás. Ez a szöveg a szervezett munkásság történetének elhazudá-

sát teszi nyilvánvalóvá, magyarul a történeti tudat „történetietlenítésének” súlyos konzekvenciákat hordozó példájáról van szó.

A regény egyik „fele” minden ízében átpolitizált, míg a másik központi hőstét, Koren Ádámot súlyos és – ami nagyon fontos – *explicit módon megindokolatlan* apolitikusság jellemzi. Ha tessék-lássék részt vesz is az ellenzéki szervezkedésben, nem nagyon érdeklí, hogy miről van szó. A rendszerváltást voltaképpen észre sem veszi. A két korszak közti „aránytalanság” pedig, melyet Elek Tibor sovány tanulságnak ítél, történelmi tanulság, a XX. századi magyar történelem keserű tanulsága.

Mіндеzt egy ravaszul elhelyezett esztétikai oppozíció is szemlélteti. Hiszen egyáltalán nem magától értetődő, hogy a könyv címe csakis Buchbinder Miklós fotójára utal. A könyvben két fényképész munkája is szerepel – a kérdés az, hogy melyik fényképész utókora vagyunk? A Pestre érkező Koren megtekint egy kiállítást a Toldi moziban – voltaképpen ez a belépője a pesti értelmiségi szubkultúra életébe. A kiállítás központi darabja egy hengerpalást, „amelynek a belsejébe egy gangos bérház udvarának közepéről körbe-fotografált képeket ragasztottak föl egymás mellé –, még csak mi voltunk ott, a közönség nagyobb része késett, így Koren alaposan megnézhet-e ugyanennek a házbelső-végtelenség egy möbius-szalagra kaszírozott, plexi-posztamensen elhelyezett változatát, valamint a falon a külvárosi nyomor életképeit, amelyek szokailtanul széles, fekete paszpartu-keretet kaptak. A rendezvény már kezdetét is vette azal, hogy a művész a helyszínen nekiállt alkotni – az egyik üresen hagyott képmező feliratát böngésző magunkfajta látogatókat fényképezte sorra a fekete keretes fal előtt...”. (228–229.)

A Závada-kötet Pintér József tervezte címlapján egyszerre szerepel a csoportkép és a möbius-szalag stilizált ábrája. A két képkészítő gesztus két eltérő társadalomtörténeti lehetőséget mutat föl. A megtagadott, gazdátlan *csoportkép* az egyik oldalon (amelyet az ÉRZELMEK ISKOLÁJA vasok köteté könyvjelzőként rejt el magában), a történelem nélküli, álló, *mitikus időben ragadt sorsközösség* möbius-szalaga a másikon (amihez az ÉRZELMEK ISKOLÁJA negatív politikai tablója nyújt mintát). A két kép különbsége emellett persze az *előtt* és az *után* különbsége is, a töréspont pedig természetesen a magyar holokausz.

*

A két történetszál „egygyé olvasásának” nagy kérdése, hogy az ÉRZELMEK ISKOLÁJA miképp értelmezi az első, Dohányos–Adler–Dusza-féle történetszálat. A válasz kézenfekvő, politikailag értelmezi; a bevezetésképp idézett Balassa-passzus már első pillantásra is mintha pontosan illene ide: „*Összertartja őket az intrika perverz közössége; szabadulni többé nem tudnak önmaguk fölé nőtt és ártó, veszedelmes viszonyaiktól.*”

E zűrzavaros viszonyokra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ha szemügyre vesszük a történetszál központi figuráját, Dohányost, úgy találhatjuk, hogy az ő motivációi éppoly zavarosak és érthetetlenek, mint Moreau–Korenei. Az „*örök miniszteri*” poszt, a tragikomikusan köros ragazkodás a hatalomhoz (amivel Dohányost rendre szembeesíti is régi, bölcs szeretője) hasonló ablaktalanságot, iránytalanságot mutat, mint Koren Ádám szerelmi szenvedélye.

Ugyanakkor észre kell venni egy fontos különbséget is. Dohányos az első fejezetben falukutató szociográfusként jelenik meg, ám életútjának éppen azon a pontján, amikor a tudományos pályafutást politikai karrierre cseréli: a fejezet elégikus zárómondata – (Adler) „*arra pedig végképp nem gondolhatott, hogy ez lesz a legutolsó közös falukutató-estéjük*” (25.) – a népi mozgalom legszebb pillanatát eltűnőfélben rögzíti. Amikor a kezdő jelenetben a falubeli doktor arról faggatja, hogy ki is volna, először azt a választ adja, hogy írófele, amit utána krónikásként pontosít. Ez a szereplehetőség Dohányos további pályafutásából kiradírozódik. Az ő története „igazi” hanyatlástörténet, van honnan buknia; épp ezért érezhető aránytalanság, ha összehasonlítjuk a két történetszál két központi figurájának a sorsát. Dohányos a regény kezdő pillanatában a csoportkép szereplője, ezt követő pályája pedig nem más, mint a möbius-szalag rossz lehetőségének a folyamatos beváltása. Koren Ádám függősége, gyökértelensége következmény, épp ennek a történelmi mozgásnak a következménye. Koren ebben a tekintetben nem annyira Dohányossal, inkább Adler Jenővel rokon, aki egész életét (már-már parodisztikus, kataton önsorsrontással) a Dohányos házaspár szolgálatába állította: az asszony élete nagy szerelme, Dohányos pedig a vakon követett apafigura, akiért a börtönt is vállalja, és akinek dicstelen fordulatokkal teli politikai pályáját, sőt antiszemitizmusát is képes felmentő magyarázatokkal ellátni.

Závada művének nagy témája a történeti tudat „történetietlenítése”, amiben – Adleren túl – a regény egyik központi szereplője sem ártatlan. A Koren Ádámnál hordott kötetből nemcsak a fénykép hullik ki, hanem a koncentrációs táborban elpusztult fényképész, Buchbinder Miklós törött szemüvegszára is, melyet Adler Viola drótkampónak néz – a holokauszt emblematikus tárgyi emléke. Nem pusztán a vészkorszak emlékeről van itt szó, hanem annak a történelmi töréspontnak a felismeréséről vagy fel nem ismeréséről, vakfoltra kerüléséről, amely máig nem gyógyuló sebet ejtett a magyar nemzet sorsközösségként felfogott fogalmán. Aki anélkül próbál számot vetni a sorsközösségként felfogott nemzet történetével, hogy a magyar holokausztnak (és az ahhoz vezető állami intézkedéseknek) alapvető jelentőséget tulajdonítana, annak a próbálkozása eleve kudarcra ítélt. Ebből a nézőpontból ugyanis a vészkorszak mint a sorsközösség fölmondása nem más, mint a nemzet eszméjének a fölmondása.

Egységes nézőpontról beszélni természetesen konstrukció, a nemzet fogalmának a legkülönfélébb individuumok legkülönfélébb eszméi adnak gyakorlati formát. Závada Pál regényének aligha túlbecsülhető erénye, hogy ezt a formát sikerült megragadnia egy egyszerűségben is zseniális mozdulattal. A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA narrátora többes szám első személyű, de ez a *mi* a legkülönfélébb szituációkban a legkülönfélébb eszmék hordozójaként jelenik meg. Mi vagyunk a pályaudvarra hajtott zsidók és a keretlegények is, mi vagyunk az ávosok és a kitelepítettek, a kis úttörők és a fővárosi ellenzékiek. A legkülönfélébb, köznapi, illetve kevésbé köznapi, kevésbé ártalmatlan helyzetek, a szóbeszéd, a pletyka, a személyes tudósítás, sőt esetenként a kímekedés szituációi adnak keretet ezeknek az elbeszélői szövegeknek.

Elsősorban a lírai művekre jellemző, hogy a megszólalás mikéntje önmagában magyarázóerővel bír: egy-egy narratív formai megoldás a tartalmi evidencia érvényével hat; a rím, a ritmus olyan hatást fejt ki, mintha az adott szöveget másképp nem is lehetne elmondani, csakis úgy, ahogy írva áll. Závada többes szám első személyű narrátora, a „mi” – ez az, ahogy Olasz Sándor nevezte, „eredeti, egyszeri és megismételhetetlen narráció” (ÉRZELMEK ÉS ISKOLÁK, *Bárka*, 2005/2.) – éppen így működik. Átcsap

valami önmagán túlba, a regény világán, nyelvi szerveződésén túlmutató, a szó legnemezebb értelmében *politikai* tett. Nem állhatom meg, hogy ide ne másoljam Balassa Flaubert-monográfiájának azokat a megfigyeléseit, amelyek közvetlen kapcsolatba hozhatók ezzel az eljárással: „Frédéric [...] több ízben álomszerűen látja a valóságot, és ilyenkor kivétel nélkül megjelenik a [...] narrációs csúsztatás, illetve a megfigyelőpontok kontaminációja, montázs. [...] Frédéric világlátásában szinte feloldódik a narráció, a »hős« tudata szinte »egyetemessé«, szerzőivé lesz [...], eluralkodik magán az elbeszélésen, átcsap a saját világán »kivüli« megfigyelőpontra, megszüntetve annak harmadik személyű objektivitását. [...] A szinte észrevétlenül »elrajzolás« tehát itt a stílus és a nyelv szintjén is lejátszódik, hogy kétségtelenül az összes többi rétegben a személyek kontaminációjában, a rejtett jelenlét, a »helyett« motívum, a *l'autre* jelenség változataiban újabb meghatározást, jelentést kapjon.” (BP 60.) Ezzel kapcsolatban valamivel később: „Már Proust felhívja a figyelmet arra, hogy az ÉDUCATION... számos mondatában az *alany* nem *arra* vonatkozik, akit grammatikai értelemben jelöl. Ezek a »hibák« azonban nem véletlenek vagy elírások, hanem a személyek, bizonyos alakok korrelációinak megfelelői. A megnevezés, a jelölés mást fed, mint akire értelemszerűen vonatkozik. Amikor Frédéric Arnoux-né helyett Rosanette-ot öleli, amikor Rosanette helyett Vátnazzal kénytelen együtt tölteni egy estét, aki viszont Delmar helyett kénytelen beérni Rosanette szeretőjével, akkor az »il« és »elle« személyes névmásoknak (és többes számuknak) kitérőül, elmélyül a jelentése; nem kizárólag a jelenlévők egyes szám harmadik személyű jelölése, hanem azoké is, akiknek ott kellene lenniük, a *latens* jelenlét *alanyait* is jelölik.” (BP 86–87., kiemelések az eredetiben.)

Nem tudom, hogy valóban jogos törekvés-e Flaubert-nél keresni a Závada-féle *mi* előképét. Mindenesetre figyelemre méltó, ahogy Závadánál a „helyett” motívuma nemcsak megjelenik, de sajátos alakváltozáson is keresztül megy. Adler Jenőnek a Dohányos házaspár iránti érzelmű elköteleződése nem áll meg a magánszféra határainál, hanem a közszférára is kiterjeszti az érvényességét. A *mi* formula hasonló, politikai irányultságú kiterjesztést visz végbe. Az egymásnak hol ellentmondó, egymást hol fölerősítő szövegek, ez a sajátos, megsokszorozott identitással rendelkező „kórus” a virtuálisan létező sorsközösség, a nemzet kontúrjait rajzolja körül. Ha mindaz, ami meg-

történet, a nemzet történetéhez, sorsához tartozik, akkor ennek mindannyian, külön-külön is a részesei vagyunk, a személyes szerepünk től függetlenül. Ha a nemzeti szolidaritás gyálázatos fölmondása is a nemzet történetének a részét képezi, akkor ez a saját történetünk is egyben. Ezért tartom a regény narrációját illető félreértésnek Elek Tibor kritikai sorait: „Mert például ha az antiszemita is mi voltunk, ha Hitler utolsó csatlósai is mi voltunk, ha a nyilasok is mi voltunk, ha a bűnös kommunista vezetők és az ávós verőlegények is mi voltunk stb., és mások mintha nem is lettünk volna, illetve mindezzel szemben csak elvétve és óvatosan, pipogya, erőtlen, eredménytelen módon tiltakoztunk, ellenzékieskedtünk, akkor bizony ott lehetünk ismét a „bűnös nemzet” tételénél.” Nem a bűnösség, hanem a felelősség fogalmáról van ugyanis szó. A nemzeti felelősség pedig nem jogi fogalom, megállapítása nem külső instancia dolga, hanem individuális önvizsgálat kérdése. Lehetnek büszke, és szégyenkezhetem is a közös múltra tekintve: a nemzet tisztviselősen végiggondolt fogalma, valljuk be, *unheimlich* fogalom.

Závada regénye, amikor Dohányos alakjával középpontba helyezi a népi mozgalom politikai szerepét, illetve e mozgalom viszonyát az antiszemitizmushoz, nem a XX. század közepi magyar eszmetörténet valamelyik kérdését elevenítette fel, hanem a mai magyar társadalom érzékeny pontjára tapintott rá. Szereplői és *mi*-elbeszélői elképesztő bőséggel sorakoztatják fel az antiszemita közbeszéd megannyi érvét és patentjét, az egész kérdést környező maszatalást. Mindennek a tétjét hajszálpontosan fogalmazza meg Radnóti Sándor kritikája: „...az önvizsgáló felelősségtudatot valósítja meg az elbeszélő, amikor magára veszi, magára próbálja az antiszemita közbeszéd megannyi regiszterét. Azt ajánlja olvasójának, hogy ismerje föl ezek tartalmát és történelmi összefüggéseit – osztozzon a felelősségben. Az elmaradt feldolgozást kívánja”.

E feldolgozás folyamatos elmaradását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a népi mozgalom és az antiszemitizmus kapcsolatát illető kritika milyen traumatikus kérdés még ma, 2005-ben is. Mindez például láthatóan érzékenyen érintette Olasz Sándort, aki fentebb említett érzékeny és alapos írásában Károlyi Csaba KÉSŐ BÁNAT című kritikájával száll vitába: „...nem fogadható el Károlyi Csabának az a kijelentése (Élet és Irodalom, 2004. november 12.), mely

szerint a regény »érzékeltetni kívánja a népies ideológia közvetett felelősségét a zsidóság tragédiájában«. Másféle tragédiákban persze másféle ideológiák felelőssége lenne érzékelhető. Hiszen kinek van közvetett felelőssége, például az idegenben elpusztult százezrek, a munkára elhurcoltak, a kitelepítettek, a tészbe vertek, pofozottak tragédiájáért? Hogy későbbi traumákat ne is említsünk. Závada művében regényhősök nézetei ütköznek, sokféle nézőpont, vélekedés csap össze. De a regény pró vagy kontra nem foglal állást, mivel a mindent felörlő história sodrásában egy általánosnak mondható sorvadás, megrekedés, önfelszabadításra való képtelenség trivialitását állítja elének. A többletucatnyi szereplőn legföljebb a romboló idő ülkelzik”.

Némileg meghökkentők az Olasz-idézet „másféle tragédiákról” szülő mondatai – éppen olyanok, mintha a Závada-regény valamelyik szereplőjének az érvelését olvasnánk, ugyanakkor az sem látható be, hogy bármiképp is cáfolhatnák Károlyi kijelentését. A flaubert-i romboló idő munkája kétségtelenül rányomja a bélyegét a történet menetére, amennyiben a szereplők sorsa valamiféle kiábrándító, tanulság nélküli üresjáratba torkollik. Az időnek ez az eltörlő-fölülíró szerepe az ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-nak és A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-nak egyaránt alapvető jellemzője. Ám amíg ez az üresjárat Flaubert-nél egy korszakra jellemző állapot, Zavadánál inkább történelmi *következmény*. Nem tartható, hogy Závada Pál munkája ne foglalna állást, hogy egyenrangú nézőpontok, vélekedések terepe volna csupán. A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA igenis erős állításokat fogalmaz meg. Legszigorúbb állítása pedig talán az, hogy a fénykép elhajító mozdulat gazdái, a felejtés alanyai is „mi” vagyunk. Koren Ádám ki nem beszélt, feldolgozatlan apolitikussága, „ablaktalansága” ilyenformán nem véletlen, alkati adottság, hanem ennek a belátásnak a logikus következménye.

A regény utolsó szava mégsem a fénykép elhajítása, nem az, ami a zárójelenetben történik. Minden bizonyonnyal igaz, hogy ez a nagy teherbírási, provokatív, többes szám harmadik személyű narráció mint elbeszélői eljárás „eredeti, egyszerű és megismételhetetlen”, a belőle származó belátások viszont komoly lehetőséget kínálnak föl, ennél fogva komoly reményekre jogosítanak. Az irodalom tág értelemben vett politikai szerepe ugyanis ennek a *mi*-nek a környékén keresendő.

Keresztesi József

A MATADOR ÍZ

Bódis Kriszta: *Kemény vaj*
Magvető, 2003. 372 oldal, 1990 Ft

A KEMÉNY VAJ című regényt eddig többnyire szociológiai vagy gender studies szempontból méltatták. Pedig Bódis Kriszta regénye sokféle elbeszélésformát „kifordít”, s éppen a „megfordításokban” követhető nyomon leginkább a szerző invenciója.

Az önkifejezés zavaraitól szenvedő *némalányok* a két világháború között árasztják el a magyar regényeket. A XIX. század és a századforduló felsőbb osztályokba „kirándulगतó” lányai, az Ancsurkák, Marik, Pankák, Sztanycák, Mikszáth, Jókai, Krúdy hősnői, még ha nem magyar anyanyelvűek is, akkor sem szenvednek annyit az önkifejezés vagy a társadalmi érintkezés zavaraitól, mint Édes Anna és huszadik századi társnői. Az Édes Annákkal ellentétben a régi Ancsurkák még nem voltak szélsőséges, non-verb cselekményekre ragadtathatók, és, mondjuk, Márai Áldozó Juditjával szemben volt is *saját* szavuk a saját történetükre. A huszadik századi „némalányok” helyett viszont – legyenek a társadalom szemében sikeres férjvadászok vagy akár szánni való áldozatok – mindig *mások* beszélnek, még furaveretékneveik is, ezek a „beszélő”, azaz metaforaként vagy billogként szolgáló nevek is elkülönítik őket a gazdáiktól. Vagy egyáltalán nincs is vezetéknevük, és még mások által megidézve/eltorzítva sem szólalhatnak meg, mint AZ ELSODORT FALU lompos nőiségében kiteljesedő Máriaja.

A KEMÉNY VAJ Sárájának teljes nevét is csak a regény közepén, a börtönnévsort olvasva ismerjük meg. Sára, a hősnő egy „jól kereső lány”, egy prostituált, ezért sem lehet tárgya társadalmi vitáknak, népboldogító eszméknek. Épp emiatt a cselédként szolgáló parasztlányoknál jóval kevésbé foglya „mások” véleményének; ő még a sztereotípiákon is túl van – a halála sem tűnne fel senkinek. Ez azonban előny is (lehet): nem róla írnak, hanem ő ír(hat) saját magáról, ő beszél(het). Sára azonban nem azért „némalány”, mert nem jut szóhoz, hanem mert az „idegtől” nem tud beszélni, mert „a nyelvemben görcs van”, mondja. De mivel egy prostituált *nem számít*, ezért magára van utalva. A *saját* szavaira.

És miért lesz valaki prostituált a mai Ma-

gyarországon? Ez a kérdés nem tartozik a regényelemzések klasszikus szempontjaihoz, de számba kell vennünk a műfaj meghatározásához. Én nem rendelkezem a szerző szociológiai ismereteivel, ám Sára példája arról tanúskodik, hogy ehhez az életúthoz semmiféle különös személyiségjegyet nem szükséges. A KEMÉNY VAJ prostituáltgalériájában – mint ahogy akármelyik társadalmi csoportban – találunk otromba, ostoba lányokat, ám Ildi vagy Sára példája bizonyítja, hogy a félénkség, a szellemi kvalitások ezen a pályán sem bizonyulnak hátránynak. Ez is egy *charme*, egy *extra*, amelyet *mások* megfizetnek. A kiindulópont, az *alap* talán – az elviselhetetlen testi-lelki kényszer mellett – épp a fiatal lányok, vagyis szinte *minden* fiatal lány – annyi európai lírikus által rajongva megénekelte – sebezhetősége, rajongó áldozatvállalása, infantilis függőségvágya. A „jól kereső lányokat” a prostitúció csak gorombán belepólyálja ebbe a mesterségesen meghozszabított tinédzserkorba. Miután Sárát eladják, a hősnő számára az idő megszűnik, nem is képes az éveket számon tartani, a gyermeke életkorát kiszámítani. A lányok a kamaszkor elmúltával is képesek azt hinni, hogy apuci, a „gazda”, a Tulok, a Szivi, a Kígyó *az igazi*. A lázongás csak percekig tart(hat): hiszen (*h*)*ogy szeret és mennyire hiányoztam, azt el sem tudom képzelni*. Mit is tennének nélküle? Ez a kamaszos önfeladás szinte minden kamasz lányban létezik, ám a társadalmilag kiszolgáltatott csoportok lányait különféle „technikák” – „beavatás”-nak nevezett csoportos nemi erőszak, zsarolás, bántalmazás – bevetésével örökös, szűnni nem akaró rabszolgasorba kényszeríti.

Prostitúció mindig is volt – ám a mi világunk az, amely semmilyen életkorbeli sajátságot nem hagy kihasználhatlanul, sőt tömegméretekben, futószalagon állít embereket egy meghatározott „szükséglet” szolgálatába. A mi világunk az, amely gyerekhadseregeket szervez (a gyerekeknek nincs veszélytudatuk), és gépfegyvert nyom a megerőszkolt muzulmán lányok kezébe. És ez az a kor, amely tömegméretekben hasznosítja a volt szocialista országok gyerek-lányait. Ha Bódis Kriszta regénye „tudományos jankiáltás” (bármilyen abszurdum is ez a kifejezés), már ez is tiszteletre méltó törekvés.

Bódis Kriszta minden kritikusa méltatja is a szerző szociológiai érzékenységét. Ám a KEMÉNY VAJ hősnője nem szociográfiába, hanem románcos elbeszélésbe illő szereplő: érzékeny,

okos, szép, aki nem a megszokott módon, nem egy realista, tényfeltáró regényhez, „illő módon” bontakoztatja ki nagyanyjától örökölt mágikus képességeit. A hősnő „kiírja magát” ebből a világból, a prózáírásra vonatkozó zárlat nem a regény társadalmi síkját, hanem az elbeszélés mágikus-mitikus mozzanatait erősíti. De a prostituálttémában léteznek más, a szociográfián túlmutató lehetőségek is. Természetesen vannak férfi prostituáltak, ám mégsem hallottunk arról, hogy középkorú nők mozgatórúknak serdületlen fiúkból verbuvált rabszolgahálózatot. A gyerekszülés mellett a prostitúció az egyetlen olyan „társadalmi intézmény”, amelyben nem képzelhető el teljes szerepcserre, ahol férfi- és női tapasztalat nem állítható szembe dialogikusan. Ez igazi női téma.

Ha az egyszerű nőolvasó az első oldalak sokkhatása után újra kézbe veszi a könyvet, akkor *olvashatja* úgy is, mint egy emancipációra vágyó, írónak készülő lány *fejlődésregényét* – és lehetne-e vajon szebb, méltóbb témája egy igazi lányregénynek. Az olvasó az alig láthatóan eszményített csábító Sára alakjában szembeállítja saját kamaszkori ideálképével, saját narcisztikus álmaival (lásd: Sára, a „királykisasszony”), és máris úgy érezheti, vele éppúgy megtörténhetett volna „minden”, mint ezzel a fanyar humorú, érzékeny, önálló ítéletalkotásra is képes lánnyal. Ez az igazi „beleérzésre” csábító hősnő aztán ráveszt minket arra, hogy a szöveget a kamaszkorban olvasott lányregények *paródiájaként* olvassuk – ám a paródia kifejezést ebben az esetben tágan kell értelmeznünk. Hiszen alig van a kommersz irodalomban, a lírai költészetben, a lélektani regényekben gyakrabban és árnyaltabban bemutatott életszakasz, mint a „Szép Ilonka-kor”. Az én szememben Bódis Kriszta „olvasata” a nővé válásról az egyik legmeggrázóbb és legkülönösebb olvasmány.

A regény a bensőségesen ábrázolt, kívülről folyamatosan fenyegetett kisvilág, a telep rajzával indul. A mikrovilág és makrovilág szociografikus részletességgel ábrázolt szembenállása – ahogy a női főhős „némasága” is – emlékeztet a két világháború közötti regényekre, ám a KEMÉNY VAJ-nak csak egyik mellékszála foglalkozik a társadalmi emancipációval. Az énregényforma amúgy is kizárja, hogy „az új-rakézdés városa”-ról (Ózd?), a magyarországi középosztályról, a fogyatékosok intézetéről, a nemzetközi emberkereskedelemtől „totális” képet

kapjunk. Nem is kaphatunk: egy prostituált, bármilyen okos is, csak alulról felfelé láthatja a „gazdáját” vagy a klienseit.

Ám ki beszél itt – és kinek a szemével látjuk mindezt? Néha elfog a gyanú bennünket, hogy Horváth Sára csak egy álarc, és mögötte a bölcsészdiplomás szerző osztja meg velünk az észrevételeit. De mindez – legalábbis a regény csúcspontján – mégsem zavaró. A prostituáltak önszerveződésének „lelepleződések” a két szál, a mesés-mitikus és a *hard* szociográfia, a kétféle tapasztalat már egymást erősíti: „*Othton látszólag a mozgalom ügyében nem változik semmi. Látszólag, mert mindent a Kígyó irányít eztán [...] A kurvából lett szociális munkás, Horvátné mellett spontán szimpátiatüntetés, látszólag spontán, mert a Kígyóék a nappaliban szervezik [...], a lányok akarják az egészet, van önrendelkezésük meg minden, a Kígyóék meg a háttérben...*”

A Rossz, a Kígyó nem a haladáshoz szükséges antitézis, nem a Jó kiegészítője, ahogy ezt a német idealizmus vagy a romantikus gondolkodás akarja velünk láttatni. A Rossz – és ezt itt, Kelet-Európában be lehet látni Sárához hasonló élmények nélkül is – tulajdonképpen a legerősebben jelenvaló létező, hiszen semmilyen „reform”, semmiféle „mozgalom” vagy „felszabadítás” nem változtathat a nálunk megszokott, elviselhetetlen mértékű személyes függőségben. Horváth Sára nem szociológiai tanulmányok során jut arra a felismerésre, hogy „*le vannak osztva a szerepek szerencsétlenekre, azokra, akik felett uralkodni lehet, és a szerencsésekre, akik uralkodnak*”. Sára „kijósolja” a jövőt, azon a módon, ahogyan tette a telepen a nagyanyja, Sári mama is: „*[a] stricik fogják majd még a bárcákat is osztogatni, egy igazi ápolónő a tesztekhez majd leveszi a vért, a doki megmarad »főnöknek«, de mindent a Tulok meg a Kígyó irányít, és megcsinálják az érdekvédelmi szervezetet, [...] később rehabilitáció meg mit tudom én milyen címeken itt lesz az emberkereskedelem központja*”.

Itt nincs választás: csak a Rossz van. Halála előtt Sári mama minden ételben és italban megéri a mindent beszenyező *gyilkos*, matorozt. (Nem is hajlandó mást, csak buborékos ásványvizet inni.) A Kígyó mindenható befolyásáról, a mindenhol jelen lévő rosszról, a mindenütt érezhető „matorozt íz”-ről később sem társadalmi eszmefuttatás, hanem egy revelációszerű felismerés tájékoztató. Ám egy olyan világ, ahol az ember tehetetlen, ahol a Rossz alapvető, nem lehet meg a Jó jelenléte nélkül.

A Jó egy Angel nevű szerzetes nevében küzd a hősnő lelkéért. Angel nem e világi – vagyis nem a mi világunkbeli, hanem latin-amerikai –, nem is tudja Sárával szemben a magyar közép- és uralkodó osztály kasztszellemét érvényesíteni. Angel–Angyal a Kígyóval összefogja a regény románcos-mesei és társadalmi aspektusait. A titokzatos „idegen”, a lányt szóra bíró szerzetes rendje szervezi meg Sára „eltüntetését”, megmenekülését. A sok anygalos-kápolnás-harangszós-gyerekkoporsós utalás során a regény többi tulajdonneve is különös jelentést kap. A Sára név a szavakhoz (egy földöntúli ígérethez) és a nagymamához kapcsolódó örökség, amely kellő idő múlva Sárát az e világból és a prostituáltorból kiemeli.

A „nejlonos ölelésű”, a jövőt „kijósoló”, bőbeszédű matrónát látszólag semmi sem kapcsolja a „némalány”-hoz, a szavait dadogva formálódó unokához, Horvát Sárához. A *Sára-ság*-hoz, a szavakkal kapcsolatos hatalomhoz – a név bibliai konnotációjának megfelelően – az anyaság is hozzátartozik, mint a regény bravúros és ironikus zárójelenetében például: „*Hogy bírod? Nézd anyám a hasamra. Dolgozol? Mit csinálsz? // Írók. // Akkor legalább nem emeled meg magad.*” És nemcsak az anyaság, hanem élet-halál feletti uralom is. Nemcsak a nagymama, hanem az írónak készülő Sára is tud kötni-oladni: utolsó látogatásakor feloldozza a „megádkozott” nagypapát. Sári moma önméltló, áldó- és átokformulákat variáló, prózavershez hasonló, eleven lüktetésű mondatai vissza-visszaköszönnek az unoka évvallomásában. De a varázsszavakhoz hasonló mágikus ismétlések (pl. „*jót ne várj magadra, mert csak a szerencsétlenség vár rád, a szerencsétlenség fog várni rád, a rossz*”) Sáránál nemcsak a valóság mágikus befolyásolásra való, hanem arra is, hogy személyesen kiszabadítsa-kiírja magát ebből a világból.

Mert ebben a kelet-európai Tween Peaks-ben a Jó és Rossz egyenlőtlen küzdelme során, mikor is az Angyal és a Kígyó küzd a Lány lelkéért, a mi királykisasszonyunk nem ül ölbe tett kézzel. Kislánykora óta írónak készül, amint ezt el is ismeri az ezen „módfelett” csodálkozó Szellinek. („*Mi akarsz lenni? [...] Író? És a fővárosi Szelli ezen nagyon elcsodálkozik.*”) Az írás nemcsak beszéd, nemcsak Sári mamás „kijósolás-rábeszélés”, hanem kisebb-nagyobb relációkban beteljesülő megértés is.

Mert míg épül az „*újrakezdés városa*”, míg frázissal telnek meg a belvárosi terek és utcák, míg a szervezkedés ürügyén a Kígyó szervezi az emberkereskedelem központját, addig Sára – bár az ő sorsa szociológiai szempontból mélyreptülésként írható le – a klasszikus fejlődésregények szerint „fejlődik”. Ebben a kifordított mesében, ebben a különös, románcos mozzanatok (is) variáló művészszerényben a börtön az eszmélkedés színhelye, az élet csak a halál, vagyis egy öngyilkossági kísérlet árán váltható meg. Míg Sára kezdetben csak fanyarul kommentálja mások szavait, a Kígyó „országát” bemutató nagy vízióban már képes mások tetteit és szavait saját valósággá (fikcióvá?) öszszerezni.

Mert nincs más szabadság.

Bánki Éva

A KÉT BRANCUSI

Edith Balas–Passuth Krisztina: Brâncuși és Brancusi
noran, 2005. 208 oldal, 7990 Ft

A könyv utolsó oldalával kezdem, ahol a kiadó álláspontját rögzítő „*Szerkesztői jegyzet*” olvasható: „*Mivel Edith Balas írása Brâncuși romániai hátterét mutatja be, megtartottuk a művész nevének román írásmódját (Brâncuși), míg Passuth Krisztina szövegében a Nyugat-Európában meghonosodott változatot használjuk (Brancusi), ezzel is kihangsúlyozva a két életszakasz tér- és időbeli távolságát.*”

Ez a jegyzet ad kulcsot a könyv felépítéséhez. Egyetlen megszorítással: magában a kötetben nincs szó két különböző életszakasról. Már a térbeli távolságra való utalás is csak feltételelesen érvényes, hiszen Brancusi fél évszázados szobrászi pályafutása mindvégig Párizsban zajlott le. Aztán, hogy 1904-ben, huszonnyolc évesen oda érkezett, már csak látogatóként járt néhány alkalommal újra Romániában. Az időbeli szakaszok emlegetése pedig egyenesen félrevezető lehet, mert Edith Balas tanulmánya is Brancusi művészi pályájának az első két évtizedéről szól, vagyis nagyjából ugyanazokról az évekről, amiket Passuth írása is tárgyal. Jelentős különbségek inkább a két szerző

eltérő nézőpontjaiból olvashatók ki, de ezeket sem egyszerűsíthetjük le szimplán kelet- vagy nyugat-európai eredetű állásfoglalásokra.

Az Erdélyből származó Edith Balas a pittsburgi egyetemen művészettörténész professzor. Angolul írt kötete, a BRANCUSI AND ROMANIAN FOLK TRADITIONS önálló kiadványként jelent meg a Columbia University Press EASTERN EUROPEAN MONOGRAPHS sorozatában 1987-ben. Passuth Krisztina pedig, aki sokáig volt a párizsi Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris munkatársa, és jelenleg a budapesti ELTE-n tölt be professzori tiszteket, úgy tudom, először csak Pesten és csak az ezredforduló után kezdett azzal foglalkozni, hogy Edith Balas Brancusi romániai hátterét elemző tanulmányát egy annak sok szempontból ellentmondó, az Ecole de Paris hegemoniáját helyreállító és az ott kialakult közös stílusjegyeket a vizsgálódás középpontjába helyező korrekcióval toldja meg. A két szerző tehát inkább olyan képet nyújt, mint egy táncospár, amely helycserés lépésekkel egy és ugyanazon téma körül kering. Kettőjüket együtt pedig egy gazdagon illusztrált s ritka szép kötetben jelentette meg most a *noran kiadó*. Hogy a könyv gazdái a címben már Brancusi nevének a kétféle írásmódjával is a szerzők egymással felelő, illetve egymást kiegészítő nézőpontjait hangsúlyozzák, ez persze nemcsak megengedett, hanem nagyon ügyes és szellemes fogás is. Kár viszont, hogy a kérdést a fent idézett szerkesztői jegyzet túlságosan is leegyszerűsítette.

Mert e kettős munka egyébként izgalmas olvasmány, és egyben korrekt kiadvány is – más szerkesztői felületességet nem is tudnék így hirtelenében említeni. Ami a tartalmát illeti, talán elmondható még róla annyi, hogy a kötet elolvasása után úgy éreztem, hogy egyik szerző munkáját sem tartom igazán kielégítőnek, erről azonban később. Viszont már most megjegyzem, hogy ez semmiképp sem hibája a könyvnek. Sőt, ettől izgalmas ez a néha szélsőséges állásfoglalásokat is hangsúlyozó kettős interpretáció! Brancusi körül ugyanis már mintegy nyolcvan éve folynak a viták, hogy miféle szerzet volt tulajdonképpen.

Első, méreteiben is igazán jelentős tárlatának, a művész végleges áttörését is biztosító 1926-os New York-i kiállításának a katalógusírója, Paul Morand dobta be a köztudatba az azóta is állandóan ismételt és különböző előjellel interpretált tételt: Brancusi hamisítatlan

román paraszt, és mint ilyen, született kézműves mesterember, és ezzel magyarázható szokatlanul puritán, csak a legszükségesebbekre szorítókozó szobrászi nyelve is. Ami – csak egy pillantást kell vetni szakállas-fapapucsos, patriarkális alakjára vagy fehér gyolcsból szabott falusi ruházatára, valamint szekercével faragott, rusztikus fogalmazású faszobraitra – már első hallásra is meggyőző jellemzőként hathat. Másrészt viszont mégsem egészen kielégítő magyarázat ez. Már csak azért sem, mert nem nagyon illik össze azzal, ami életrajzával ismerkedve is feltűnhet, nevezetesen, hogy milyen jól, mennyire ügyesen helyezkedett bele Brancusi ezzel a „szerelésével” és az 1900 körüli évek olctóniai szobabelsőt átmentő, nagyon ősi légtérrel árasztó és stilizált képet nyújtó műtermével a finnyásan finomkodó és avantgárd mozgalmaktól forrongó Párizs intellektuális életébe.

Igaz, az iskolás csoportosulásoktól, de még a legfontosabb stílusirányzatoktól is mindvégig távol tartotta magát, ehelyett bölcs derűvel fűszerezett életet folytatott, és tényleg úgy, mint a parasztok, csak a maga alkotta autonóm világában tűnt teljes embernek. Ugyanakkor a párizsi kávéházi életből és az ott ápolt ismeret-ségek búvköréből sem szakadt ki egy percre sem, sőt, és jól értett hozzá, hogy onnan is a saját műtermébe csalja el az írókat és a művész kollégákat vagy a politikai élet közismert alakjait. Jól ismert volt a külsőségekben megmutatózó igénytelensége és az, hogy milyen egyszerű, az aszkézissel határos háztartást vezetett, de azt is megtudhatjuk, hogy még a puritanizmusát illetően is felmerültek furcsa anomáliák nála, mert éppen az a két ember, akivel a legjobban meg tudta értetni magát egész életében, minden volt, csak puritán paraszt vagy egyszerű lélek nem. Az egyiket úgy hívták, hogy Amadeo Modigliani, a másik pedig Marcel Duchamp volt. Brancusi minden sűrűlőds nélkül tudott kijönni e két problematikusnak tűnő emberrel, sőt Duchamp hosszú ideig még kereskedett is a szobraival Amerikában, ami nemcsak neki hozott hasznot, de komoly egzisztenciális segítséget jelentett Brancusi számára is. Passuth Krisztina meg is jegyzi a könyvéhez írt epilógusban (241. o.): „*Csak a legutolsó időben vetődött fel különböző kutatókban, hogy a román paraszt idilli képe esetleg megkérdőjelezhető mind hitelességében, mind őszinteségében.*”

Úgy érzem, hogy ez a kételkedő hozzáállás, különösen a művészeket körülvevő sznob környezetre vonatkoztatva, feltétlenül indokolt, egyébként azonban mégsem ilyen egyszerű a kérdés. Mert csupán abból, hogy Brancusi vonzalmában és személyes attitűdjeiben ellentmondásokra is bukkanhatunk, még nem lehet arra következtetni, hogy talán a szobrászatának sem lehetett fontos forrása a romániai eredete vagy az ottani folklór – mint ahogy ezt hol nyíltabban, hol csak a sorok közé bújtatva Passuth Krisztina teszi.

Lehet, hogy a könyv olvasója végül is oda jut majd, hogy úgy érzi, igazságot kell tennie e kérdésben, vagy legalábbis meg kell próbálkoznia azzal, hogy gondolatban hidat verjen a két szerző álláspontja között. Ami nem könnyű feladat, de talán nem is fontos, hogy sikerüljön. Edith Balas húsz évvel ezelőtti munkája ugyanis enélkül is beépült már megjelenése óta az angol és francia nyelvű szakirodalomba, ahol ez a kelet-európai folklórt a Brancusi-kérdés központjába állító tanulmány úgy szerepel, mint a toposz egyik jelentős forrásrészletét feltérképező alapvető munka. Passuth Krisztina könyve pedig – ahogy érzem – nem azért fog jelentősnek bizonyulni, mert sikerül majd elhíttetnie, hogy Edith Balas tévedett (már csak azért sem kelthet ilyen benyomást, mert nem is száll közvetlenül vitába vele), hanem azért, mert Passuth elsőnek közöl most egy sor olyan személyes vonatkozású dokumentumot is, amely kiegészíti az eddigi szakirodalmat, és ezzel kitágítja a Brancusi művészi és társadalmi hátteréről alkotott képet.

Az viszont lehetséges, hogy ez a tágabb tekintés elsősorban mégsem Párizsra, a klasszikus modernnek egykori fellegvására nézve tűnik igazán fontosnak. Olyan levelekről van szó ugyanis, amelyek magyarul és franciául íródtak, de magyar vagy román anyanyelvű szerzők tollából. A dokumentumok tehát Közép-Kelet-Európa felé nyitnak tanulságos kilátást. Adalékokat kapunk ahhoz, hogy lássuk: a francia művészeti életbe integrálódott román Brancusinak nem elhanyagolható magyar kapcsolatai is voltak az első világháborút megelőző, vagyis a számára éppen legkritikusabbnak és legfontosabbnak számító években. A magyar olvasó tekintete pedig azért derülhet fel különösképpen, mert lám, a publikált szövegekből olyan figurák lépnek ki, akik között a XX. szá-

zadi magyar irodalom egyik-másik alakjára ismerhet.

De máris nagyon előreszaladtam a mondanómmal, tartsuk be inkább a sorrendet.

Edith Balas tanulmányát olvasva az emberben önkéntelenül is Bartók pályaképe merül fel. Bartók – tudjuk – igazán nem volt paraszt, de a román folklórt mégis nagyon jól ismerte, és mesterien is kezelte (adalék lehet ehhez a *CANTATA PROFANA*, de sok más műve is). Az archaikus iránti érdeklődése azonban jól összefért azzal, hogy egyidejűleg nagyon modern (sőt néha modernista vagy – megkockáztatom a szót – alkalmanként intellektualista) is legyen. Semmiképpen sem indokolt tehát, hogy akár Bartók esetében, akár pedig a többi, a folklórral hasonló megközelítésben foglalkozó pályatársával kapcsolatban valamiféle paraszti idill jusson az eszünkbe.

Edith Balas persze nem is Bartókra hivatkozik, hanem – Brancusi párizsi környezetét szem előtt tartva – inkább a korai, az orosz folklór felől érkező Stravinskyra emlékeztet (szintén nem egy idill!), ami már csak azért is indokolt, mert hosszú ideig személyes kapcsolat is volt a két művész között. Ismert ezenkívül az is, hogy Brancusi alkalomadtán Gyagilev Orosz Balettjével is együtt dolgozott. Sikerül is Edith Balasnak elgondolkodtató párhuzamokat találnia, és ezek alapján valóban úgy tűnik, hogy például Stravinsky tűzmadara és a román folklórban is megénekelte csodamadár vagy a havasalföldi és olténiai népmesékből ránk köszöntő nagy hatalmú kakas (ezek Brancusinál *MADÁR, KAKAS, MÁJASTRÁ* stb. néven térnek vissza) tényleg unokatestvéri viszonyban lehetnének. De mintha Edith Balas meg is elégedne ennivel. Mert tanulmányának a végére érve az marad meg az olvasóban, hogy Brancusi márványból vagy fémből készült szobrairól (vagy fogalmazzunk így: a plasztikai *assemblage*-ok figuratív asszociációkat ébresztő hangsúlyos részéről) viszonylag kevés a mondanivalója, és ezek helyett is inkább a paraszti környezetet imagináló bútorokkal foglalkozik intenzíven, úgyhogy áttekintése is inkább ezekkel a fából ácsolt készségekkel és a belőlük redukált vagy transzformált, posztamensfunkcióba, majd szoborszerpbe állított munkákkal van tele. Amit maga Edith Balas az előszavában azzal indokol, hogy ez a hangsúlyeltolódás szándékos

volt, mert a Balkánnal kapcsolatba hozható paraszti kultúra anyaga az ő kitekintésének a publikálásáig csaknem teljesen ismeretlen volt Amerika és Nyugat-Európa művészettörténeti köreiben.

Azt természetesen Edith Balas sem állítja, hogy Brancusi egyszerűen paraszt lett volna. Inkább a parasztosan furfangosat és a rafináltan kulturáltnak összehétköző szerencsés alkatról beszél – ahogy ezt egy helyütt kissé stilizált képbe is foglalja: Brancusinak sikerült, hogy műveiben a dionüszoszi és az apollói tartományokat egyesítse. Számunkra, akik földrajzi helyzetünknel fogva is közelebb vagyunk Brancusi világához, a régi mítoszokból fennmaradt képzetek szívósságát és a paraszti életformával együtt járó csavaros gondolkodásmódot nem kell ennyire magyarázni. Sőt az sem kizárt, hogy Edith Balast olvasva a magyar olvasónak találobb kifejezés jut az eszébe, az tudniillik, hogy Brancusi, úgy látszik, „huncut” volt. Mégpedig akként, ahogy ezt a szót például Mikszáth vagy Móricz is értette.

Az ilyen, vajtabb fülű olvasó esetleg azt is megérti majd, hogy miért lenne tévedés ezt a jellemvonást egyszerűen az alakoskodás egyik formájának nevezni, noha tagadhatatlan, hogy fontos eleme bizonyosfajta behelyettesítésekhez vagy a scenírozáshoz való érzék is. A ravaszágnak és a kivárázó türelemnek különös ízü, a dolgok közvetlen megnevezését kerülgető vagy a velük való foglalkozást rítusokkal és ceremóniákkal előadózó viselkedésmód ez. Bizonyosfajta humor is a lényegéhez tartozik, de semmi köze a vicceshez: tartást és egyfajta tiszteletet is megkövetelő habitusról van szó – ha az eredetét kutatjuk, a kereszténység előtti természeti vallásokhoz visszavezethető hagyományig érkezhetünk el. Ez az örökség a későbbi századokban azért maradhatott a Kárpátok vidékén hatékony, mert a földdel és az állatokkal való közeli foglalkozás sok mindent tudott konzerválni belőle. Az állatok is lelkes jószágok ebben a megközelítésben, sokszor egyenest a természeti erők képviselői, tehát hatalmuk van, és kiismerhetetlenek. Végős soron ugyanúgy mítikus lények, mint ahogy a föld is az, vagy ahogy a víz, a kő és a fa is mindmind ilyen átszellemített dolgok. A gondolkodás táncos léptekre kényszerül, ha közel jut hozzájuk, és ha az a szándéka, hogy szóba elegyedik velük.

Mindazok után, amit eddig elmondtam a

jellemzésére, csak természetes, hogy ez a mentalitás és a vele társult ethosz – tehát egyúttal emelkedettség is! – egyre távolabb kerül tőlünk. Kipusztulóban lévő kulturális örökség ez, és már csak ezért is nagyon nehéz hivatkozni rá. És nehéz elvárni, hogy az urbánus környezetben nevelkedett ember a helyére tegye. Edith Balas – úgy érzem – nagy tisztelettel, de ugyanakkor a szükséges kritikával szemléli Brancusi alakját és tudatosan stilizált fellépését, például azokat a gesztusait, amelyekkel arra utalt, hogy mennyire büszke a kézművesség terén megmutatkozó sokoldalúságára és felkészültségére, vagy hogy hegedű- és gitárjátékával, néha egyenesen furulyaszóval tudta mulattatni a vendégeit: „*Brancusi úgy öltözködött, mint egy román paraszt [...] Frachon bárónó szerint úgy nézett ki, mint »egy pásztor a Kárpátokból«. Gyakran tűzött furulyát a derékszájába, ahogyan az oltféniai pásztorok szokták. [...] Távolabbról szemlélve, Brancusi »paraszti karaktert« egyszerűen pózolás-ként értékelhetjük, másrésztől mélyseges naivitásként. Ő a saját örökségét alapvetőnek tekintette, mind egyénisége, mind művészi szempontjából. A Párizs által nyújtott lehetőségek és a függetlenség szükséges kiegészítéseként ragaszkodott hozzá.»* Brancusinak valószínűleg nem eshetett különösebben a nehezére, hogy Párizsban élve és a számára még sokáig nagyon idegennek számító világgal egyezkedve kiélezze, sőt alkalomadtán meg is lovagolja azokat a különbségeket, melyek a környezetétől elválasztották. Ami aztán sok sommás ítéletre vagy hamis következtetésre adott alkalmat.

Azokra az évtizedekre visszatekintve számunkra viszont éppen az bizonyítja Párizs egészen rendkívüli szerepét, hogy bárhonnan érkezett is oda valaki, a francia főváros lehetőséget adott neki, hogy a magával hozott kultúrát olyan szinten képviselje és annyira az egyetemes művészet rangjára emelje, ahogy azt valószínűleg a saját hazájában sem tehette volna. Brancusira vonatkoztatva is érvényesnek tűnik ez. Az már más lapra tartozik, hogy ha a könyvben tallózunk, akkor olyan viták visszhangjára bukkanunk, amelyek évtizedeken át folyhattak a műgyűjtők és a művészettörténészek táborában, és talán máig sem ültek el teljesen.

Edith Balas, úgy gondolom, jól érzi, hogy miről van szó Brancusi esetében. De elsősorban az anyaggyűjtésével imponál, és a példák meg

a párhuzamok megcáfolhatatlan sokaságával érvel.

Velük próbálja megmagyarázni olvasóinak, hogy mennyire nem azonos Brancusinak az olténiai környezethez vagy az onnan átmenett tárgyi kultúrához való ragaszkodása az a szenzációval, amit a nyugat-európai kultúremler ember érezhetett az afrikai fétések vagy az óceániai maszkok láttán a XX. század elején. Igaz, Brancusit is elvakította először Párizs messzire világító fénye, hiszen Rodin miatt zarándokolt el a francia fővárosba (impresszionizmus), és sikerült is Rodin közelébe kerülnie, mert egy ideig ott dolgozott a műtermében. Amikor azonban alaposabban megismerkedett a helyzettel, otthagya Rodint. A modernnek sodrásába került, és majd' egy évtizeden át az volt a fő törekvése, hogy a *fauve* és kubista mesterek műtermeiben dívó archaizáló hangütést (primitívizmus) adaptálja, formálja a maga képeére. Az ekkor készült márványszobrain dolgozva alakította ki első jelentős korszakának a stílusát (Csók, Egy torzó része, Alvó műza, Prométheusz, Mademoiselle Pogány stb.). Edith Balas azonban úgy véli, hogy Brancusi néhány év után mégiscsak elfordult a közvetlen közeli előképektől, és áttört szülőföldje öröksége felé. Így sikerült a Párizsban asszimilált modernizmusból, valamint a kelet-európai tárgyi kultúra ismeretéből valami egészen személyes hitelű és kiemelkedő értékű szintézist teremtenie.

Ezzel csak egyetérteni lehet. Az igazi szembeállítás, a tízes években rohamléptekkel kibontakozó modernizmus forrásainak az egymással való összevetése, illetve a művészeti radikalizmus egymással párhuzamos útjainak elemzése azonban mintha hiányozna Edith Balas tanulmányából. Mert ha ezeket az összevetéseket is hiánytalanul elvégezte volna, akkor abból kiderülne, hogy:

A Gauguin-tól a *fauve*-okon, Matisse-on és Derainen át Picassóig vagy akár Modiglianiig ívelő kísérlet, nevezetesen az a törekvés, hogy ezek a művészek archaikus anyagot találjanak a XIX. századtól örökölt és sokszor polgárinak, szenvelgőnek és nosztalgikusnak vagy egyszerűen csak dekoratívnak érzett képzőművészet „leváltására” (és ezzel egyidejűleg, ahogy az a programjukban is gyakran felmerült, a „szakrális” vagy a „mágikus” felé közeledjenek), nos, ez az igyekezet nemcsak az egzotikus tájak etnográfiai anyagából, így az afrikai vagy óceáni

niai törzsi művészetből merített magának ihletet, hanem európai gyökerekből is. Például a breton falvak ódon, népies ízű művészetéből (Gauguin SÁRGA KRISZTUS-a és egy sor más képe) vagy a délfrancia és pireneusi tájnak az archaikusat hangsúlyozó metallikus keménységéből (Cézanne és a korai Braque), illetve az ibér félsziget és a katalán középkor archaikus emlékeiből (Picasso első kubista fázisa, de sok későbbi festménye is) és így tovább.

Annyi igaz, hogy az agyonpolgárosult Nyugat-Európában ez a néprajzi emlékanyagnak nevezhető archaikusabb örökség már igen vékonyka réteg volt, szükség lehetett tehát importra is, a „primitívek” törzsi művészetére. A Párizsban kibontakozó képzőművészeti primitívizmusnak egy idő után tényleg domináns elemévé is vált az import, de még ekkor is nagyon rafinált keveréke maradt annak, amit a legkülönbözőbb forrásokból merítettek a művészek. Az a mód tehát, ahogy a későbbi szakirodalom a modernnek primitívizmusát kezelte, és hol az egyik, hol a másik forrásterületét hangsúlyozta, hogy azokat utólag, másodszor is felfedezze, másokat pedig ezzel egyidejűleg egyszerűen kizárjon a vizsgálódásból, nos, ez a kapkodás inkább csak a topossal foglalkozó művészettörténetesekre jellemző, és nem magára a modern művészetre.

Ha pedig ezt az általános helyzetet most Brancusi speciális esetére szűkítjük le, akkor azt látjuk, hogy először neki is egy jó évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy Párizsba érkezve emancipálódjék. Vagyis hogy vájt fülű nyugat-európai művésszé váljék, és ezzel együtt azt is megértse, hogy tulajdonképpen nem a varázsos hatalmú afrikai plasztikák stílusjegyeinek az adaptálásán van igazából a hangsúly, hanem általánosabb eredményeken. Az archaikus eszközök segítségével megidézhető „erőhöz” és „hatalomhoz” való visszatérés lehetne a cél, a lényeg. Igaz, hogy menet közben őt sem hagyták érintetlenül a törzsi művészet példái, de nyilatkozataiból az tűnik ki, hogy ingerelték ezek a maszkok és fétések, és idegennek, néha pedig egyenesen fenyegetőnek érezte őket. És eközben jöhetett rá arra is, hogy tulajdonképpen egész idő alatt birtokában volt az a masszívabb formákból felépülő, rusztikus örökség, ami a korszak művészeit foglalkoztatta – mert ott voltak ezek a dolgok a műteremlakásában, rajtuk ült, rajtuk étkezett! Brancu-

sit nemcsak gyerekkori emlékei fűzték az olténiai falvakhoz, hanem fiatal korában maga is kitanulta a faragás mesterségét, sőt bútorasztalosként is dolgozott egy ideig. Apja is faragta a fát, nagypapa pedig egyenesen olténiai fatemplomok építőjeként volt ismert! Ehhez az örökséghez tehát sokkal mélyebb vonzalom (és egy csomó szakismeret is) kötötte, úgyhogy nem esett nehezére az sem, hogy Párizsba érkezze, amint igazi műtermet bérelhetett, ezt az otthonát is ilyen maga faragta bútorokkal és készségekkal rakja tele.

Összegezve most mindazt, amit fentebb elmondtam, és levonva belőle a könyvre vonatkozatható tanulságokat is: úgy érzem, hogy Edith Balasnál mintha hiányozna annak a felismerésnek az érthetőbb és plasztikusabb kifejtése, hogy a modernnek primitivizmusa és a kelet-európai (vagy spanyol, vagy skandináv, vagy mexikói stb.) művészek folklorizmusa – minden szembeötlő különbség ellenére is! – csak ugyanannak az éremnek a két különböző oldala volt. És hogy már csak ezert is hangsúlyozható, hogy helyesen járt el Brancusi, amikor az olténiai falvak felé fordult ihletért, miután rájött arra, hogy közelebbi forrásokkal is rendelkezik, mint amilyen előképeket a párizsi Musée de l'Homme vitrinjeiben találhatott (ide főként a francia gyarmatokról származó etnográfiai anyag volt begyűjtve). És hiányolom azt is, hogy Edith Balas nem szánt néhány oldalt a csak egy vagy két évtizeddel korábbi helyzet tanulmányozására, tehát annak bemutatására, hogy mindkét iskola, vagyis mind a törzsi művészetre támaszkodó primitivizmus, mind pedig az európai archaikus emlékekre építő folklorizmus mennyire ugyanabból a közös előzményből, nevezetesen a szecessziónak a népművészethez vonzódo nosztalgiaiból ered.

Hogyan jutott el Brancusi a maga inkább kelet-európai körbe vonható sajátos archaizmusához? Ha ezt a fonalat követjük, akkor persze megint a különbségek válnak jobban láthatóvá. Mert igaz az, hogy azokkal a márványszobraival, amelyekkel a Rodin-féle törzök és a símára csiszolt, neolitikus idolk között utat keresett magának, már az 1908 és 1914 közötti években is igen jelentős eredményeket ért el, és ha csak ezeknél maradt volna meg, akkor is nagyon fontos művészként tartanánk számon. Ám mégis az lehetett Brancusi számára a leg-

merészebb pillanat, amikor valamikor a tízes évek közepén nem az addig elkészített szobrai egyikét, hanem a fatuskókból faragott és addig csak ülökének vagy a szobrok alátétjének használt szokatlan formájú alkalmatosságok valamelyikét tette föl műtárgyként a posztamensre.

Mint önálló munkákat vagy mint a műterembe állított tárgyi csoportok, installációk részeit, igen sokszor le is fényképezte ezeket a néha kivájtan üreges, máskor meg oszlopos szerkezetű, fűrészfogasan tagolt vagy pedig boltozatosan bordázott hokedliszerű alkalmatosságokat, sőt előfordult, hogy címet is adott nekik (erre lehet példa az *ŐRKUTYA*), és ha alkalma volt rá, így, teljes értékű szoborként ki is állította őket (ugyanúgy, ahogy padként, kapuként faragott és mindvégig annak is hagyott, vagyis „köztes műfajú” plasztikai munkáit is odatette néha a tárlataira). Sorozatban születtek ezután a sokszor csak tényleg székekből, ülökékből elvont, de néha ívócsanakból vagy más edényféleségből és tárgyból formált vagy a gerendák ízesüléseit átköltő, az oszlopok megfaragását szabadabban variáló „pszuedobútorok”, az egyre nehezebben interpretálható Brancusi-szobrok. Ha kiállításra kerültek, akkor többnyire egymásra rakva szerepeltek, és talányos tartalmú elnevezést, néha pedig egyenesen figurákra utaló címetek kaptak (*KIMÉRA*, *SZÓKRATÉSZ*, *KIRÁLYOK KIRÁLYA* stb.). Legtöbbjük még mai szemmel is csak nehezen értelmezhető és leginkább az absztrakció határán álló szobornak tűnhet. Mindenesetre döntőnek látszik a genezisük számára az a gesztus, az a pillanat, amikor Brancusi először tette posztamensre valamelyik székszerű darabját. Hasonló lehetett ez ahhoz, ahogy Malevics – ugyancsak egy ihletett percében – az eredetileg csak színpadi háttérdiszletnek tervezett nagy, póre fekete négyzet motívumát nevezte ki festménynek. Brancusi azonban Maleviccsel ellentétben nem adott nevet is ennek az „izmusnak”. Nagyon idegen volt a természetétől az ilyesmi, és az is, hogy esetleg manifesztumot írjon a munkáihoz, ami pedig biztos jól jött volna ott, a párizsi környezetben.

Edith Balas panasolja, hogy a Brancusi körül kialakult szakirodalom a nyilvánvaló összefüggések ellenére is csak vonakodva ismeri el a romániai parasztkultúra, illetve az olténiai népművészet forrásanyagértékét. Noha az el-

ső fontos monográfiaírók, például a nagy tekintélyű Carola Giedion-Welker és néhány kollégája ezt a kelet-európai örökséget Brancusi esetében még magától értetődő és igen fontos háttérnek érezték, a későbbi szerzők, így az amerikai és a francia múzeumok által különösen favorizált és egy sor fontos katalógust és monografikus munkát író Sidney Geist (és nyomában többen mások is) csak a híres romániai Târgu Jiu-i emlékmű együttesét ismerték el népművészeti ihletettséggű műnek (ennek részei: A CSEND ASZTALA, A CSÓK KAPUJA és a VÉGTELEN OSZLOP). Egyébként pedig úgy vélték, hogy Brancusi fából faragott munkái kizárólag a gyarmatokról importált afrikai faszobrászat ihletésére jöttek létre (legalábbis ez volt a helytér 1987-ben, amikor Balas tanulmánya megjelent). Nem tudom elhallgatni: ha igaz az, amit itt Sidney Geistről hallunk, akkor valami baj lehetett a logikus gondolkodásra való képességével, mert a Târgu Jiu-i monumentum plasztikái csak nagyban kivitelezett, utolsó megfogalmazási formái annak a több tucat faszobornak és kőből (egy esetben malomkőből!) készült plasztikának, amit Brancusi évtizedeken át csinált – hogy a csudába lehetett a végeredmény a romániai folklórból táplálkozó alkotás, ha a hozzá vezető kisebb változatok még nem voltak azok? – ahogy Geist állítja. Tulajdonképpen ezt az abszurd elfogultságot érezte Edith Balas tartthatatlannak, és érezhető is, hogy mennyire a Párizs-centrikus nézetek korrigálására (ahogy az előszóban ezt nevezi, az École de Paris „művészettörténeti imperializmusának” ellensúlyozására) írta a könyvet.

Gondolatmenete természetesen nem merül ki abban, hogy csupán az olténiai eredetű tárgyformálás fontosságát hangsúlyozza, és ehhez mutasson be gazdag példátárat, hanem foglalkozik Brancusi komponálásmódjával is. Példákat hoz arra, hogy mennyire additív módon, a különböző eredetű formákat összerakva, azok szabad kombinációjával építkezve, ahogy ő nevezi, *assemblage*-technikát követve készítette Brancusi a komplexebb felépítésű szobrait. És rámutat arra is, hogy ez az *assemblage*-technika – nevezhetjük kollázsnak is – tulajdonképpen a kubista mesterek műtermeiben vált először a modernnek fontos eszközévé. De mégis elmulasztja, hogy innen, ettől a megfigyeléstől továbblépjön, és kimondja azokat a döntő érveket is, amelyekkel bizonyíthatná az igazát,

vagyis hogy Brancusi faszobrai nem afrikai hatásra készültek. Ezek az érvek a következők lehetnének:

Ez a kollázsokra emlékeztető, a részleteket utólag összekomponáló additív technika soha nem volt sajátja az afrikai vagy óceániai törzsi művészetnek, sőt az e körbe tartozó szobrok éppen ellenkező irányú munkamódszert mutatnak: egyetlen oszlop- vagy kvaderezertü tömbből faragták őket, úgy, hogy közben a „művész” arra ügyelt, hogy az emberi (vagy állati) alakkal ekvivalens formát hozzon létre. Ez a megfeleltetés természetesen nem az európai művészet klasszikus századaiban kialakult imitativ leképezéssel volt rokon, hanem egy mágiikus-ideogrammatikus gondolkodásmódot tükrözött. És ami a mi szempontunkból fontos: szó sem lehet ezeknél az afrikai munkáknál arról, hogy különböző eredetű részekből komponálódjanak össze. Nem *assemblage*-ok és nem is kollázsok. Ez az egyik döntő különbség.

A másik fontos megfigyelés pedig a már elkészült alakok (Brancusinál: alakzatok) olvasási módjára vonatkozhatna. Ahhoz, hogy egy afrikai álló, guggoló, ülő stb. figurát interpretáljunk, elég, ha alaposan szemügyre vesszük a szobrot. Vagy tetszik aztán, vagy nem, de a megértés mindig az egész szobor olvasatából következik. Brancusi szoborrá avatott *assemblage*-ait, több elemből összerakott faszobrai viszont legtöbbször nem elég csak így, egyszerű ránézéssel felfogni. Szükség van arra is, hogy megpróbáljuk az egyes elemekből összerakott kompozíciót a mű részeiből és ezzel egyidejűleg a disszonanciákat is tartalmazó egészéből megfejteni – azaz mintegy az *assemblage*-ből áradó asszociatív erőt segítségül hívni.

Az olvasás döntő mozzanata tehát csak a művel való első vizuális kapcsolatot követő második fázisban lép működésbe, akkor, amikor a látottakhoz asszociációkat is keresünk. És ilyenkor mindig valami másra (!) kell gondolnunk, mint amit közvetlenül látunk (ez egyébként még Brancusi egyetlen darabból álló, de nagyon talányos, „önmagának ellentmondó” faragásaira is érvényes, ilyen például a TÉKOZLÓ FIÚ). Mivel az asszociációk különböző irányban indulhatnak el, ezeket a szobrokat is többféle címmel lehet ellátni (ilyen természetű variációkra magánál Brancusinál is találhatunk példát). Végül is ez a szabadság ugyanúgy a szobor immanens része, mint ahogy fizikai érte-

lemben vett része a jobb vagy bal oldala, az alja és a teteje. És itt kap mélyebb értelmet ennek a komponáló módszernek a törzsi fétisekkel (vagy Picasso AVIGNONI KISASSZONYOK című képeivel) *ellentétes* ontológiai és esztétikai karaktere is. Nem arról van persze szó, hogy Brancusi eljárása „jobb” megoldás lenne, de annyi biztos, hogy tökéletesen más útja a magas művészetben lehetséges kompozícióépítésnek.

Hadd említsék meg ezenkívül még egy dolgot, amire Passuth Krisztina Brancusi-értelmezésénél kell majd visszatérnem: Az a fordulat, hogy másra asszociálunk, mint amit közvetlenül látunk, a képalkotásnak és az interpretálásnak ez a technikája az irodalomban sokkal jobban ismert, mint a képzőművészetben. Ott hasonlatnak, illetve *metaforának* (összevont hasonlatnak) nevezik az ilyesmit. A néprajzi értelemben vett tárgyi kultúra csak ritkán rendelkezik ezzel a fajta plusszal – igaz, nincs is szüksége rá. Tökéletesen elég, ha a rendelkezésre álló anyagot a célba vett funkciók szerint dolgozza meg, és az adott kultúrában ismert ornamentikával látja aztán el – és máris kész a mű. Ha szimbólumokat is tartalmaz (pl. napkorongot jelző kört), akkor azok soha nem individuális lelemények, hanem az adott kultúra évezredes örökségének a részei.

Ugyanaz a darab azonban – posztamensre állítva – már egy teljesen más világ része! Elveszti eredeti funkcióját, mondhatnánk, megcsönkul, és olyan talányos helyzetbe kerül, ami újfajta interpretációt követel. Vagyis már csak úgy lesz újra komplett, akkor lesz egészen „készen”, ha valaki képesnek mutatkozik arra, hogy hozzáadja a műhöz, ami hiányzik még belőle, és megpróbálja, hogy metaforákkal közeledjen felé. Brancusi érett korszakának a szobrai csak ezzel a megközelítéssel lehet szobroknak nevezni. Sok munkája eredetileg néprajzi jellegű tárgy volt, például ülőkék vagy az ilyen bútordarabok analógiájára készült más faragott készségek, amik a posztamensre állítva megszűntek etnográfiai színezetű bútordarabok lenni, de nem váltak érdektelemé sem. Az új helyzetben viszont arra adnak lehetőséget, hogy a hozzá közeledő nézőben valami teljesen más élményt és egy sor nagyon individuális asszociációt ébresszenek. Csak ennek a személyes kapcsolatnak a végeredményeként válhattak aztán műtárgyakká is. Így érthető az is, mi az oka, hogy míg a népművészet ágaza-

taiban nem beszélhetünk modern értelemben vett művészekről és közönségükről, addig itt, ebben a nagyon megváltozott helyzetben már teljesen mások a feltételek. A posztamensre emelés aktusával *metamorfózis* történik. Ennek pedig az az eredménye, hogy csak akkor funkcionál az így átértelmezett tárgy, ha az aktus két oldalán ott áll a folyamat két szereplője is. Egyrészt a saját szenszibilitásához *kifejezési formákat kereső* művész, másrészt az ilyenfajta alkotómunkának az *interpretálására specializálódott* közönség.

Brancusi szobraihoz hasonló munkákat a XX. század első felében csak Paul Klee és esetleg Miró oeuvre-jében találhatunk. Klee alkotásai ugyan a síkművészet példái, és azon belül is intím, kisméretű festmények, melyek szinte túlsordulnak a bennük koncentrált lírai és filozófiai tartalomtól. De minden műfaji és dimenzióbeli különbség ellenére is hasonló asszociatív olvasatot követelnek, mint Brancusi szobrai: az absztrakt jellegű ornamentalsformák állnak össze bennük metaforákká és figuratív-ként is interpretálható egészzé. Ezenkívül pedig ne felejtjük el, hogy Klee képeit látva is állandóan ott kísért a folklór, bár tagadhatatlan, hogy az a „népművészet”, amire ő támaszkodott, kozmikus – nem lokalizálható valamilyik ország területére. Ezenkívül Vajda Lajos kollázsrajzi hasonlíthatnak még a Brancusi-féle, nagy asszociatív fényudvar feltételező „összerakósi” módszerhez, de Vajdánál már belejátszott az eredménybe a filmművészetből megismert kollázstechnika dinamikusabb karaktere is és az, hogy megérintette őt a szürrealizmus, vagyis egy bonyolultabb pszichológiájú ködfátyolon át látjuk nála mindezt. A lényeg: Vajda már a modernnek egy következő generációjához tartozó művész. Megemlíthető még, hogy a kései, ugyancsak a szürrealizmus közelébe jutott Picasso szobrai közt találunk még asszociatív megközelítést kívánó *assemblage*-okat (például a közismert bikafej ilyen, amit Picasso egy bicikli üléséből és kormányából applikált össze 1942-ben). De mindezt már csak a kérdés jobb megvilágítása kedvéért mondom el itt, hiszen ezek a kitérések tényleg nem tartoztak volna hozzá Edith Balas feladatvállalásához sem.

Nem megyek tovább ezen az úton, inkább azt hangsúlyoznám, hogy ami a modern szobrászatot illeti, mindennek a nyüzsgésnek a legsikeresebb magja, mondhatnám földrajzilag is

sokáig a közepe a román és francia indíttatásokkal egyaránt jól gazdálkodó Brancusi volt – éspedig mindjárt a modernizmus megszületésének első két évtizedében. Benne a legkülönbözőbb áramlatok a lehető legszűkszavúbb és legszerencsésebb formában egyesültek.

Úgy érzem, Passuth Krisztina nem annyira Nyugat-Európában otthonos művészettörténész-ként, hanem inkább itthon élő olvasóként vette kezébe Edith Balas tanulmányát, és ezért történhetett, hogy az Edith Balas eszmefuttatását kísérelő igen kiadós mennyiségű olténiai fafaragás láttán felhorkant (kopjafák!...), és úgy érezte, hogy neki is írnia kell egy hosszabb tanulmányt Brancusi védelmében. Annyi legújabb kori faragás szaporítja manapság a giccscek számát, hogy talán zavarta őt – mert Balas soraiból is ezt érezte ki – a néprajzi jellegű fafaragó művészet forszírozott emlegetése.

Igaz, Passuth soha nem tagadná, hogy a sűrű erdővel borított Vlach földről és ott is Hobitza faluból indult el Brancusi pályafutása, de talán az a meggyőződés vezette, hogy mégis van, ami fontosabb lehet ennél, mégpedig a végeredmény, az, hogy Brancusi később mivé lett. Az pedig *egyedül* a művészi alkotómunka autonómiájának, intellektuális emelkedettségének és transzcendens síkon is elért sikerének a gyümölcsként magyarázható. Így érezte ezt igaznak, és ez a meggyőződés vezethette a kezét akkor is, amikor a most megjelent Brancusi-kötet egyik példányába beírta az ajánlást nekem: „...*egy igazi modern szobrászról szóló eszmefuttatás fragmentuma, a régi barátsággal...*” stb. Éppen erre a barátságra hivatkozva fel is hívtam őt, hogy rákérdezzek, vajon a könyvet olvasva csak én látom bele most a sorok közé, vagy tényleg az a helyzet, hogy ennyire más-ként látja az értékeket Brancusi életművében, mint Edith Balas? Amire azonnal jött a válasz: – Másként, igen!

És mindjárt megtoldotta ezt azzal is, hogy hangsúlyozta: Brancusinak semmi köze nem lehetett ott, Párizsban élve a román népművészethez; ami benne archaikus, az egyedül az afrikai szobrok hatása. És tényleg ott olvasható a könyvben is (129. o.), hogy nincs még eléggé feltárva Brancusinak az afrikai művészettel vagy éppen az afrikai „varázslatokkal”, a mágiával való különös, ellentmondásos kapcsolata, azaz a primitívizmusa sem. „*Ez ugyanis – vé-*

leményem szerint – nem szűkíthető le kizárólagosan az 1913 után születő faszobrokra, noha azok szinte kézzelfogható afrikai hatásról tanúskodnak: művészetének egészét érintik” – áll a kötetben.

Úgy érzem, hogy az afrikai hatás feltétlenül igaz három-négy olyan faszoborra, amit Brancusi a tízes évek első felében készített, ezek voltak ugyanis az első fából faragott egész alakos figurális munkái, és nagyon érezhető rajtuk a tájékozódást kereső stílusbi bizonytalanság, de az is, hogy mennyire a párizsi művészkollégák hatása alatt kezdett foglalkozni az ilyen fétiszerű szobrok készítésével (ez utóbbi feltételezés bizonyítására egyébként Passuth Krisztina is imponáló adatmennyiséget sorakoztat fel). Elképzelhető persze, hogy Passuth éppen ezért a teljes alakos figurális kísérleteket tartja jellemzőnek Brancusi egész további fafaragó tevékenységére nézve (vagy esetleg még azon túlmenően is), és akkor ezt a véleményét – végül is tapasztalt művészettörténészről van szó – tulajdonképpen akceptálnunk kellene. Másrészt viszont – ha már egyszer recenziót írok a könyvről – mégiscsak figyelemzetnem kell Krisztinát, hogy ha Brancusi titkait tényleg olyan maximák jegyében igyekszik majd megfejteni, mint amit e most idézett tézise is jelez, akkor (ha folytatja a kutatásait) nem lesz könnyű dolga, mert a választott menetirány ellen fog szólni Brancusi egész oeuvre-je. Igaz ugyan, hogy megtalálta azt a faszobrot, amit Brancusi tényleg és vitathatatlanul az afrikai előképek (vagy ahogy fentebb említettem, inkább a kubista és primitivista színezetű kortárs „African” művek) analógiájára készített, mi több, egész könyvét úgy építette fel, hogy az ezzel a munkával foglalkozó rész legyen az utolsó, a befejező fejezet.

De ez a szobor (a címe ELSŐ LÉPÉS) elég korán, 1913–14 körül született, tehát Brancusi jelentős művésszé érésének első évtizedében. Ez az egyik bökkenő, ám a kisebb probléma. A nagyobb baj az, hogy ez a munka nincs meg, ugyanis maga Brancusi pusztította el, és csak egy rajz meg néhány fotó maradt fenn róla. Brancusi levágta a szobor fejét, és kilencven fokkal oldalra billentve egy posztamensre fektette – úgy, ahogy azt két-három évvel korábban már néhány más, tojásként sima és ovális testtel, asztalra helyezett márvány- vagy bronzfejjel is tette. A szobor többi részét pedig eldobta. És ugyanígy végződött még néhány más tel-

jes alakos próbálkozása is a tízes években. Közülük csak a KIS FRANCLIA LÁNY-nak kegyelmezett, ez viszont már olyan figura, ami nem „egyben” készült, hanem Brancusi különböző eredetű fatárgyakból applikálta össze.

Ezt a néhány munkát tehát inkább csak próbálkozásnak tekinthetjük, majdnem csak tesztnek, és az egész sorozat oda vezetett, hogy Brancusi belátta, nem afrikai szobrász ő, de még csak nem is olyan valaki, aki arra hivatott, hogy PICASSO AVIGNONI KISASSZONYOK-jának a háromdimenziós változatait készítse el. Valószínű, hogy annak a két-három további műnek is, melyeket szintén megsemmisített, ugyanaz volt a hibája, mint ami már az ELSŐ LÉPÉS-t is jellemezte: túlságosan is az előképek adaptálásaként indított szobrok lehettek, amelyeknek a formai zártsága, illetve a mintának szolgáló eredetiből átmentett befejezettsége már nem engedte meg, hogy Brancusi kijátssza legerősebb aduját, a redukciót. Vagy ami majdnem ugyanaz, hogy olyan töredékekre bontsa őket, melyekből aztán új helyzeteket teremtve működésbe hozhatta volna az asszociációkat felszínre hívó titokzatos erőket is.

Mivel ezek a szobrok csak mímtették az afrikai arányokat, de nem töltötték meg azokat eredeti mondanivalóval, esetlen, rossz statikájú figuráknak sikerültek. Mindenesetre ezt érzem az ELSŐ LÉPÉS esetében, amiről legalább fényképek maradtak fenn. Ezek alapján a szobor inkább hasonlíthatott megbotlott óriás csecsemőre vagy fenyegetően nekiinduló, de a felbillenés határán álló másodosztályú Gólemre, mint bármire, ami Brancusi oeuvre-jében egyébként található. (Különben is: a járnai tanuló kisgyerek első lépése tipikus életképi motívum, ami a biedermeier festészet ikonográfiai eszköztárára vezethető vissza – mit keres az ilyesmi egy „African” mágiát megidézni akaró szoborban? Brancusi valószínűleg utólag adta ezt a címet a műnek.) 1914-ben szerepelt a szobor egy New Yorkban rendezett önálló Brancusi-kiállításon (Gallery 291), és miután megsemmisült, Brancusi oadaadt még néhány-szor a róla készült rajzot és fotókat közlésre (talán úgy érezte, elvárják tőle, hogy komplett, egész alakos figurákat is tudjon csinálni...). De ezzel aztán vége is a szobor történetének. Maga Passuth vonja le ebből a konklúziót: „Az már a korábbiakból kiderült, hogy Brancusi meglehetősen ellentmondásosan viszonyult az afrikai művé-

szetthez. Így – felleveésem szerint – saját alkotásaiban pusztította el azt, amit bennük afrikainak érzett.” Mit tehetnék ehhez még hozzá?

Passuth Krisztina igazi érdemeit inkább az ELSŐ LÉPÉS-t megelőző márványszobrok genezisének a figyelmes és értő interpretálásában látom.

Nagy figyelmet szentel például az ún. „direkt faragás” módszerének, ami – szemben a XIX. századi műteremgyakorlattal, ahol a mesterek agyagban és gipszben készítették el a szobraikat, melyeket aztán segéderők másoltak át nemes anyagokba – azt jelentette, hogy a művész most lemond az előzetes koncepciókról, illetve arról, hogy a szobrot, mielőtt hozzálátna a mintázáshoz, végleges formaként képviselje el. Ehelyett azonnal a végső megoldás anyagát (például a márványt) veszi a kezébe, és ezt úgy dolgozza meg, hogy igyekszik követni, amit a kő diktál neki munka közben. Vagyis belekomponálja a kész műbe a kő esetleges formáit, az arányokat módosító alakját vagy ereztének és hibáinak organikus rajzát is stb. Az ilyen módszerek az az eredménye, hogy a kész szobor a munka végén két dolgot ábrázol: a megmintázott témát és a mű anyagául választott követ vagy fémet (mert a bronzöntés és csiszolás is helyet ad az anyagszerűség kijátszásának és a költői szépséget imagináló esetlegességeknek). Már a korai, 1908-ból származó A FÖLD BÖLCSESSÉGE című, szappanközből készült, felhúzott térdű ülő figura hátán is végigfut egy repedéshez vagy természetes vájathoz hasonló mély árok, ami ezt a kicsinyke, szimmetrikus merevséggel mintázott figurát, legalábbis a hátát, a föld hasítékaihoz vagy a sziklák érdes repedéseihöz hozza közelebb.

Még jelentősebbé válik ez a módszer Brancusi ez idő tájt készített torzóiban. A műfajt Rodin hozta divatba, hangsúlyozva, hogy a művészet tárgya mennyire a művész nyitottságának, röpké hangulatainak és önkényes választásának az eredménye. Parallel jelenségként említhetem Debussy „szimfonikus vázlatai”-t, mindkét torzóforma egyúttal az impresszionizmus intimségét tükrözi, tehát azt, hogy elég, ha a művész könnyedén megérinti a mondanóját, és máris megtörténik a csoda – és ilyenkor nem játszik fontos szerepet, hogy mi volt a munkaanyaga, lehet az márvány, de lehet nagyzenekar is, mindegy. Amit ehhez a vázlat-

vagy torzókonceptióhoz Brancusi hozzáadott, azt legszebben a FRAGMENT D'UNE TORSE (EGY TORZÓ RÉSZLETE) című márványszobrára mutatja. Ez tulajdonképpen torzó a négyzeten, mert a csípőtől a combig ábrázolt női testrész csak az alak oldalsziluetjét kidomborító egyik nézetéből van kidolgozva, a másik, hátsó fele nyers kő, mintha egy sziklából választották volna le. Ugyanakkor mégsem töredék, mert éppen a szobor szikla volta és az egész figura zártsága, tömörsége amellet szól, hogy nem a művész alkotta ezt a szobrot, hanem fordítva: a szikla-ként nyers márványdarab diktálta a művésznak a formákat. „Amilyen nyitottak Rodin kompozíciói, olyannyira magukba zártak Brancusi alkotásai” – írja Passuth. Még tovább lépett Brancusi a már említett fejekkel, melyek, mintha aludnának, inkább csak posztamensre fektetett arcok. Ezek patak mosta kavicsokra vagy szunynyadó tojásokra, esetleg fémcsapragyogású, ovális testű gyümölcökre emlékeztetnek, és visszavezetnek a szobrásztól a természethez, illetve még azon is túlmenően ahhoz a fajta személytelenséghez, ami a gömbformák, a kozmosz sajátja.

Az egész sorozat Brancusi egyik legismeretesebb művével, a Csók-kal kezdődött (1907–1908). Több változatban is elkészült, de mindegyik tulajdonképpen csak egy kváder, aminek a négy oldalára majdnem hogy csak relief-szerű rajzolatlan varrásvevő, rárajzolva, hogy ez a geometrikus forma két, szorosan összeforrt emberi alakot zár magába. Érdekes összetevetni ezt a szobrot Rodin Csók-jával, amely éppen az ellenkező felfogást tükrözi: a két alak ott festői hatású, színpadian ünnepélyes kompozíció keretében vált csókot – a szobor hamisítatlan XIX. századi allegória. És itt térnék vissza ahhoz, amit a metaforaszerű komponálásmódról már korábban mondtam: Brancusi már a márványszobráival is azt a tömörséget valósította meg, ami az összevont hasonlatok, a metaforák sajátja. A két komponens, vagyis a figura és a kőanyag egyetlen dologgá olvad össze nála, ezt azonban csak a műhöz közeledő néző szemlélete képes valóban megérteni és újra a részeire bontani. Ezért van az, hogy egy más kultúrából érkező ember (valaki, aki *nem* közönsége Brancusinak) nem is tudna mit kezdeni a torzót tovább bontó, azt egy kódarabbá redukáló töredékes torzóval, de a posztamens-

re fektetett fejekkel, ezekkel az emberi test vertikális rendjét elhagyó kavicszerű formákkal sem.

És itt, e márványszobrok előzményeinek és elkészülésének a körülményeit vizsgálva bővíti ki először Passuth Krisztina áttekintése magyar szereplőkkel is.

Elsőként Kozmutza Ottilia lép ki a háttérből. Erdélyben született egy görög katolikus esperes lányaként, eredeti nevén Marchisiu Márkus Ottiliának hívták. Festőnövendékként került Münchenbe, de végül is párizsi újságíró lett belőle, aki Európa fővárosában élve román, magyar és francia nyelvű cikkeket írt a legkülönbözőbb lapokra, és mivel Londonban is élt egy darabig, angolul is jól tudott. Akárcsak Bölöni Györgyről 1912-ben, később, 1919-ben Tihanyi Lajos festett róla egy szép portrét. Fénykora az első világháború előtti esztendőkre esett (mert évtizedekkel később, hazatérve, az ötvenes években is részt vett Bölönivel együtt a magyar közéletben, de ezt a kései korszakát ismerősei már másként ítélték meg). Annyi biztos, hogy Párizsban élve rendkívül talpraesett és mozgékony, fantasztikusan kommunikatív lény lehetett, aki – úgy tűnik – játékos könnyedséggel került kapcsolatba az akkori Európa kulturális és politikai életének legnagyobbjaival is. Rodinnal és Anatole France-nál például titkárnői teendőket látott el, de fontos személyeket és megrendeléseket közvetített a román királynénak, Carmen Sylvának is.

Ám ugyanakkor jól ismerte Adyt és Lédát is, mert miután első férjétől, Kozmutza Kornéltól elvált, Bölöni Györggyel került közelebbi kapcsolatba, aki akkortájt Pesten és Párizsban élt felváltva, és a kihez 1912-ben férjhez is ment. Bölöni ismertette össze Adyval, aki az Ottilia (illetve Otty) nevet megfordította, és Itókának keresztelte át. Kozmutza Ottilia (de nevezzük akkor mi is Itókának) Brancusival is hamar kapcsolatba került, nyilván közös román ismerősök hozták össze őket, és a kapcsolattartás már csak azért is könnyen ment, mert Itóka és Brancusi úgyszólván szomszédok voltak – 1906–07 körül még mindketten a Place Dauphine-en laktak. Nemcsak Itóka fennmaradt cikkeiből és jegyzeteiből tudhatunk meg sok érdekes részletet Brancusi ekkori életviteléről, hanem Bölöni is szól ezekről a dolgokról Az IGAZI ADY cí-

mű könyvében (Bp., 1955), sőt egy romániai magyar lap számára írt 1925-ös cikkének egyenesen Brancusi a témája (*Keleti Újság*, Bukarest, 1925. márc. 2.). Valószínűleg Itóka protezsálta be Brancusit a román királynénál is, aminek egyrészt az lett az eredménye, hogy Brancusi egyik művét megvette a Bukaresti Állami Képtár, másrészt pedig a királynétól, Carmen Sylvától érkező ajánlás, úgy látszik, hozzájárulhatott ahhoz, hogy Itóka fáradozásai ne legyenek hiábavalók: Rodin hajlandó volt a fiatal Brancusit felvenni a műtermébe segédezőnek.

Itóka Bölönihez írt levelei, amelyek ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban vannak, valamint Brancusinak címzett hosszabb-rövidebb üzenetei, amelyeket pedig a Centre Pompidou őriz, elkísérik Brancusi alakját – az első világháború esztendeit kivéve, amikor a Bölöni házaspár Magyarországon élt – a húszas évek középig-végéig. Érdekes közjáték, hogy Itókának Kozmutza Kornéltól született fia – aki az apjánál élt, de aki időnként meglátogatta anyját Párizsban is – egy ilyen alkalommal modellt állt Brancusi egyik 1910 körül készült szobrához, a PROMÉTHEUSZ-hoz.

Passuth sok érdekes részletet bont ki ezekből a levelekből, melyeket nem idézhetek itt, tessék kézbe venni a könyvet és elolvasni őket. Csupán azt emelném ki még belőlük, amiből Itóka ízlésének egyoldalúságára következtethetünk. Miközben ugyanis élt-halt Rodinért („a vén szatírért”, ahogy az idős mestert Bölönihez írt évődő hangú leveleiben jellemzi), és éveken át gondoskodó anygalként vagy önzetlen menedzserként állt Brancusi mellett is, úgyszólván egyetlen megnyilatkozásában sem szólt elismerő formában Brancusi művészetéről (a levelekben állandóan visszatérő, szinte sóhajttással kísért jelző az, hogy az a „szegény Brancusi!”, és ez nem csak arra vonatkozott, hogy akkoriban a szobrásznak sokszor tényleg nem volt egy vasa sem). Úgy tűnik, hogy Itóka, aki korábban maga is képzőművészek készült, és a párizsi művészeti életet is úgy ismerte, mint a tenyerét, nem fogta fel, nem értette meg, hogy milyen jelentős oeuvre-ré értett néhány év alatt Brancusi munkássága. Segítőkétsége sem annyira a tehetséges művészek, mint inkább a földijének is tekinthető közeli jó barátak szót.

Más a helyzet Pogány Margittal, akiről Brancusi a több változatban is ismert és az egész életműve számára nagyon fontos MADEMOI-

SELLE POGÁNY című büsztöt készítette. Pogány Margit ugyanis tisztában volt Brancusi jelentőségével, és élete legfontosabb mozzanatának érezte, hogy ha csak rövid ideig is, de szerepe lehetett Brancusi életében, és pontosan tudta azt is, hogy a róla készült szobor révén halhatatlanságot kapott a művésztől.

Pogány Margit zsidó családból származott, apját még Polatsék Sándornak hívták. Hogy ügyvéd vagy órásmester volt, arról eltérők az adatok, mindenesetre a család vagyonos lehetett, mert Pogány Margit – úgy tűnik – egész életében mentes volt az anyagi gondoktól. Már fiatalon festőnek készült. A nagybányai művésztelep tagja lett, és később is a magyarországi neósok (neoimpresszionisták) egyikének számított. Münchenben ismerkedett meg Itókával. Nem sokkal később, amikor 1907-ben több nagybányai művész részt vett a párizsi Őszi Szalonon, Pogány Margit is közöttük volt már, sőt megpróbált végleg Párizsban letelepedni. Itt találkozott újra Itókával, aki, ahogy feltételezhető, valamikor 1910-ben ismertette meg őt védencével, Brancusival. Csak annyi biztos, hogy Brancusi is abba a panzióba járt étkezni, ahol Pogány Margit lakott, és így került rá sor, hogy Brancusi egyszer megkérte Pogány kisasszonyt: kísérelje el a műtermébe, ahol éppen elkészült néhány újabb szobrával – kíváncsi lenne rá, hogy mit szól hozzájuk. Pogány Margit egy barátánójével ment el Brancusihoz, és a mondott szobrok között az egyikben magára ismert. Ez azonban még nem a később híressé vált büszt volt, hanem annak valamelyik, a modell fejére redukált előzménye (a szobor „csupa szem volt” – jellemezte ezt a plasztikát később Pogány Margit). Mindenesetre az ismeretség ezután elmélyült, és itt Passuth Krisztina tapintatosan rá is csukja az ajtót a két emberre.

Mind Pogány Margit Brancusihoz írt levelei, mind pedig a róla készült büsztök híressé vált változatai valamivel későbbiek. A legfontosabb levelek – összesen tizenhétől tudunk, de ekkor, a tízes évek elején csak tízet írt meg Pogány Margit – akkor születtek, amikor a fiatalasszony a következő évben, 1911-ben úgy döntött, hogy mégis otthagyja Párizst. A kulcsmondatokat, melyek esetleg sejtetik, hogy milyen lelkiállapot vezette őt erre a döntésre, abban a levelében találjuk, amit már hazafelé utaztában Svájcban adott fel Brancusinak: „...Egész idő alatt Magára gondoltam, hogy milyen jó és gyengéd volt hozzám, kicsit úgy volt, mintha el-

kísért volna. Szeretnék Magának annyi örömet adni, mint amennyit Maga adott nekem...” stb. Brancusi haláláig megőrizte Pogány Margit hozzá írt leveleit (most a Centre Pompidou-ban vannak), viszont az ő válaszai közül (ha voltak egyáltalán ilyenek) Pogány Margit hagyatékában egy sem maradt fenn. Csak találgatni lehet, mi lehetett az oka annak, hogy Pogány Margit elhagyta Párizst és vele Brancusit is – valószínű, hogy már korábban Brancusi volt az, aki a kialakult kapcsolattól óvatosan visszahúzódt, hiszen egész életében azon volt, hogy megőrizze a függetlenségét. És ezt biztos nehéz volt elviselnie a fiatal nőnek, aki számára talán nem is maradt más hátra, mint hogy megpróbálja kiszakítani magát Brancusi bűvköréből.

Pogány Margit ezután csak 1925-ben látogatott el újra Párizsba, és akkor találkozott megint Brancusival is. Ebből az időből, illetve az ezt követő évekből, sőt évtizedekből származik a további hét levelezőlap vagy levél. Az utolsókat Pogány Margit már Ausztráliából (Camberwell, Victoria) adta fel, ahová 1947-ben vándorolt ki. És elvitte magával oda az 1913-ban elkészült MADEMOISELLE POGÁNY című büszt bronzváltozatát is, amit még a következő évben, nem sokkal a bronzba öntés után postán kapott meg Brancusitól. Közben, 1913-ban azonban a szobor gipszöntvénye a legendás New York-i Armory Show-n is szerepelt, ahol a sajtóvisszhangok alapján Duchamp LÉPCSŐN LEFELÉ JÖVŐ NŐ-je mellett a legnagyobb botránykőnek számított. És tulajdonképpen elképesztő tény, hogy a már annak idején nagy port felvert, ma pedig egyenesen világhírűnek számító alkotás bronzeredetije évtizedekig rejtőzött Pogány Margit budapesti lakásán, mondhatni teljes inkognitóban – sőt talán ez az itthoni ismeretlensége tette lehetővé, hogy az asszony 1947-ben, amikor kivándorolt, magával csempészte ezt a talizmánját Ausztráliába is. A bronzbüszttől Pogány Margit csak akkor vált meg, amikor Alfred Barr, a New York-i Museum of Modern Art igazgatója meg akarta venni tőle a szobrot. A mű 1953-ban tényleg New Yorkba is került, és a MOMA-ban azóta milliók vonultak el előtte, hogy megtekintésük.

Elmondható még, hogy legalább tizenkilenc különböző, egymástól kissé eltérő változat született az évek folyamán a szoborról, ami azt jelenti, hogy Brancusi a szakítás ellenére is még igen sokáig élt együtt műzsájával – így, ezen a művészetté szublimált módon.

És még egy további adat: Pogány Margit a vásárlás kapcsán felajánlotta Alfred Barrnak, hogy szívesen megismerteti őt egy 1913-ban festett önarcképével is, amelyen saját magát ugyanabban a pózban festette le, mint amit a büszt is mutat (ez a portré aztán tényleg Amerikába került, de nem New Yorkba, hanem a Philadelphia Museum of Art gyűjteményébe). A kép posztimpreszionista festmény, amelyen Pogány Margit, fejét kissé oldalra billentve, egyik tenyerére támaszkodik, az arcot azonban a nő árnyékos, nagy szeme uralja. Brancusi szobra ugyanezt a mozdulatot sokkal nagyobb erővel ábrázolja, mint a festmény, mert a nőalak ott mindkét kezét összeteszi, és ezt a megduplázott támasztékot emeli fel az arcához. A mintázás sommás, a két kézből egyetlen hosszúság, cipő formájú bronzalakzat lett, amire a stilizált, „áramvonalas” fej mintegy gyöngéden ráhajol. A mozdulat ugyanaz, mint amit az összetett kezű vagy pedig a gyermekét magához emelő madonnaszobrokról is ismerünk. Érdekessége, hogy a két motívum Brancusinál egyesül: a váll magasságáig emelt gyermek Jézus itt az összetett két kézről formált, enyhén lapított bábuserű test helyettesíti, amely most még magasabbra került, és megérinti az arcot is (Edith Balas vette észre ezt a hasonlóságot, és egy sor oltnéiai üvegátlapfestményt is idéz az illusztrálására).

Ami az Armory Show-ban botrányt okozott, az természetesen nem ez a mozdulat volt, hanem az arcból félgömbként kidomborodó óriási szempár és az ezt boltozatosan körülvevő félköríves szemöldök. Való igaz, hogy akár gázálarca is hasonlíthatna ez a forma, noha 1913-ban az ilyen maszkok még ismeretlenek voltak.

Nekem mindig a későbbi Art Déco tárgyak félköríveket és buborékos formákat ismétlő sajátos ornamentikája jut az eszembe, ha a szoborról készült reprodukciókat látom. Mert a fej olyan, mint a régi típusú Orion-rádiók vagy azok égi mása, hiszen szebb náluk. Az egész büszt pedig csavart, enyhén spirális formát idéző kompozíciójával kissé „modern”, a szó technicista vagy bauhausi értelmében is (no de hol volt akkor még a Bauhaus?). És ezzel a rotáló mozgásával teljesen egyedül áll Brancusi oeuvre-jében.

Beszámolóm legnehezebb részéhez érkeztem el. Vajon miért írta bele Passuth Krisztina a ne-

kem ajándékozott kötetbe, hogy az eszmefuttatása fragmentum?

Végigolvassa a könyvet, persze magam is rábólintottam, sőt megtaláltam az indoklást is az utolsó sorokban. Ez a néhány mondat arról tudósít, hogy a szerző Brancusi életművéből csak a legfontosabb periódust választotta ki tárgyalásra, mert: „*igazi újító szelleme ebben – az általam vizsgálta – korszakban bontakozott ki, s ekkor születtek – a modernizmus keretein belül – legmaradandóbb művei*”. Korrekt. De aztán mégiscsak felkaptam a fejem, mert valami csak-csak zavart. Passuth ugyanis ebben a „*fragmentum*”-ban Brancusi életművének számszerűleg is túlnyomó részét, a faszobrászatot, illetve az ebből a *métier*-ből kifejlesztett nagyon sajátos művészi kozmoszt valamiképpen megőcsicsk megkeverte. Igaz, a fából készült ELSŐ LÉPÉS tárgyalásával zárja a könyvet, de már hallottuk tőle, hogy valamennyi faszobra, köztük ez a munka is kizárólag afrikai inspirációra született, és mivel Brancusi ellentmondásosan viszonyult a fekete kontinensről érkezett mágiához – ahogy a jelek mutatják, babonásan félt tőle –, saját alkotásaiban pusztította el azt, amit azokban afrikainak érzett. Magyarán: életművének legalább a fele, de inkább a kétharmada (mert a faszobrok 98 százaléka mégiscsak megmaradt) ezek szerint valamiképp „*érvénytelen*”, vagy legalábbis úgy kéne megítélnünk ezeket a szobrokat, mintha nem tartoznának a legmaradandóbb művekhez. Bizonytalan marad a besorolásuk, hiszen (ahogy ezt Passuth könyve sugallja) az őket alkotó Brancusi sem tisztázta a maga számára sem egészen, hogy mit is kezdjen velük, szeresse-e őket vagy nem.

És mi van akkor az egész életművet megkoronázó Targu Jiu-i együttessel, amely vitathatatlanul hozzátartozik a modern művészet hét világsodájához? Még egyszer szóba kell hoznom ezt a monumentális szoborcsoportot, mert nem tudok belenyugodni abba, hogy ezt esetleg egy másik művész csinálta volna, egy olyan Brancusi (esetleg Brâncuși), aki csak ekkor, 1937–1938-ban, egyetlen kivételes alkalommal engedhette meg magának azt a luxust, hogy ténylegesen (és ahogy azt több amerikai és francia művészettörténész állítja: minden előzmény nélkül) román legyen. Az lenne a döntő érv, hogy ez a monumentum az egyetlen nagyszabású vállalkozása a művésznek, ami Romániában van? Nevetséges. Még egyszer hangsúlyozom hát, hogy a Targu Jiu-i együttes vala-

mennyi motívuma már a tízes évektől kezdve odatartozott Brancusi mindennapos munkájához, ezek a formák a Brancusi-féle autonóm szobrászi nyelv alapszókincsét alkották, és végző soron azokra a tárgyakra vezethetők vissza, melyekkel Brancusi az olténiai tárgyi kultúrát rekonstruálta, tette jelenvalóvá a műtermében. A most megjelentetett könyv is tele van azokkal a korabeli fotókkal (maga Brancusi csinálta őket), melyek ezt igazolják. A tévesztést azért érzem fatálisnak, mert tulajdonképpen nem Passuth Krisztina tévedése ez! Ő csak diszkrétan és nagyon visszafogottan adott teret egy felfogásnak, melyet a nemzetközi szakirodalom jelentős része képvisel. A tévedés a modernizmus nemzetközi megítélésének strukturális gyengeségeivel és egyenlenségeivel, valamint a XX. század során tragikusan alakult politikai helyzetek máig kiható örökségével függ össze.

Hadd hozzam szóba még egyszer Bartókot is a kérdés plasztikusabb kifejtésére. Képzeljük el, hogy Bartók nem lett volna egy személyben zenetudós is, aki fél évszázadon át publikálja a pentaton népzenevel kapcsolatos kutatásainak eredményeit, és nem állt volna mellette a kelet-európai zenei folklórt pedagógiai szinten is sikeresen népszerűsítő Kodály Zoltán. Vagy képzeljük el, hogy Kodály is meghalt volna valamikor 1945 és 1950 között, és így nem lett volna Magyarországon olyan nemzetközi tekintélyű muzsikuss, aki megvédhette volna Bartókot és a magyar népzene épülő újabb kori zenekultúrát a formalizmus és a dekadencia vulgármarxista vádjától az ötvenes és hatvanas években. Csak annyit hagyjunk meg a történeti tényekből, amennyi Bartók életművét illeti, és azt a fordulatot, hogy a második világháború kitörése előtt Bartók tényleg Amerikába emigrált, és ott tényleg nagyon ismertté is vált. Mit olvashatnánk akkor most a zenetudomány nagy tekintélyű nemzetközi publikációiban? Azt, hogy Bartók zseniális módon adaptálta a fekete afrikai zenét az ALLEGRO BARBARÓ-ban, hogy megtalálta a bécsi klasszicizmus lehetséges modernista folytatását kamarazenéjében, és hogy a francia nyelvterületen koncentráldott modern zenekari hangzást alkalmazta a bázeli Paul Sacher megrendelésére írt ZENE HÚROS ÉS ÜTŐHANGSZEREKRE, valamint DIVERTIMENTO című műveiben. Arról nem is szólva, hogy mennyire csak Mahlernek és az amerikai jazznek köszönhető működésének koronája, e két

előkép szintézisét jelentő zenekari CONCERTO, amit Bartók nem véletlenül írt éppen New Yorkban. Lehet, hogy a zenekritikusok egy része a FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI-t kegyesen meghagyná magyar zenének, és hasonlóképpen járnának el a nemzetközi tekintélyek néhány kisebb, alkalmibb jellegű művel is. Egyébként azonban elnézően mosolyognának, ha valaki azt állítaná, hogy Bartók autonóm zenei nyelvet fejlesztett ki a kelet-európai folklórra építve, és hogy ez a teljesítménye ugyanúgy modern volt, mint például Schönberg zenéje.

Nem kerülgethetem tovább a forró kását: Brancusi művészi hagyatékának nemzetközi megítélése azért lehet nyitott kérdés mindmáig, és azért terhelik sokszor félreértések is, mert még mindig rávetül erre a hagyatékra a XX. századi kelet-európai és benne a román történelem sok szerencsétlen fordulata. A legjobb megoldás az lenne, ha kialakulhatna egy olyan román művészettörténet-írás, amely azon a szinten és azzal az érvényesüléssel – vagy esetleg még meggyőzőbben – tudna foglalkozni a világot meghódító Brancusi művészetével, mint amilyen szinten Bartók és Kodály gondoskodtak muzsikájuk tudományos háttéréről. Nem könnyen teljesíthető követelmény ez, de azért merek ilyen nyíltan beszélni róla, mert ami nem a zenét, hanem a képzőművészeti életet illeti, mi sem dicsekedhetünk ragyogó eredményekkel, képzőművészeti kultúránkat hatalmas deficitek terhelik. És a saját bőrünkön érezzük, hogy csak a nyugatra szakadt magyar művészek (Moholy-Nagy, Vasarely, Kemény Zoltán stb.) kapnak méltányos elbánsát a világtól. Semmi okunk tehát rá, hogy vállve-regető kioktatásban részesítsünk másokat.

És végül, hogy azzal fejezzem be, amivel elkezdtem: mi legyen Brancusi nevének az ortográfiajával. Hogyan írjuk őt, románul vagy pedig a nemzetközi szokásoknak megfelelően?

Fél évszázaddal az ENSZ megszületése és az UNESCO életre hívása után még mindig nincsenek méltányosnak nevezhető és valamenynyire egységesen kezelt szempontok ennek a kérdésnek a nemzetközi kezelésére. A legtisztább megoldás az lenne, ha mindig úgy írnanék a neveket, ahogy maguk a művészek írták – de ez már akkor problémát okozhat, ha például cirill betűs eredetiről kell áttérnünk a latin betűkre, arról nem is szólva, hogy van arab, kínai és maláj stb. írásmód is. Mivel gyakori eset, hogy a világban utazó művészek a dominán-

sabb kultúrkörökbe érkezve maguk is elfogadják az ottani írásmódot, úgy tűnik, a központok automatikusan jelentkező „kultúrimperializmusa” – legalábbis az ilyen bagatell kérdésekben – elkerülhetetlen. Bartók is elfogadta, hogy Amerikában ékezetek nélkül írják a nevét, Vasarely pedig maga gondoskodott róla, hogy a franciáknak ne kelljen a számukra kimondhatatlan Vásárhelyivel bajlódniuk. Esetleg UNESCO-normává lehetne tenni, hogy (tekintettel a nemzetközi forgalomra) alkalmanként megengedhető a művésznevek írása azzal a 26 karakterre redukált, nagyon egyszerű latin betűs írásmóddal is, amit például az angol nyelv használ. Egyébként pedig, ahol csak lehetséges, maradjanak a publikációk ahhoz a formához, amit maguk a művészek szentesítettek. Amióta vannak 32 bites software-ek is, amelyekben minden betűtípushoz több száz karaktert lehet hozzárendelni, igazán nem lehet probléma ennek a követelménynek a teljesítése.

Léírtam itt az írásmóddal kapcsolatban azt a szót, hogy „bagatell”. De valóban félvállról vesszük az ilyen kérdéseket? Csak nemrég láttuk a Nemzeti Galériában Mednyánszky László gyűjteményes kiállítását. A képek fele a szlovák művészettörténészekkel való jó együttműködésnek köszönhetően Szlovákiából érkezett, és csak természetes volt, hogy innen a budapesti bemutató után az egész tárlat Pozsonyba ment. De mégis, minden harmónia ellenére is sok vita folyt a kulisszák mögött Mednyánszky nevének írásmódját illetően. Az 1950-es évektől kezdődően ugyanis az a felfogás alakult ki Csehszlovákiában, hogy Mednyánszkyt tulajdonképpen Medňanskýnak hívták, így, szlovákul írva, és most egyezkedés kezdődött arról, hogy akkor a pozsonyi katalógusban hogyan is szerepeljen a neve. (Hadd jegyezzem meg, hogy Mednyánszky soha nem írta így a nevét, mégpedig két okból: 1. magyarnak tartotta magát, 2. akkoriban szlovák helyesírási szabályok még nem léteztek. Brancusi ezzel szemben, bár románként tartotta magát, a francia írásmódot is mindig elfogadta.) Az lett a megoldás, hogy mivel a nevek általában egy vezetőnévből és egy keresztnévből állnak, semmi akadálya annak, hogy a szlovákok és a magyarok testvériesen megosztozzanak ezen a kincsen. Így is történt, és ezért szerepelt Ladislav Mednyánszky a pozsonyi katalógusszövegben.

Ez jutott eszembe, amikor ezt a cikket írni kezdtem, és Brancusi nevének kétféle írásmódjába botlottam. Mit tegyek? Emlékeztem rá, hogy egyszer egy román művészettörténész meg arra figyelmeztetett, hogy Brancusi románul teljesen másként van: Brankús – csak ennyi, és ez akkor egy harmadik variáns lenne. Felhívtam a *Holmi* főszerkesztőjét, akiről tudtam, hogy románul is tud, és őt kérdeztem meg. Ő kijavított: – Fonetikusan Brönkus – mondta így, ö-vel. – Akkor az i-t a Brancusi végén a románok nem is írják ki? – kérdeztem. – Kiírják, mégpedig azzal az írásmóddal, ahogy azt Edith Balasnál is láttad – hangzott a válasz. – Csakhogy ez a szó végi „i” néma – világosított még fel.

Edith Balasnak és Passuth Krisztinának üzenem, hogy azért biggyesztettem ide a tudósításum végére ezt a kis történetet, hogy jelezzem: Tudom, hogy milyen nehéz ebben az anyagban mozogni. Együtt érzek hát mindkettőjükkal.

Perneczky Géza

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Várady Szabolcs úrnak

Szerbusz, Szabolcs, gratulálok ehhez az írásodhoz is (*Holmi*, 2005. szeptember). Én is hegylakó voltam, 43-as születésű, a Minerva 1/b-ben születtem (Édesanyám kétemeletes villá-

ja volt az 1951-es államosításáig), ma 7.-re van átszámozva, most is ott élünk. Nemrég beszéltem valakivel, alig néhányan vagyunk a környéken, akik most is itt élünk, és itt is születtünk. – A Laci bácsi (pedellus) – Te is kérdőjellel írtad – Gyuri bácsi névre hallgatott, a tömött, fekete bajszú, kék köpönyegű, tányérsapkás öreg bútoradarab vastag, ostyával fedett, csokikrémes ceruzákat árult egy nagy, kétfülű kosárból, olykor árpacukrot és dianás cukorkát is. A Bartók 27. előtti villamosútnak sokszor tettünk durranó patronokat, az iskola tözsomszédságában cukrászda volt, néhányszor hamis jegyekkel vettünk fagyit. Emlékszel a jancsiszöges korszakra? Gábor Samu (hithű kommunista igazgató) ordítva rohángászott a folyosóra felállított két gyerekor között, 56-ban ő disszidált elsőként. Az orosztanárnő Dénes Éva volt, de akadt „Malacpofa” is. Mintha lett volna Gumi Rudi tornatanár is. A Mészöly lépcső melletti nagy kertben (a Mányokit kötötte össze a Bartók Bélával) rengeteget „snurroztunk”. A Gillette motor talán Gilera volt. Az állandóan kaptos festőművész úr mindig valami lapos sapkát viselt, a „loncsos” kutya mintha komondor fajtájú lett volna. A rendőrőrszel szemközt, rémlik, akkoriban is bútorbolt volt, kívülről lehetett behúzni a függönyeit, kedvelt szórakozásunknak bizonyult délutános iskola után, egyszer el is kaptak, és bevittek a rendőrökhöz. Emlékszem a szerencsétlen, agyonhajszolt, zöld postakocsit húzó lovakra is. Szívélyesen üdvözöllek, kedves húgoddal együtt:

Molnár István